T A R T U R I I K L I K Ü L I K O O L

NSV Liidu ajaloo kateeder

Liivi Lubja

RIIA ÕPPEKONNA KURAATORI TSIRKULAARID EESTI KOOLIAJALOO ALLIKANA (1886 - 1917)

Diplomitöö

Juhendaja:

ajalookandidaat E. Laul

TRÜ NSV Liidu ajaloo kateeder
invent. nr. 2251

Tartu 1971

SISSEJUHATUS

XIX ja XX sajandi vahetusel toimus Venemaal vabakapitalismi väljaarenemine ja monopolistlikule kapitalismile üleminek. Sisepoliitiliselt ei kasvanud 1879. - 1880. aastate revolutsiooniline situatsioon üle revolutsiooniks. 1. märtsi 1881. aasta sündmused ei viinud üldrahvaliku ülestõusuni. V.I.Lenin iseloomustas seda järgmiselt: " Revolutsionäärid ammutasid end 1. märtsiga tühjaks, töölisklassis polnud ei laialdast liikumist ega kindlat organisatsiooni, liberaalne seltskond osutus seekordki poliitiliselt alles nii arenematuks, et ta piirdus ka pärast Aleksander II tapmist üksnes palvekirjadega." [1]

1882. aasta keskel tähistas krahv Tolstoi määramine siseministri kohale avaliku reaktsiooni algust valitsuspoliitikas. Reaktsioon avaldus aga ka sisepoliitikas, sealhulgas hariduse alal, kus ta tegutses sama otsustavalt kui sisepoliitika paljudes teisteski valdkondades. Kogu haridussüsteem viidi võimalust mööda tagasi seisuslikele alustele. Rahvuslikel ääremaadel avaldus reaktsioon veelgi äärmuslikumates vormides kui mujal. Siin hävitas tsaarivalitsus kõigepealt endistest aegadest säilinud institutsioonid ning alustas seejärel otsustavat rahvusliku rõhumise ja venestuspoliitikat.

---

[1] V.I.Lenin, Semstvo tagakiusajad ja liberalismi hannibalid. Teosed, 5.kd., lk. 39-40.

Balti kubermangudes hariduspoliitikas ettevõetud muudatuste eesmärgiks oli kehtestada siin Venemaa sisekubermangudega sarnane koolikorraldus. 1880-ndail aastail tsaarivalitsuse poolt Baltimail teostatud koolireformid puudutasid põhjalikult nii alg-, kesk- kui ka kõrgemat haridust. Selle tulemusena kujunes Eesti kooli ja rahvahariduse ajaloos võrreldes eelnevaga uus, tunduvalt erinev ajajärk, mis kestis kuni tsaarivõimu kukutamiseni 1917. aasta veebruaris (v.k.j.). Ühiskondlik poliitilise ja majandusliku arengu poolest oli see osalt vabakapitalismi, osalt imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajastu, mis Eesti rahva ajaloos, sealhulgas Eesti rahvahariduse ajaloos erines eelnevast ka ajaloo allikate poolest. XIX sajandi ~~keskpaiku keostatud~~ 80-ndate aastate keskpaiku teostatud reformide tulemusena loodi uus koolide ja rahvahariduse järelvalve süsteem ning selle asutused, mis jäid püsima tsaarivõimu kukutamiseni, osalt isegi kauem, kuni 1918. aasta alguseni. Ühtlasi tekkisid uued fondimoodustajad, tekkis hulgaliselt uut ja varasemast oluliselt erinevat dokumentaalset materjali nii nende tegevuse tagajärjel kui ka endiste Baltimaade seisulike asutuste tegevuse tulemusena. Need materjalid on valdavas enamuses säilinud tänapäevani ning on kasutatavad teaduslikus uurimistöös.

Uue haridussüsteemi üheks kõrgemaks lüliks Baltimaadel oli juba varem loodud Riia (kuni 1893. aasta aprillini Tartu [1]) õpperingkonna (õppekonna) kuraatori kantselei, kus asjaajamise lihtsustamiseks ja teadete edasiandmise kiirendamiseks, nagu rõhutas kuraator, hakati alates 1886. aastast trükis avaldama Riia

---

[1] Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1893. Рига 1893, № 3, lk. 124.

õppekonnas tsirkulaarseid korraldusi ja ettekirjutusi kuukirjana. "Tsirkulaaride" tellimist pidas õppekonna kuraator kohustuslikuks kõikidele kõrgematele koolidele, keskhariduslikele koolidele, kreis- ja linnakoolidele. [1]

Käesoleva diplomitöö aluseks ongi peamiselt Riia (endise Tartu) õppekonna kuraatori publitseeritud "Tsirkulaarid" aastatest 1886 - 1909 ja 1912 - 1915 ning vahepealsete aastate (1910-1911) kohta ilmunud "Korralduste kogu". [2]

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaride" publikatsioonis kajastuvad kogu Venemaa hariduspoliitika põhiküsimuste kõrval otseselt Baltimaid puudutavad küsimused, mistõttu kõnesolev publikatsioon ja sellele järgnenud publitseerimata osa Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis ajavahemikust 1915 - 1917 kujutavad endast õht tähtsamat allikat kapitalismi ja imperialismi ajajärgu Eesti kooli ja hariduse ajaloo uurimisel. Need materjalid publikatsioonijärgsest aastaist asuvad Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi Riia (end. Tartu) õppekonna kuraatori arhiivifondis (nr. 384). Kuna see fond on erakordselt mahukas, siis aja nappuse tõttu ei ole põhjalikumalt käsitletud arhiivimaterjale, mis puudutavad aastaid 1886 - 1914. Ajajärgu terviklikkust silmas pidades pole tööd lõpetatud 1915. aasta algusega, millal katkes "Tsirkulaaride" publitseerimine, vaid on välja selgitatud ja püütud iseloomustada ka neid tsirkulaare, eeskir-

---

1 Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886. Тарту 1886, № I, lk. 22 - 23.

2 Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886-1893. Тарту 1886 (№ 1-6), Рига 1886 (№ 7/8) - 1893 (№ 2); Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1893-1909, 1912-1915. Рига 1893 (№ 3) - 1909, 1912-1915 (№ 1/2); Сборник распоряжений по Рижскому учебному округу за 1910 - 1911. Рига 1913.

ju ja korraldusi, mida Riia õppekond andis välja ja saatis laiali Esimese maailmasõja aastail (1915 - 1917).

Varem pole keegi uurijatest eesmärgiks seadnud käsitleda "Tsirkulaare" kui ajalooallikat. Mõned autorid (E.Laul, A.Liim) on neid kasutanud vaid üksnes kui allikat. Seda on tehtud ka E. Laulu ja A. Liimi ülevaates kooli ja rahvahariduse kohta "Eesti NSV ajaloo" II köites, mis käesoleva töö koostamisel aitas saada ülevaate käsitletava ajajärgu põhiprobleemidest ning kooli ja rahvahariduse arengu peamistest tulemustest kapitalismi ja imperialismi ajastul. [1] Peale selle on kasutatud veel mõningaid A.Liimi ja teiste nõukogude uurijate artikleid ja materjale. Kodanlikest autoritest on kasutatud P.Põllu "Eesti kooli ajalugu" [2], mis annab hinnatava ülevaate kooliajaloo varasemast perioodist, kuid jääb pealiskaudseks ja on tendentslik käesoleva diplomitöö raamidega hõlmatud hariduspoliitiliste küsimuste hindamisel. Töös on kasutatud ka E. ja J. Kallaku mälestusi Vihula ministeeriumikoolist. [3] Ülevenemaalist hariduspoliitilist taust aitab paremini mõista P.A.Zaiontškovski raamat "Vene isevalitsus XIX sajandi lõpul" [4], mille VII peatükk on pühendatud tsaarivalitsuse hariduspoliitikale.

---

1 E.Laul, Kool ja rahvaharidus. Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II köide. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini. Toimetuse kolleegium: J.Saat (peatoimetaja), A.Vassar (tegevtoimetaja), E.Jansen, H.Kruus, A.Päss. Tallinn 1963, lk. 222-233; E.Laul, A.Liim, Kool ja rahvaharidus. Samas, lk. 606 - 612.

2 P.Põld, Eesti kooli ajalugu. Tartu 1933.

3 E[liisabet] ja J[uhan] Kallak, Ülevaade Vihula Ministeeriumi Kooli ajaloost. Tartus, 1960 . Käsikiri säilitamisel Eesti NSV Haridusministeeriumi Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi kogus.

4 П.А. Зайончковский, Российское самодержавие в конце XIX столетия. Москва 1970.

Käesoleva tööga on tahetud käsitleda Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaare" kui Eesti kooliajaloo allikat, kasutades selleks alg- ja keskhariduslike koolide kohta käivaid materjale, et näidata vastava temaatika uurijaile, milleiseid võimalusi pakuvad "Tsirkulaarid" kui allikas Eesti kooli ja rahvahariduse ajaloo probleemide läbitöötamiseks ajavahemikul 1886-1917. Ühtlasi antakse ülevaade õppekonna kuraatori süsteemi allasutuste - rahvakoolide direktorite ja inspektorite süsteemi tekkimisest ja väljakujunemisest, samuti selle süsteemi funktsioneerimisest. Küllaltki mahuka osa publikatsioonis moodustavad ka õpetajate ja nende ettevalmistamisega, kõrgema ja kutseharidusega seotud küsimused, kuid nendest on aja puudusel teadlikult mööda mindud. Eespool öeldu kõrval on töö eesmärgiks näidata ka "Tsirkulaaride" kohta teiste selleaegsete Eesti kooliajaloo allikate seas.

I. RIIA ÕPPEKONNA KURAATORI TSIRKULAARIDE KUI ALLIKA ÜLDISELOOMUSTUS

Aleksander I troonile tuleku järel reorganiseeriti Venemaal vananenud riigivalitsemise süsteem ning loodi riiklik haridussüsteem. Endiste kolleegiumide asemele moodustati 1802. aastal ministeeriumid, nende hulgas ka Rahvahariduse Ministeerium. 1803. aasta 24. jaanuari "Rahvahariduse esialgsete eeskirjade" ja 1804. aasta "Ülikoolõdele alluvate õppeasutuste määrusega" rajati uus haridussüsteem, mille alluvusse kuulusid nelja tüüpi õppeasutused: kihelkonnakoolid, kreiskoolid, gümnaasiumid ja ülikoolid.[1] Koolide haldamiseks moodustati kuus õppekonda, nende hulgas Tartu (resp. Riia) õppekond. Igas õppekonnas pidi olema tingimata ülikool. Sel ajal olid ülikoolid Moskvas, Tartus ja Vilniuses, asutamisel Peterburis, Kaasanis ja Harkovis.[2] Iga õppekonna eesotsas seisis kuraator, kellele allusid kõik õppekonna koolid. Üldse kehtestati nende seadustega alamate lülide range bürokraatlik sõltuvus kõrgemalseisvatest. Nii allusid kihelkonnakoolid kreiskoolide inspektoreile, kes valiti ülikooli või kubermangu koolidirektori ettepanekul. Kreiskoolid allusid gümnaasiumi direktoreile, kusjuures kreiskoolide inspektorid allusid kubermangu koolidirektorile. Kubermangu koolidirektor määrati ülikooli ettepanekul Koolide Peavalitsuse poolt ning talle allusid ka erakoolid. Gümnaasiumid allutati ülikooli rektorile, kusjuures ülikool allus otseselt

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 61.

2 N. Konstantinov, J. Medõnski, M. Šabajeva, Pedagoogika ajalugu. Tallinn 1962, lk. 187.

õppekonna kuraatorile. Tegelikult teostas kuraator oma võimu ülikooli kaudu ning ta kuulus Rahvahariduse Ministeeriumi Koolide Peavalitsuse koosseisu.

Kuigi uue haridussüsteemi kohaselt loeti koolid avatuks kõikidele seisustele, kehtis Venemaal endiselt seisuslik haridussüsteem, millesse sugenesid vaid mõned kodanlikule haridussüsteemile iseloomulikud jooned. Riiklik haridussüsteem viidi sisse ka Baltimaadel, kus säilisid, osalt aga arenesid XIX sajandil välja oma erijooned ja erikord koolide järelvalve, juhtimise ja ülalpidamise alal. 21. märtsi 1804. aasta määruse kohaselt pidi Tartu ülikool juhtima Baltimaade koolide tegevust ja teostama järelvalvet.[1] Nimetatud määrusega tehti ülikoolide ülesandeks koostada ja esitada kinnitamiseks määrused iga kooli tüübi kohta oma ringkonnas. Ülikoolil oli õigus kohalikke olusid silmas pidades anda ka erijuhiseid, mis ei tarvitsenud olla vastavuses ülevenemaalistega. Kuna ülikoolil oli suur autonoomia ning praktiliselt teostas ta kohapealset administratiivset võimu, siis asus kuraator esialgu Peterburis.

1819. aasta Liivimaa talurahva seaduste alusel läks järelvalve rahvakoolide üle pastorite ja mõisnike kätte. 1827. aastal sai haridusminister tsaarilt käsu, mille alusel kõik õppekavad ja ettepanekud maakoolide korralduse kohta tuli esitada haridusministrile. Kuid Liivimaa rüütelkond koos kindralkuberneriga suutis märgukirja abil sellise korra kehtestamist vältida. Selle tagajärjeks oli Baltimaade koolide haldamise senise ajalooliselt välja kujunenud korralduse tunnustamine valitsuse poolt ning ülalmainitud tsaari käsk ei leidnud rakendamist.[2]

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 61.

2 Samas, lk. 83 - 84.

9. mail 1837. aastal andis tsaar uue käskkirja, mille kohustati haridusministeeriumit hoolega valvama talurahva koolide üle. Selle vastu oli kuraator Graffström, kes leidis, et külakoolide allutamine kubermangu koolidirektorile ja kreiskooli inspektoritele oleks raskendatud, sest viimased pidid õpetama ka ise ning olid harva rahvakeele oskusega.[1] Seepärast soovitas kuraator, et kõrgem valve maarahvakoolide üle kuuluks Rahvahariduse Ministeeriumile ainult kõige üldisemas raames, peamiselt informatsiooni korras, kuna need koolid peaksid alluma talurahvaseadustes ettemääratud asutustele - Liivimaal Ülemmaakoolide Komiteele, Eesti- ja Kuramaal Ülemmaakoolide Komisjonile. Selline korraldus kehtis kuni 1886. aastani.

25. juunil 1835. aastal anti uus määrus õppekondade kohta, mis viis koolid ülikoolide juhtimise alt otseselt õppekondade kuraatorite alluvusse. Ühenduses sellega toodi kuraatori ametkoht Peterburist Tartusse. Kuraator Graffströmile tehti ülesandeks välja töötada koolide ja kooli juhtimise uuendamise plaan ning see esitada haridusministrile, kes kandis selle ette tsaarile. Plaanis oli esitatud kaks võimalust: kas viia kohe lõplikult Baltimaade koolid üldistele alustele Venemaa koolikorraldusega, sisse viies vene keel õppe- kui ka asjaajamise keelena, või toimida alul ettevalmistavalt, mis tähendas siin seniste põhialuste endiseks jätmist ning üksnes ülikooli ja teiste koolide põhikirjade üksikute paragrahvide muutmist. Minister pidas paremaks esimest võimalust, kuid tsaar oli arvamisel, et esialgu peaksid koolid jääma enam-vähem vanade põhikirjade juur-

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 104.

de kuni sellekohase muutva korralduseni. 1837. aastal laiendati 1835. aasta õppekondade määrust ka Tartu ülikoolile. Sellega kaotati ülikooli koolikomisjon, mille ülesanded läksid õppekonna kuraatori juhtimisel tegutseva nõukogu kätte, kuhu kuulusid kuraator, kuraatori abi, ülikooli rektor, kroonukoolide inspektor ja Tartu gümnaasiumi direktor.[1] Ajavahemikul 1837 - 1865 oli Tartu õppekonna eesotsas keskvõimust suhteliselt iseseisev kuraator koos eelpool nimetatud nõukoguga.

Alates 1865. aastast, kui Rahvahariduse Ministeeriumi eteotsa sai krahv Tolstoi, hakkas isevalitsuslik suurvene šovinistlik surve ääremaadel tugevnema. 1867. aastal kehtestati Tartu õppekonnas vene keele õpetuse tugevdamiseks uus õppekorraldus. Selleks avati gümnaasiumide juures paralleelsed vene keele klassid. Tallinnas asutati 1871. aastal vene õppekeelega Aleksandri gümnaasium. Vene keele õpetamise süvendamiseks asutati Tartu õppekonna juures 1868. aastal suhteliselt sõltumatu ja iseseisva võimuga kuraatori abi ametikoht, asukohaga Riias. Tema ülesandeks jäi vahetu järelvalve vene õppekeelega koolide üle, samuti hoolekanne vene keele ja selles keeles õpetatavate ainete "eduka õpetamise" eest nii kroonu-, omavalitsuse kui ka erakoolides. Kuraatori abi määras ametisse vene õppekeelega koolidesse direktorid, inspektorid ja õpetajad, samuti vene keele õpetajad teistesse koolidesse. Tol ajal kuraatori ametis olnud Aleksander Keyserling lahkus 1869. aastal ametist ja tema kohale asus endine kuberner Peter Gervais (oli kuraatoriks aastail 1869-1875), kes oli sügavalt veendunud keskvõimu poliitilise suuna elluviimise pooldaja Baltimail. Selleks, et mitte olla alalises kokkupuutes keskkonnaga, mis oli tema püüetega vastu-

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 105 - 106.

olus, sai Gervais loa viia õppekonna valitsus üle Riiga, kus ta võis leida ka kindralkuberneri toetust. [1]

1873. aastal viidi õigeusu maakoolid Rahvahariduse Ministeeriumi alluvusse ja määrati nende vahetuks juhtimiseks ametisse kaks rahvakoolide inspektorit, nagu see oli Vehemaal juba 1869. aastast alates. Selle sammu peamiseks poliitiliseks eesmärgiks oli lähendada neid koole Venemaa teiste seda tüüpi koolidega ning kindlustada selles osas riiklik järelvalve. Vene õigeusu koolide kaudu püüti sisendada lastes Venemaa riikluse, suurvene šovinismi ja õigeusu ideid, kusjuures luteriusu koolides avaldusid sakslusele lähendamise tendentsid. Kaugemale ei suutnud venestuspoliitika tol korral tungida.

1875. aastal sai kuraatoriks Balti sakslusele vastuvõetav esindaja - Andrei Saburov (oli kuraatoriks aastail 1875 - 1880). Tema üleviimisel haridusministriks määrati kuraatoriks baltisaksa aadlile juba täiesti oma inimene - Aleksander Stackelberg (kuraator kuni 1883. aastani). 1876. aastal toodi õppekonna valitsus Riiast Tartu tagasi. Viljandis avati Liivimaa rüütelkonna kulul saksakeelne maagümnaasium. 1880. aastal asutatud Tartu kreiskoolis pandi maksma erikord, kuna õpetus toimus saksa keeles. 1885. aastal asutati samasugune kool Tallinnas. 1883. aastal avati Treffneri I järgu erakool Tartus, kus õppekeeleks oli samuti saksa keel. [2]

Aleksander II järel 1881. aastal troonile tulnud Aleksander III oli veendunud panslavist. Kohe algusest peale seadis ta oma poliitika sihiks likvideerida Baltimaade eripära admin ist-

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 134-135.

2 Samas, lk. 140.

ratsiooni kui ka kohtu, omavalitsuse, kiriku ja kooli suhtes. Esialgu oli nende püüete teravik suunatud küll baltisaksa mõisnike eesõiguste vastu, kuid varsti selgusid ka selle poliitika teised, kohalikku elanikkonda teravalt puudutavad küljed.

1883. aastal määrati uueks õppekonna kuraatoriks slavofiilsete vaadete üks tulisemaid pooldajaid - Mihhail Kapustin, kes viis õppekonna valitsuse vabameelsest Tartust lõplikult Riiga.[1] 28. novembri 1885. aasta tsaari käskkirjaga allutati kõik Tartu õppekonna koolid, sealhulgas ka luteriusu talurahvakoolid, mis siiani olid juhitud mõisnike ja pastorite poolt, Rahvahariduse Ministeeriumile.[2]

1886. aastast hakati Tartu õppekonnas välja andma trükitud "Tsirkulaare".[3] "Tsirkulaarid" sisaldavad enamasti materjale, mis on ladestunud valitsusasutuste seadusandliku tegevuse tulemusena. Oma nimetuse on nad saanud otstarbe ja edasitoimetamise viisi järgi. "Tsirkulaarid" ilmusid perioodiliselt kuukirjadena.

Esialgselt olid siis tsirkulaarid üksikud valitsusasutuste poolt välja antud avalik-õiguslikud aktid, mida teatati ringkirjaliselt vastavatele instantsidele. Hiljem said selle nimetuse üheskoos trükitud teatud ametiasutuste süsteemi poolt välja antud seadusandlikud aktid ja ametlikud teated.

"Tsirkulaarid" on niisiis seadusandlike asutuste dokumentide perioodiline allikpublikatsioon. Kõikide materjalide eesmärgiks oli nende sisu teatavakstegemine asutustele ja isikutele. Kõikide trükitud dokumentide puhul oli nende nominaalseks tunnu-

---

1 Циркуляры за 1886, № 3, lk.66; № 5, lk.146.
2 Samas, Nr. 1, lk. 5.
3 Samas, lk. 8.

seks tsirkulaarsus ehk ringkirjalisus.Nominaalse tunnuse järgi koostatud publikatsiooni positiivseks küljeks on tähelepanu koondamine teatud allika liigile.Puuduseks on aga kõigepealt ühekülgsus sündmuste käsitlemisel.Nii ei ole võimalik jälgida ühe või teise seadusandliku akti saamislugu ning teda esile kutsunud asjaolusid.Niisamuti pole võimalik kindlaks määrata üksikuid tekstiladestusi,autorsust jne.

"Tsirkulaarid" kuukirjadena kuuluvad paljundatud originaalide liiki,mille mistahes eksemplaril oli võrdne juriidiline jõud. Trükisõnas, publitseerimisel,ajalehes,ajakirjas,erikogumikus jne. on seadusandlike aktide originaaliks trükis avaldatud tekst.[1]

"Tsirkulaare" andsid tsaaririigis välja Siseministeerium, Rahvahariduse Ministeerium jt. Seega ei olnud Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaarid" ainukesed omataolised.1885.aastal oli Venemaal kümme õppekonda ja kõigil neil olid tsirkulaaride publikatsioonid. See ilmneb Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaridest", kus ühes või teises õppekonnas tekkinud vaieldava küsimuse puhul, mis saadeti otsustamiseks haridusministeeriumile, viidatakse teiste õppekondade "Tsirkulaaridele". Nii ilmusid samaaegselt Riia õppekonna "Tsirkulaaridega" Moskva, Peterburi, Kiievi, Vilniuse, Harkovi, Odessa, Orenburgi, Varssavi ja Kaukaasia Õppekondade kuraatorite "Tsirkulaarid" või sellega analoogilised publikatsioonid. Tsirkulaare olid teised õppekonnad hakanud varem avaldama. Näiteks ilmusid Odessa õppekonnas "Tsirkulaarid" alates 1863. aastast, Kaasani õppekonnas aga 1864. aastast. [2]

---

1 H. Piirimäe, Ajaloodokumentide publitseerimine. Tartu 1968, lk. 29.

2 Vt. Циркуляры по Одесскому учебному округу за 1914; Циркуляры по Казанскому учебному округу за 1908. Säilitamisel RAKA käsikogus.

Oma olemuselt kujutavad "Tsirkulaarid" avalik-õiguslikke akte. Seda külge on rõhutanud ka kuraator oma korralduses 8. septembrist 1886, et trükitud "Tsirkulaaridel" on ettekirjutuse jõud ja neid peavad täitma kõik, kellele nad on määratud.[1] Vahel saadeti kõrvuti "Tsirkulaariga" asutustele ka ametlikke kirju, mida tehti selleks, et kiirendada asjade käiku, ootamata korralduse ilmumist kuukirjas. "Tsirkulaarid" olid mõeldud ametnikele õiguslike aktide paremaks kasutamiseks. Kuid ka ajaloo uurijate seisukohalt on niisuguse publikatsiooni olemasolu teretulnud, kuna nad kergendavad tööd. Publitseeritud "Tsirkulaarid" on kergesti loetavad ja nende puhul õieti ei kerkigi tavaliselt nii olulist ja sageli küllalt rasket probleemi, nagu seda on originaalsuse kindlaks määramine.

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaride" 27 aastakäiku on juba omal ajal aastakäikude kaupa kokku köidetud, kuid arhiivides ja raamatukogudes leidub ka köitmata, kuukirjana laiali saadetud eksemplare. Neid leidub Eesti NSV teaduslikes raamatukogudes, nagu Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus, Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Teaduslikus Pearaamatukogus, samuti NSV Liidu raamatukogudes. Eesti NSV-s on täielik kogu Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaare" ainult Fr. R. Kreuzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis. Eksemplarid aastatest 1910-1911 puuduvad Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Teaduslikus Pearaamatukogus. Kuukiri 1915. aastast on vaid Fr. R. Kreuzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

---

[1] Циркуляры за 1887, № 7/8, lk. 220 - 221.

Ametkondlike ajakirjade sisu jagunes üldiselt kahte - ametlikuks ja mitteametlikuks osaks. Ametlikku ossa paigutati valitsuse määrused, selgitused, eeskirjad, reglemendid, asutuste määrustikud, teated ametiastmetesse viimisest, autasudest ja teisi seadusandlik-administratiivseid dokumente, mis koostati ja kirjutati spetsiaalselt publitseerimiseks. Mitteametlikes osades oli sisu rikkam ja mitmekesisem. Nad koosnesid erinevatest artiklitest, ajakirjanduse ülevaadetest, kirjanduse soovitustest jne.[1]

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaarides" õieti sellist mitteametlikku osa ei avaldatudki, või oli see vaid publikatsiooni lõpul informatsiooni kujul. Nn. ametliku osa moodustasid siin mitmesugused määrused, korraldused, ringkirjad jne, mis vastavalt nende tekkimiskohale olid eraldatud gruppidesse. Eraldi on siin paigutatud valitsusasutustes, siis ministeeriumides ja lõpuks Baltimaade koolide juhtimisasutustes tekkinud materjalid. Kõrgemates valitsusasutustest andsid haridusalaseid seadusi ja korraldusi, mis avaldati tsirkulaaridena, Valitsev Senat, Riiginõukogu, Ministrite Komitee, Püha Sinod jt. Ministeeriumide materjalid avaldati "Tsirkulaarides" Rahvahariduse Ministeeriumi ja Finantsministeeriumi materjale. Nii on enamus dokumentidest koostatud Peterburi tsaaririigi kõrgemates valitsusasutustes ja ministeeriumides. Otseselt õppekonna valitsusasutustes koostatud korraldused on kuni 1886. aasta juunikuuni Tartus tekkinud. Alates 1886. aasta juulikuust on materjalide tekkekohaks Riia. "Tsirkulaaride" kui kuukirja esialgsed numbrid ilmusid 1886. aastal (nr. 1-6) Tartus, seejärel hakati neid

---

1 Источниковедение истории СССР XIX - начала XX в. Москва 1970, lk. 263.

avaldama Riias.

Üksikute dokumentide autorite kindlaksmääramist käesolevas töös ei üritata, kuna see nõuaks eraldi ulatuslikku uurimistööd, mis aga oleks siiski mõeldav, sest Riia õppekonna kuraatori ja tsaarivalitsuse ministeeriumide materjalid on teadaolevail andmeil küllaltki täielikult säilinud. Üksikud dokumendid on valminud pikaajalises protsessis, kuid kasutatud materjal ei peegelda lähemalt nende valmimiskäiku. Küll aga on nad tekkinud ajaloolises arengus ning peegeldavad riigi sisepoliitilise elu nähtusi. Nad paljastavad reaktsiooni pealetungi, revolutsioonilise liikumise tõusu, selle mahasurumist jne.

"Tsirkulaarid" ilmusid alates 1886. aastast kuni 1915. aasta veebruarikuuni. Erandlikud on 1910.aasta ja 1911. aasta. Neil aastail ei ilmunud tsirkulaarid kuukirjana, vaid avaldati 1913. aastal tagantjärele erikogumikuna, millele on viidatud juba sissejuhatuses. Mingit korraldust kuukirja avaldamise lõpetamise kohta 1909. aasta "Tsirkulaarides" ei leidu. Samuti pole ühtki märget "Tsirkulaaride" avaldamise katkestamise kohta alates 1915.aasta kaksiknumbrist (1/2). Katkestamise võisid põhjustada majanduslikud raskused seoses Esimese maailmasõjaga ning 1915.aasta mais alanud Saksa vägede pealetung Baltikumis, mille tagajärjel jõudis rinne Riia alla. Sellest annavad tunnistust tsirkulaarid, millistest Riias viimane anti välja 17. juulil, järgmine aga 24. juulil Tartus.[1]

"Tsirkulaarid" ilmusid tavaliselt korra kuus, Väga täpselt sellest kinni pole aga peetud ning tihti anti välja kaksiknumber kahe kuu peale. Aasta lõpul on koostatud registrid, mille kohta

---

1 RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2703, lehed 89, 91.

esimene teade pärineb 1887. aasta oktoobrikuu "Tsirkulaaridest". Väljaanne on meieni säilinud tihtilugu köidetuna, mille hind omal ajal oli 5 rubla, kuna registrid maksid 50 kopikat tükk. Hiljem tõsteti väljaande hinda kohalikele valitsusasutustele ja keskhariduslikele koolidele 8 rublani.

Registrid koostati aastatel 1886-1906 ja 1910-1913 ühetaolised. 1914. aasta kohta pole andmeid registri koostamisest. Registrid on neil aastail eraldi vihikuna aastakäigu materjalide ulatuses. Alates 1905. aastast on loobutud mingitel põhjustel registritest ning selle asemel on antud detailsemad [redacted]. sisukorrad.

Registreid on kolme liiki: sisuregistrid, koha-aineregistrid ja nimeregistrid. Sisuregistrid on jaotatud asutuste järgi, mille poolt on tsirkulaarid välja antud: tsaari, Valitseva Senati, Riigiõukogu, Ministrite Komitee, Püha Sinodi jt., Rahvahariduse Ministeeriumi ning õppekonna kuraatori ja kohalike haridusasutuste materjalid. Koha-aineregistrid võimaldavad uurijal kergesti leida materjali vastava teema või konkreetse kooli uurimiseks. Nimeregistrid hõlbustavad üksikisikutega seotud küsimuste lahendamist.

Registrid koostati tolleaegsete ametnike poolt ning nende asjaajamise kergendamiseks. Sellele vaatamata kergendavad "Tsirkulaaride" registrid ka uurija tööd, kuna nad on kasutatavad ka teaduslikel eesmärkidel. Neid tuleb hinnata kui publikatsiooni väärtuslikku lisa.

Publikatsioonis on kasutatud ühelaadiliste seadusandlike materjalide puhul jooksvat numeratsiooni. See kergendab materjalide leidmist ning nende hulga kindlakstegemist. 1906. aasta "Tsirkulaaride" 42. leheküljel on selline numeratsioon pooleli

jäänud ning edaspidi pole seda enam jätkatud. Mingit seletust katkemise põhjuste kohta ei oska anda.

Vajaduse korral on "Tsirkulaaride" numbrile lisatud eraldi lisa. Tavaliselt avaldati neis seadusi, määrusi, instruktsioone, õppeprogramme jne., mis reguleerisid koolikorraldust ja olid vajalikud haridusasutuste juhtimiseks. Lisades trükiti veel ülevaatelise informatsioonilise iseloomuga materjale.

Üldse tehti tsirkulaarse käskkirja või korraldusega teatavaks kõrgemalt poolt välja antud seadused, millele märgiti ära, kellele oli vaja seda teatada. Tsirkulaaridega selgitati ka üht või teist seadust ning korraldust, mille tõlgendamisel kerkis üles küsimusi. Nii iseloomustavad seaduse sõsu kõige paremini need dokumendid, milles riiklikud organid andsid ise selgitusi, kuidas mõista üht või teist seadust, ettekirjutust jne. Enamus tsirkulaaridest avaldati kui ametlikud avalik-õiguslikud aktid, kusjuures osa neist olid ka salajased, milles teatati tähtsaid korraldusi ja muudatusi üksnes neile ametisikutele, kellele seda vaja oli. Ajalooprotsessi objektiivse peegelduse võib saavutada kõigi materjalide põhjal, sealhulgas ka salajaste tsirkulaaride kasutamisel, kuid neid käesolevas töös ei olnud võimalik välja selgitada ja kasutada.

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaride" väljaandmiseks tuli vastav korraldus 25. detsembrist 1885. aastast Rahvahariduse Ministeeriumilt. [1] Selles pöörati tähelepanu ainult "Tsirkulaaride" väljaandmisega seotud majanduslikule küljele. Sisulised küsimused olid tolleaegseile ametnikele kas enesest mõistetavad või oli neid selgitatud teisel viisil. Põhjalikult selgitas "Tsirkulaaride" avaldamist kuraator oma 14. jaanuari 1886. aasta

---

1 Циркуляры за 1886, № I, lk. 8.

korralduses. Väljaande programmi kohaselt kuulusid avaldamisele järgmised tsirkulaarse iseloomuga materjalid:

1) tsaari käskkirjad ja prikaasid ning tsaari poolt kinnitatud määrused, mis puudutasid Tartu õppekonna küsimusi või kuulusid rakendamisele seal;

2) Valitseva Senati ukaasid;

3) rahvahariduse ministri ja ministeeriumi korraldused;

4) Tartu õppekonna kuraatori korraldused;

5) kuraatori nõukogu otsused;

6) mitmesugused teated, mis puudutasid Tartu õppekonna õppeasutusi.

Tsirkulaarid olid kohustuslikud kõikidele kõrgematele ja keskõppeasutustele, õpetajate seminaridele, linnade ja maakoolidele.[1]

Tsaari, valitsusasutuste ja õppekonna kuraatori dokumentaalsed materjalid, mis "Tsirkulaarides" publitseeriti, on väga mitmepalgelised ja uurimistöö seisukohalt väga erineva väärtusega. Tsaari ehk nn. kõigekõrgema käskkirjad ja ukaasid moodustavad "Tsirkulaarides" esimese suurema ja olulisema grupi avaldatud materjalidest. Kuid "Tsirkulaarides" avaldati ka tsaari prikaase, märkusi, autasusid ja muid materjale, mis uurimistöö seisukohalt kaugeltki ei oma esmajärgulist tähtsust. Tsaari käskkirjadega teatati enamasti olulisematest muudatustest senises koolide juhtimise ja valitsemise korras. Tema käskkirjadega reguleeriti enamasti ka kõrgemate koolide tegevust, kinnitati krediidid, jaotati eelarvelised kulud õppeasutustele ja kohalikele haridusasutustele, määrati kindlaks ametnike palgad jne. Tsaari ukaasidega teatati ministrite, ku-

---

[1] Циркуляры за 1886, № I, Iк. 22-23.

raatorite jt. ametnike ametisse määramisest.

Keskasutuste materjalidest anti "Tsirkulaarides" edasi kõik põhilised korraldused ja mitmesugused selgitused, mis moodustavad suurima grupi materjalidest. Valitsusasutustes valmistati ette kõik suuremad muudatused ja uued seadused. Rahvahariduse Ministeeriumi saabusid kohalike allasutuste ettekanded, aruanded, taotlused, selgitust vajavad küsimused jm. Need said tihti aluseks ministeeriumi poolt antavaile seisukohtadele, otsustustele ja korraldustele, millistesse on põimitud mitmesugust kohalikku informatiivset materjali, mis on tihti ka uurimistöös kasutatav. Haridusministeeriumist tulnud tsirkulaarid peegeldavad haridusministeeriumi poliitikat, mis oli tihedalt seotud teiste tsaaririigi ametiasutustega, nagu siseministeerium, tsensuur, Ministrite Komitee jt.. Ta oli tsaarivalitsuse reaktsiooniliste organite üks osa, mille varal püsis tsaari režiim. Haridusministeeriumi eesmärgiks ei olnud hariduse igakülgne levitamine, vaid hariduse leviku piiramine ja tsaarivõimu kontrolli tugevdamine. V.I.Lenin iseloomustas Rahvahariduse Ministeeriumi, kui asutust, mille eesmärgiks oli rahva teadvuse pimestamine ja Venemaa rahvahariduse kerjusliku seisukorra varjamine. [1]

Rahvahariduse Ministeerium jagunes koosseisudeks. [2] Põhilised korraldused anti koolidele rahvahariduse ministrilt, Rahvahariduse ja Üldasjade departemangult ning Koolikomiteelt. Keskvalitsusasutustest tulnud korraldused võiks kõige üldisemalt jaotada: kõrgemate koolide tegevust reguleerivad materjalid, keskhariduslike õppeasutustega seotud tsirkulaarid, algharidust ja kutse-

---

1 V.I.Lenin, "Rahvahariduse Ministeeriumi poliitika küsimusest", Teosed, 19. kd., lk. 114.

2 Циркуляры за 1904, № 6, lk. 383-384.

haridust reguleerivad seadused, ettekirjutised, kooraldused jne., kohalikke haldamisorganeid puudutavad materjalid ning õpetajatega seotud küsimused.

Riia õppekonna kõrgenaid koole puudutavad tsirkulaarid on peamiselt kolme õppeasutuse - Tartu Ülikooli, Tartu Veterinaaria Instituudi ning Riia Polütehnilise Instituudi kohta. XX sajandi esimesel kümnendil lisanduvad siia eraülikoolid ja kõrgemad naiskursused. Kõige laiemat materjali pakuvad "Tsirkulaarid" kesk- ja algharidusliike koolide ning õpetajate kohta. Õppeasutuste tegevust reguleerivad korraldused on väga mitmekesised. Enamasti on need õppetööd puudutavad ringkirjad, nagu õppeplaanid, -programmid, õpilaste käitumist reguleerivad tsirkulaarid jne.

Uute seadustega seoses tekkis alati rida küsimusi, eriti õpetamisega ja õpetajate teenistusalaste õigustega. Rahvahariduse Ministeeriumi poolt anti välja sellistel juhtudel selgitus koos seaduse tõlgendamisega.

Kohaliku administratsiooni (õppekonna kuraatori) poolt avaldati "Tsirkulaarides" korraldusi, mis tulenesid keskusest saadud üldisematest juhtnöörides ja valitsuse poliitikast. Kohalikest asutustest Baltimaadel oli lubatud välja anda seadusandlikke korraldusi ainult õppekonna kuraatoril. 2. augustil 1887. aastal teatas kuraator oma korralduses, et Rahvahariduse Ministeeriumi korraldusi ei tohi keegi trükis avaldada enne kui need on ilmunud kuraatori poolt välja antud "Tsirkulaarides."[1] Niisiis oli keskvalitsusasutuste haridusalaste ringkirjade esmane publitseerimise luba ainult kuraatoril. Jälgides arhiivimaterjale aastatest 1915-1917 selgub, et kuraator on muutnud kõrgemalt poolt tulnud korraldused oma tsirkulaarideks, viidates vaid algsele korraldusele.

---

[1] Циркуляры за 1887, № 8, lk. 423-424.

"Tsirkulaaride" põhjal on võimalik jälgida õppekonna kuraatori allasutuste-rahvakoolide direktorite ja inspektorite süsteemi tekkimist ning väljakujunemist ja selle süsteemi funktsioneerimist.

Kuna 24.aprilli 1873.aasta tsaari käskkirjaga oli loodud kaks õigeusu maakoolide inspektori ametkohta,[1] siis andis kuraator 1886.aastal nende järelvalve alla ka äsja Rahvahariduse Ministeerimile allutatud luteriusu rahvakoolid. Ühele inspektorile kinnitati kõik Liivimaa, teisele kõik Eestimaa rahvakoolid.[2] 1887.aasta jaanuaris kinnitas tsaar Riiginõukogu määruse Riia õppekonna algkoolide järelvalve korraldusest.[3] Selles teatatakse ühe rahvakoolide direktori ja nelja uue rahvakoolide inspektori ametikoha sisseseadmisest. Sama käskkirjaga nimetati kaks õigeusu maakoolide inspektorit ümber rahvakoolide inspektoriteks. Rahvakoolide inspektoritele ja direktoritele allutati köik algharidusliku koolid maal ja linnas, samuti erakoolid ja koduõpetus. Rahvakoolide direktor kuulus ühe liikmena Õigeusu Maakoolide Nõukogusse. Samas määras õppekonna kuraator kindlaks inspektori rajoonide piirid ning eelarve uute ametikohtade finantseerimiseks.

Nimetatud tsirkulaari sisu kajastab rahvahariduseministri poolt Riiginõukogule tehtud ettekande näol Riia õppekonnas senini kehtinud koolide järelvalve ja juhtimise süsteemi. Minister kaebas kõrgemale seadusandvale organile, et siiani oli õppekonna valitsus ilma jäetud võimalusest teostada järelvalvet Balti kubermangu algkoolide üle. Ametlikult olid järelvalvet kohustatud teostama rahvakoolide üle gümnaasiumide direktorid,

---

I Циркуляры за I887, № 2, lk. 51.
2 Циркуляры за I886, № 7/8, lk. 219.
3 Циркуляры за I887, № 2, lk. 45–47.

öigeusu maakoolide üle kaks rahvakoolide inspektorit. Kuid sellise järelvalve tunnistas minister mitteküllaldaseks, kuna gümnaasiumide direktoritel ei olevat tundide andmise ja kooli juhatamise kõrvalt olnud piisavalt aega rahvakoolide järelvalvamiseks ning nende juhtimiseks. Õppekonna rahvakoolide inspektorid olla senini tegelnud ainult öigeusu koolidega ja juhatanud Öigeusu Maakoolide Nõukogu Baltimail. Nende tööd aga raskendanud see, et eesti koolide inspektori kohuseks olnud teostada järelvalve liiga suure piirkonna, nimelt 2/3 Liivimaa kubermangu, Eestimaa kubermangu, samuti Saare- ja Hiiumaa koolide üle. Kuraator Kapustin oli teinud ettepaneku vähendada rahvakoolide inspektorite rajoonide suurust ning viia inspektorid Riiast oma rajooni keskusesse. Ettekandes arutati ka inspektorite ebaotstarbekat rakendamist. Kuna aprillist oktoobrini olid maalgkoolid suletud, kuid sellele vaatamata polnud kuraatoril öigust neid suunata teiste ülejäänud koolide inspekteerimisele. Samal ajal polnud kevadeti õppeaasta lõpul kuraatoril kedagi peale kahe inspektori saata külastama keskhariduslikke koole. Sellest tingituna soovitas Kapustin ühendada järelvalve ja jagada õppekond ümber kuueks rajooniks. Haridusministri arvates tuli kontrolli luteriusu koolide üle muuta palju tõhusamaks kui öigeusu koolide üle, kuna viimastes õpetati juba osaliselt vene keeles. Luteriusu koolides aga polnud veel vene keel õppekeelena sisse viidud ja selle sisseviimisel ilmnesid tihti sellised nähtused, mille kõrvaldamiseks pidas kuraator vajalikuks kasutada õppekonna möjuvõimu. Minister rõhutas, et luteriusu rahvakoolide senistesse järelvalve organitesse ei kuulunud ühtegi keskvõimu esindajat.

Haridusminister erinevalt kuraatorist leidis, et kuuest

rahvakoolide inspektorist isegi ei piisa ning osutas üle-venemaalisele praktikale.Ta rõhutas, et Venemaa sisekubermangudes peetakse 100 kooli järele valvamist ühele inspektorile juba paljuks. Nagu Tartu õppekonna teatisest selgus, oli õppekonnas 1886.a. 2195 luteriusu kooli (neist Eestimaal 1318 ja Liivimaal 877) ja 443 õigeusu külakooli (neist Eestimaal 317 ja Liivimaal 126). Kuna aga riigikassast polnud võimalik ministri poolt taotletud summasid eraldada, siis jäädi Kapustini ettepaneku juurde, loodi kokku endistega kuus rahvakooli inspektori kohta ning eraldati selleks vajalikud täiendavad summad.[1]

8.juuni 1887.aasta korraldusega jaotas kuraator ümber rahvakoolide inspektorite rajoonid. Jaotamisel võeti arvesse nii koolide arvu, teadete edasiandmise võimalusi kui ka administratiivseid jaotusi õppekonna piires.

Esimese rajooni moodustas kogu Eestimaa kubermang, välja arvatud Hiiumaa ja Haapsalu kreisi Ranna-Läänemaa osa. Inspektori asukohaks jäi Tallinn.

Teise rajooni kuulusid Saaremaa, Hiiumaa, Haapsalu kreisi Ranna-Läänemaa ja Pärnumaa. Inspektor asus Kuressaares.

Kolmanda rajooni koosseisu läksid Viljandi, Tartu ja Võru maakonnad ning Valga maakonna Eesti ala. Inspektori asukohaks oli Tartu.

Neljanda, viienda ja kuuenda inspektori rajoonid asusid Läti territooriumil. Inspektorid olid Vönnus (Cesis), Jelgavas ja Kuldigas.[2]

1888.aasta novembris loodi Riia õppekonnas kaks uut inspektori ametikohta.[3]

I Циркуляры за 1887, № 2, lk. 47-63.
2 Циркуляры за 1887, № 6, lk. 270-272.
3 Циркуляры за 1888, № II, lk. 553-554.

1889.aasta juulis seati sisse tsaari käskkirjaga veel üks inspektori koht.[1] 8.augusti 1889.aasta kuraatori korraldusega määratleti uued inspektori rajoonid.[2] Selle järgi jaotati õppekond järgmisteks rahvakoolide inspektori rajoonideks:

I rajoon - Riia linn ja maakond Daugava vasakul kaldal kuni Kuramaa kubermanguni. Inspektorile allus 160 kooli linnades ja 30 maal.

II rajoon - Tartu, Võru ja Valga maakonna Eesti ala, inspektori asukoht oli Tartus. Koole oli 460.

III rajoon - Pärnu, mis hõlmab Pärnu ja Viljandi maakonnad, kus oli umber 310 kooli. Inspektor asus Pärnus.

IV rajoon - Võnnu, kuhu kuulusid Riia ja Võnnu maakonnad ja koole oli 325. Inspektori asukoht Võnnu.

V rajoon - Valmiera, kus koole oli üldarvuga 260.

VI rajoon - Kuressaare, kuhu kuulusid Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa, Noarootsi ja Läänemaa. Koole oli 350. Inspektor asus Kuressaares.

VII rajoon - Tallinn, mille piirkond hõlmas Tallinna, Viru ja Järva maakonna. Inspektor asus Tallinnas ja talle allus 460 kooli.

VIII rajoon - Jelgava, kus oli 220 kooli.

IX rajoon - Liepaja, kus oli 210 kooli.

1891.aasta jaanuaris loodi Riia õppekonnas kümnes rahvakoolide inspektori koht.[3]

Koolide bürokraatlikku järelvalve süsteemi täiendati käsitletaval ajajärgul ka uute rahvakoolide direktorite ametkohtade

---

I Циркуляры за I889, № 7, lk. 381-383.
2 Циркуляры за I889, № 8, lk. 470-472.
3 Циркуляры за I89I, № 2, lk. 69.

loomisega. 28.jaanuaril 1892.aastal seati tsaari käskkirjaga sisse teine rahvakoolide direktori ametkoht.[1] Endine rahvakoolide direktor nimetati nüüd ümber Riia rahvakoolide direktoriks ning talle allutati köik Läti territooriumil asetsevad koolid. Tallinna rahvakoolide direktorile allusid köik Eesti alal asunud koolid. 19.mail 1897.aastal kinnitati Riia öppekonna kolmas rahvakoolide direktori ametkoht ja kuus uut rahvakoolide inspektorit.[2] Nüüd jäi iga rahvakooli direktori alluvusse üks kubermang.

1.jaanuarist 1898.aastast kehtestati uued inspektorite rajoonide piirid. Jaotus toimus kubermangude järgi. Liivimaal moodustati 9 inpektori rajooni, kusjuures 5 neist olid Eesti alal: Vöru, Tartu, Viljandi, Pärnu ja Kuressaare. Valga inspektori rajooni kuulus osa Eesti Valga alalt ja osa Valmierast. Eestimaa kubermangus oli kolm inspektori rajooni: Tallinna-Haapsalu, Tallinna-Paide ja Rakvere.[3]

1900.aasta mais loodi terves impeeriumis rida uusi rahvakoolide inspektorite ametikohti ning sealhulgas ka seati kolmes Riia õppekonna kubermangus sisse kaks uut inspektori kohta.[4] Koos teiste Venemaa piirkondadega loodi ka Eesti-,Liivi- ja Kuramaal rahvakoolide direktori juures asjaajaja ametikohad ning suurendati rahvakoolide direktorite kantseleikulusid.

Sama aasta oktoobris reorganiseeriti inspektori rajoonid uuesti.Liivimaa 11 inspektori rajoonist asusid 6 Eesti alal. Need olid Tartu I ja II rajoon, Võru, Pärnu, Viljandi ja Kuressaare rajoonid. Eestimaa kubermangu 5 rajooni jaotati järg-

---

1 Циркуляры за 1892, № 2, lk. 70-71.
2 Циркуляры за 1897, № 7, lk. 390.
3 Циркуляры за 1898, № I, lk.39-41.
4 Циркуляры за 1900, № 7, lk. 336-340.

miselt: Tallinna I ja II rajoon,Haapsalu, Rakvere ja Paide rajoonid.[1]

1912.aasta juulis loodi ministeeriumi korraldusel juurde veel neli rahvakoolide inspektori ametikohta. Liivimaa kubermangu loodi nüüd III Riia inspektori rajoon, IIVõnnu rajoon. Eesti kubermangus loodi juurde III Tallinna rajoon, mis hõlmas Tallinna rajooni lääneosa ja Läänemaa idaosa. Kuramaa sai Liepaja linna inspektori rajooni.[2] 1913.aasta juulis seati sisse veel kolm inspektori rajooni Liivimaal. Esimene hõlmas pool Riia maakonnast, teine moodustas Tartu maakonna III rajooni ning kolmandasse kuulusid Pärnu maakonna põhjaosa koos Kihnu saarega.[3] 1917.aastaks oli Riia õppekonnas 29 rahvakoolide inspektorit ja kolm rahvakool direktorit.

"Tsirkulaarid" võimaldavad jälgida ka uue kooliadministratsiooni töö korraldust ning muudatusi. Rahvakoolide inspektorid pidid 12.septembri 1884.aasta ettekirjutuse kohaselt esitama Rahvahariduse Ministeeriumile oma aruanded,milles toodi ära kõikide koolide nimed, asukoht ja jaotus kategooriate järgi. See, nagu leiti,nõudis koostajailt suurt tööd. Haridusministri korraldusega 18.märtsist 1887.aastal kuraatorile püüti seda tööd lihtsustada. Rahvakoolide direktoritel ja inspektoritel tuli nüüd koostada ülalpool loetletud andmetega kubermangu koolide üldnimekiri kahes eksemplaris, millest üks läks haridusministeeriumi teine aga jäi koostajale. Edaspidi tuli aasta lõpul täiendavalt teatada ainult toimunud muudatustest aruandeaastal.[4] Rahvakoolide inspektorid esitasid haridusministeeriumile aruande enamasti

---

1 Циркуляры за 1900, № II, lk. 612-615.
2 Циркуляры за 1912, № 7/8, lk. 290.
3 Циркуляры за 1913, № 7/8, lk. 303-304.
4 Циркуляры за 1887, № 3, lk. 125-127.

vaid nende poolt külastatud koolide ~~poolt~~ kohta.

Järk-järgult püüti tugevdada järelvalvet rahvakoolide üle. 1. veebruarist 1887 pärineb haridusministri seletus rahvakoolide direktorite ülesannete kohta. Nii nagu rahvakoolide inspektoreid ridki, nõuti ka rahvakoolide direktoritelt aruandeid nende poolt aasta jooksul külastatud rahvakoolide kohta.[1]

9. juunil 1887 andis kuraator korralduse, kus määrati kindlaks koolid, mis allusid rahvakoolide direktorile ja inspektoreile. Rahvakoolide direktor sai kõik need õigused ja kohustused, mis olid enne olnud kubermangu koolidirektori järelvalve all. Peale selle pidid rahvakoolide direktorid peamiselt inspektorite kaudu teostama järelvalvet ka õigeusu ja luteriusu rahvakoolide üle. Inspektorid, kellel olid oma rajooni koolidega kõige vahetumad sidemed, allusid omakorda rahvakoolide direktorile, kes ise allus otseselt kuraatorile.

Kõigis kolmes Balti kubermangus kuulusid rahvakoolide direktorite järelvalve alla kõik Rahvahariduse Ministeeriumile allutatud algharidusliku koolid maal ja linnades, samuti erakoolid kõigis järkudes. Erandina ei allunud temale poeglaste keskhariduslikud koolid, õpetajate seminarid, tütarlaste gümnaasiumid ja I ning II järgu tütarlaste koolid. Nimetatud koolidel tuli esitada oma aruanded vahetult õppekonna juhtkonnale ning pöörduda kõigis küsimustes kuraatori poole. Üleskerkinud küsimusi ja probleeme kõigi teiste koolitüüpide osas lahendasid rahvakoolide direktorid ja inspektorid.[2]

17. mai 1887. aasta "Ajutised täiendavad eeskirjad" on ära toodud 1887. aasta juulinumbris. Üldiselt korratakse nendes

---

1 Циркуляры за 1887, № 7, lk. 347-348.

2 Samas, Nr. 6, lk. 272-273.

eeskirjades juba kehtestatud maakoolide järelvalve korda. Nende kohaselt allutati kõiki tüüpi Liivi-, Eesti- ja Kuramaa algharidusliku koolid rahvakoolide direktorile ja inspektoritele. Direktor ja inspektorid allusid omakorda õppekonna kuraatorile. Rahvakoolide direktorite ja inspektorite funktsioone varem täitnud seisuslikke kooliasutusi, s.o. Liivimaa Ülemmaakoolide Komiteed ja Eesti- ning Kuramaal Ülemmaakoolide Komisjone ei likvideeritud. Nüüdsest peale aga viidi rahvakoolide direktor riigivõimu esindajana nii Liivimaa Ülemmaakoolide Komiteesse kui ka Kura- ja Eestimaa Ülemmaakoolide Komisjonidesse. Rahvakoolide inspektorid hakkasid kuuluma oma piirkonna koolinõukogudesse ja maakonnakomiteedesse. Nimetatud asutuste koosseisu määrati ka õppekonna poolt üks alaline liige. Direktorile ja inspektoritele jäeti õigus teostada järelvalvet õigeusu koolide üle ja võtta osa nende koolide haldamisest. Rahvakoolide direktor kuulus õigeusu Maakoolide Nõukokku ühe liikmena.

Õpetajatena võeti tööle Vene alamaid, kelle määras ametisse rahvakoolidesse oma korraldusega vastava rajooni inspektor, olles selle eelnevalt kooskõlastanud maakonnakomitee ja koolinõukoguga. Õpetajate lõpliku ametisse kinnitamise tegi Ülemmaakoolide Komitee või Ülemmaakoolide Komisjon maakonnakomitee ning koolinõukogu ettepanekul. Rooma-katoliku ja muu-usuliste koolidesse võisid õpetajad ametisse astuda rahvakoolide inspektorite loal ning rahvakoolide direktori kinnitamisel.

Teised algkoolid linnades ja maal allusid eeskirjade järgi ainult rahvakoolide inspektoritele ja direktorile, kellega koos tegutsesid linna- ja koolikolleegiumid. Linnade kooli kolleegiumide koosseis, õigused ja kohustused olid määratud

kindlaks 4. juuni 1820. aasta Tartu õppekonna määrustega. Nad olid asutatud kooliasjade juhtimiseks Baltimail ning keda peeti ülal linnade ja kohalike kogukondade poolt. Mõned kolleegiumid võisid osa võtta madalamate koolide juhtimisest.

Õpetajad määras linnade algkoolidesse rahvakoolide inspektor, kusjuures kinnitas ametisse ja vallandas neid õppekonna kuraator. Küsimuste arutamisest koolikolleegiumides või maakonnakomiteedes võttis osa inspektor või üks ametnik õppekonnast. Kui küsimuse arutamisel polnud riigivõimu esindaja ülejäänutega nõus, läks küsimus edasi Ülemmaakoolide Komiteesse või Ülemmaakoolide Komisjoni. Kui ka selles instantsis ei saavutata rahvakoolide direktori kui riigivõimu esindaja nõusolekut, läks asi kuraatori kaudu arutamisele Rahvahariduse Ministeeriumi. Kaebuste asjus Ülemmaakoolide Komitee või Ülemmaakoolide Komisjoni peale algkoolide asjus, õpetajate kinnitamise, üleviimise, vallandamise ning üldistes küsimustes, mis otseselt puudutasid õppe- ja kasvatustööd, tuli kinnituse saamiseks pöörduda haridusministri või Valitseva Senati I departemangu poole.

Rahvakoolide direktoril ja inspektoritel oli õigus jälgida neile alluvate isikute tegevust ning käitumist õppeasutustes, külastada isiklikult õppeasutusi või siis lahendada küsimusi õppeasutuste juhatajate ettekannete kaudu. Viimased olid inspektorite vahetu juhtimise all ning olid kohustatud täitma nende kõiki korraldusi.

Kõik endised Baltimaade maakoole juhtinud asutused, aga samuti ka linna koolikolleegiumid, olid kohustatud osutama rahvakoolide direktorile ja inspektoritele abi ning tegutsema nendega koostöös.[1]

---

[1] Циркуляры за 1887, № 7, Iк. 3II-344.

29. juuli 1887. aasta kuraatori korralduses juhiti tähelepanu rahvakoolide inspektorite ülesannetele linnakoolide suhtes. Inspektoritel olid linnakoolide suhtes kõik need ülesanded ja õigused, mis olid varem kreiskoolide ülevaatlejail.

Kuraatori järgnevas selgituses öeldakse, et tegelikult ei kujuta rahvakoolide direktor ja inspektorid linnakoolide suhtes kahte instantsi. Kõiki linnakoole puudutavaid küsimusi lahendab rahvakoolide direktor või veel kõrgem instants. Ainult direktori nõusolekul võib inspektor teha otsustusi linnakoolide kohta. Inspektori kohustustest linnakoolide suhtes võiks nimetada järgmisi: linnakoolide pedagoogiliste nõukogude poolt välja antud tunnistuste kinnitamine, eksamitel viibimine, rahaliste eelarvete ning nende kulutamise kontrollimine, õpetamise ja õppetöö kulgemise jälgimine.[1]

Rahvakoolide direktorite ja inspektorite ülesandeks erakoolide osas oli jälgida noorsoo kasvatamise järele, et see toimuks valitsuse poliitikaga kooskõlas ning et need koolid ei kalduks kõrvale õpetuse üldisest suunast. Nad pidid kontrollima, et ükski eraõppeasutus ei eksisteeriks ilma õppekonna valitsuse loata ja ei tehtaks omavolilisi muudatusi õppekonna poolt kinnitatud programmides ja õppekonna poolt heakskiidetud õppevahendites. Rahvakoolide direktorid ja inspektorid pidid jälgima, et erakoolidesse ei võetaks isikuid, kellel polnud vastavat kutset ning kelle kohta ei olnud usaldusliku andmeid tema poliitiliste vaadete kohta. Direktorid ja inspektorid pidid külastama kõiki erakoole oma rajoonis vähemalt üks kord aastas ning jälgima eriti usuõpetuse, vene keele,

---

[1] Циркуляры за 1887, № 8, Iк. 418.

Venemaa ajaloo ja geograafia õpetamist.[1] 1887. aastast valvasid nad ka venekeelse õpetuse nõude hoolikat täitmist.

Rahvakoolide direktorite ja inspektorite ametikohad säilisid kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Pärast Veebruarirevolutsiooni tekkis püüd valla- ja linnaomavalitsustel juhtida ise vahetult algkoole, kuid Ajutine Valitsus jättis kogu asjaajamise ja krediidi küsimused rahvakoolide direktorite ja inspektorite kätte. 9. oktoobril[1] 1917. aastal läksidki ministeeriumi korraldusega luteriusu vallakoolid maa omavalitsus asutuste kätte.[2] 15. oktoobri 1917. aasta tsirkulaariga läksid kõrgemad algkoolid kohalike omavalitsusasutuste juhtimise alla. Rahvakoolide inspektorid ja direktorid vabastati oma kohustest. Tsirkulaaris kirjutati, et kuni nende ametikohtade kaotamiseni vabastatakse ametnikud - rahvakoolide direktorid kõrgemate algkoolide juhtimisest ja inspektorid nende jälgimisest.[3] Rahvakoolide direktorite ja inspektorite ametikohad kaotati 1. jaanuari 1918.a. korraldusega.

Kuraatori tegevuse täpsustamiseks ja tema võimupiiride selgitamiseks on antud mitmeid korraldusi. 14. mail 1901. aastal pöörati ministri korraldusega tähelepanu sellele, et palvetega tuleb pöörduda vahetu võimu esindaja või kuraatori poole enne kui need ministrile saadetakse, kuna väiksemaid küsimusi peab kuraator ise lahendama.[4] Kuraatori õigusi laiendati eriti 1905.-1906. aastal. Talle anti õigus komandeerida oma õppekonna kõrgemaid ametnikke välismaale suvevaheajal.[5] 12. oktoobril

---

1 Циркуляры за 1886, № 4. (Приложение).
2 RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2998, lehed 69-70.
3 Samas, leht 146.
4 Циркуляры за 1901, № 6, Iк. 242-243.
5 Циркуляры за 1905, № 4/5, Iк. 228.

1906. aasta tsaari käskkirjaga laiendati kuraatorite võimu linnakoolide juhtimisel. Ta sai õiguse sisse viia nendesse õppeasutustesse lisaaineid ning nimetada vajaduse korral ülekoosseisulisi õpetajaid. Kuraator võis teha nädala tunnitabelites muudatusi ning lubada naisõpetajaid õpetama linnakooli kahes madalamas jaos kõiki aineid.[1] 1906. aasta tsaari käskkirjaga lubati õppekondade kuraatorite nõukogudel läbi vaadata õppevahendid, valida ning neid heaks kiita, kusjuures tulemustest tuli teatada Rahvahariduse Ministeeriumile. Järeleandmine tehti ka õppeasutuste pedagoogilistele nõukogudele, kellele võimaldati valida raamatuid ja õppevahendeid, mis olid lubatud Rahvaharidusministeeriumi, vaimuliku ametkonna ja õppekonna kuraatori poolt.[2]

"Tsirkulaaride" väljaandmise algusaastail valgustati neis küllaltki ülevaatlikult kohalikku koolielu. 1886. ja 1887. aasta sisuregistrites on peale kuraatori üldkorralduste veel korraldused õppeasutuste avamise ja sulgemise ning ümbermuutmise kohta. Peale selle avaldati seal õpetaja kutse katseeksamid soovitanud isikute nimekirjad. Huvitava ja igati uurimistöös arvestatava osa moodustavad "Tsirkulaaride" lõpus avaldatud teadaanded. Teadaandeid on küllaltki palju. Kõige väärtuslikumad neist on ülevaated kuraatori nõukogu koosolekutest, kus arutati väga mitmesuguseid küsimusi, nagu koolide (eriti erakoolide) sulgemise ja avamise, õpikute lubamise jm. küsimusi. Siin on ka huvitavaid andmeid eestikeelsete õpikute koolides kasutada lubamise või keelamise kohta. Mõnelgi leiti ole-

---

1 Циркуляры за 1906, № II/12, lк. 497-498.

2 Samas, lk. 504.

vat väga suuri puudusi ja neid ei lubatud õppetöös kasutada, nagu seda näiteks 1888. ja 1894. aastast võib lugeda. Teadaannetes avaldati vahel ka pikemaid aruandeid, näiteks õpetajate suvekursustest, juhtkonna tegevusest, sealhulgas õppekonna 1893. aasta aruanne algkoolide kohta jt.[1] Selle järgi oli algkoole Riia õppekonnas 2628, kusjuures I kategooria koole oli 41; II kategooria koole - 2122 ja III kategooria koole - 465.

Mida enam XX sajandi alguse ja selle esimesse kümnendisse, seda kuivemaks muutuvad "Tsirkulaaride" teadaannete ja mitteametliku ning ametliku materjali osa. Enamasti domineerivad "kõige kõrgema" käskkirjad, ministri ja haridusministeeriumi korraldused ning selgitused.

Kuraatori tsirkulaare aastaist 1915-1917, nagu üldse, on kuraatori fondist (nr. 384) uurijal leida tülikas ja aeganõudev töö. Fond on korrastatud 1951. aastal ning korrastustöid on tehtud võrdlemisi asjatundmatult. Fondi nimistu on koostatud kronoloogilisel printsiibil, mis raskendab dokumentide leidmist liikide järgi. Dokumentide nominaalse tunnuse alusel koostatud nimistute puhul oleks need kergesti leitavad. Säilitusüksused on pealkirjastatud paiguti isegi desorienteerivalt, sest pealkirjadesse on toodud tihti ebaolulisi, väheesinevaid ja teisejärgulisi tunnuseid. Näiteks on säilitusüksus 2866 pealkirjastatud järgmiselt: "Rahvahariduse Ministeeriumi korraldused ja protokollid, kuraatori tsirkulaarid õppeasutustesse hospidalide organiseerimisest, koolidele ja gümaasiumidele hoonete määramisest jt." dateeringuga 1. juuni - 30. detsember 1916. Antud säilitusüksus sisaldab aga enamuses sel ajavahemikul kuraatori poolt väljaantud tsirkulaare (ta pole siis-

[1] Циркуляры за 1895, № II, Iк. 487-490.

ki täielik). Rahvaharidus Ministeeriumi protokolle see ei sisalda. Ainult ühele kuraatori tsirkulaarile on lisatud protokollide trükitud koopia Riia õppekonna ainekomisjoni tööst.[1]

Kuna tsirkulaarid on nimistus segi paisatud ja algaastate järgi nimistusse kantud, on neid säilitusüksusi, kus esinevad ainult tsirkulaarid, väga raske elimineerida. Asjaajamise käigus on ladestunud tsirkulaaride koopiad ühe aasta kohta. Tsirkulaaride originaalid on lisatud enamasti kirjavahetuse ning antud küsimusega seotud materjalide hulka.

Fondimoodustaja ajalugu koos tema allasutustega kestis kuni 1918. aastani, mil õppekonna valitsus likvideeriti Hariduse rahvakomissari Lunatšarski korraldusel 1. jaanuarist 1918.[2] 17. jaanuari 1918. aasta Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee Teadaandega likvideeriti õppering-kond ja asjaajamine anti üle Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele, kelleks olid Eesti esindajatena A. Valner ja J. Mägi ning Läti esindajana J. Lieknis.[3]

---

[1] RAKA, f. 384, nim. 1, s-ü. 2866, lehed 11-24.

[2] "Edasi" 20. jaanuaril 1918, nr. 15.

[3] Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn 1957, lk. 621.

II. ALGHARIDUSLIKE KOOLIDE TEGEVUST REGULEERIVAD ETTEKIRJUTUSED JA RINGKIRJAD

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaarid" sisaldavad rohkesti Eesti alghariduslike koolide ajaloo uurimisel vajalikku ja asendamatu väärtusega ainest kogu käsiteldava ajajärgu ulatuses. Eriti olulise tähtsusega on see seadusandliku iseloomuga materjal, mille alusel 1880-ndate aastate keskpaigast alates reorganiseeriti kogu senine alghariduslike koolide juhtimis- ja järelvalve süsteem. Maal asetsevad koolid nagu luteriusu valla- ja kihelkonnakoolid ning õigeusu abi- ja kihelkonnakoolid allutati tsaari käskkirjaga 28. novembrist 1885. aastast Rahvahariduse Ministeeriumile.[1] Tegelikult korrati sellega õigeusu koolide suhtes 24. aprilli 1873. aasta tsaari käskkirja, millega nad juba varem olid viidud keskvalitsuse juhtimise alla.[2] Senini olid aga luteriusu rahvakoolid, baltisaksa mõisnike ja pastorite seisuslike kooli organite juhtimise ja kontrolli all olnud. Sellisteks kõrgemateks järelvalve organiteks olid Liivimaal Ülemmaakoolide Komitee ning Eesti- ja Kuramaal Ülemmaakoolide Komisjonid. Rahvakoolide vahenditu allutamine Rahvahariduse Ministeeriumi süsteemi asutustele võttis senistelt rahvakoolide juhtijaile õiguse anda seadusi ning korraldusi koolidele, andes need õigused nüüd tsaarivõimude kompetentsi. Ühenduses sellega tugevdati kohe algusest peale järelvalvet luteriusu koolide üle. Nende järelvalve pandi

---

1 Циркуляры за 1886, № I, Iк. 5.
2 Циркуляры за 1887, № 2, Iк. 5I.

kuraatori 3. juuli 1886. aasta korraldusega kahele senisele õigeusu rahvakoolide inspektorile, kellest üks pidi tegema seda Läti, teine Eesti koolide osas.[1]

Seoses 1880-ndate aastate reformidega alustasid baltisaksa mõisnikud mitmesuguseid vastuaktsioone, millega püüti säilitada oma mõju eesti ja läti rahvakoolide üle. See kajastub teatud määral ka "Tsirkulaaride" lehekülgedel. Kuraator nõudis oma korralduses 20. aprillist 1886. aastast, et pöörataks tähelepanu 31. juuli 1872. aasta seaduse täpsele täitmisele. Sellega nimelt olid vabastatud luteriusu koolides käimisest need lapsed, kelle vanemad soovisid lapsi koolitada teistes koolides nagu näiteks õigeusu rahvakoolid. Kuid tuli ette, et mõisnikud olid trahvinud ka neid talupoegi, kelle lapsed käisid õigeusu koolides. Kuraator nimetas seda ebaseduslikuks ja seoses 19. veebruari 1886. aasta tsaari ukaasiga Valitsevale Senatile luteriusu koolide allutamisest Rahvahariduse Ministeeriumile, keelas ta senistel kihelkonnakoolivalitsustel määrata sellistel juhtudel trahve, mida ta nimetas omavolilisteks.[2]

Mais 1887 anti Baltimaade rahvahariduse ajaloo seisukohalt üks olulisemaid seadusi. 17. mail 1887. aastal anti välja tsaari otsesel osavõtul valminud Ajutised täiendavad eeskirjad Liivimaa, Kuramaa ja Eestimaa algkoolide juhtimise kohta. Selle projekti oli kinnitanud Ministrite Komitee. "Eeskirjade" preambulas märgiti, et väljatöötatud uued seadused kujutavad teatud täiendusi ja muudatusi senises kohalikus seadustikus.[3] Ajutistes täiendavates eeskirjades viidati veelkordselt tsaari käskkirja 26. jaanuarist 1887. aastal rahvakoolide direktori ja inspektorite ametikohtade

---

1 Циркуляры за 1886, № 7/8, lк. 219.

2 Samas, Nr. 4, lk. 118; Nr. 2, lk. 29.

3 Циркуляры за 1887, № 7, lк. 311-344.

loomise kohta.[1] Vastloodud asutus pidi teostama järelvalvet Eesti ja Läti õigeusu ja luteriusu rahvakoolide üle koos endiste järelvalve asutustega, nagu Ülemmaakoolide Komitee ja maakonnakomiteedega Liivimaal ning Ülemmaakoolide Komisjoniga Eesti- ja Kuramaal. Balti aadli saisuslikud kooliorganid seati aga sõltuvusse Rahvaharidusministeeriumist. Rahvakoolide direktor kuulus nii Liivimaa Ülemmaakoolide Komiteesse kui ka Eesti- ja Kuramaa Ülemmaakoolide Komisjonidesse. Rahvakoolide inspektorid kuulusid oma inspektsiooni rajooni koolikolleegiumi ja maakonnakomiteedesse. Nimetatud asutustesse määras kuraator ühe liikme õppekonna ametnike hulgast. Küsimuste arutamisel koolikolleegiumides või maakonnakomiteedes pidi kohal olema rahvakoolide inspektor või keegi õppekonna esindajatest. Juhul kui haridusministeeriumi ametnikud ei olnud nõus ülejäänutega, pidi asi arutusele minema Ülemmaakoolide Komiteesse või Ülemmaakoolide Komisjonidesse. Kui rahvakoolide direktor või haridusministeeriumi ametkonna esindaja samuti nõus polnud, läks asja otsustamine kuraatori kaudu Rahvahariduse Ministeeriumi. Kaebused algkoolide asjus, õpetajate kinnitamise, üleviimise ja vallandamise ja paljudes teistes küsimustes, millel oli otsene mõju õppe- ja kasvatustööle, kui nendes küsimustes ei jõutud valtisaksa kooliorganitega kokkuleppele, tuli esitada otse haridusministrile või Valitseva Senati I departemangu.

Maakoolides, just luteriusu, õigeusu ja noorema-katoliku usu, valla- ning abikoolides pidi õpetamine ajutiste eeskirjade kohaselt toimuma vene, eesti või läti keeles , kusjuures praktiliselt hakati nõudma venekeelset õppetööd. Emakeeles lubati õpetada vaid usuõpetust, kirikulaulu. Õppeplaanidesse jäid ka emakeele tunnid.

---

[1] Циркуляры за 1887, № 2, Iк. 45-46.

Kihelkonnakoolides nõuti venekeelset õppetööd alates II klassist välja arvatud usuõpetuse ja kirikulaulu tunnid.

Algkoolidele kinnitati programmid Rahvahariduse Ministeeriumi poolt. Õppetöös võis kasutada ainult haridusministeeriumi ja vaimuliku ametkonna kinnitatud õpikuid. Õpetajatena võeti tööle Vene alamaid, kes olid lõpetanud ettenähtud õppeasutuse või olid omandanud õpetaja kutsetunnistuse mõnel muul viisil. Luteri usu rahvakoolidesse määras õpetaja ametisse rahvakoolide inspektor, kes teatas sellest oma korralduses maakonnakomiteedele ja koolinõukogule. Lõplikult kinnitas õpetaja ametisse Ülemmaakoolide Komitee või Ülemmaakoolide Komisjonid.

"Tsirkulaarides" kajastuvad ka ühe uue reformide tulemusena Baltimaadel tekkinud rahvakoolide tüübi - ministeeriumikoolide kohta rakendatud eeskirjad ja määrused. 1886. aasta märtsikuu "Tsirkulaaride" lisas toodi ära 4. juuni 1875. aasta kahe- ja üheklassiliste Rahvahariduse Ministeeriumi maakoolide instruktsioon.[1] Nn. ministeeriumikoolidele pandi Venemaal alus 29. mai 1869. aasta tsaari poolt kinnitatud Riiginõukogu korralduses, kus eesmärgiks seati "anda maaelanikkonnale võimalus saada täielikumat ja lõplikumat algharidust". 1875. aasta põhimääruses märgiti, et koolid avatakse haridusministeeriumi kui ka kohalike vahenditega eraldi poeg- ja tütarlastele või ka segakoolidena. Kooli avamiseks pidi kuraator saatma taotluse Rahvahariduse Ministeeriumile, kusjuures enne pidi olema välja selgitatud võimalused koolimaja saamiseks või ehitamiseks. Kohalikel alustel finantseeritava kooli võis avada kuraator. Ministeeriumikooli võeti lapsi 7-12 aasta vanuses. Ühel õpetajal ei tohtinud olla korraga klassis üle

---

[1] Циркуляры за 1886, № 4. (Приложение).

60 lapse. Kui lapsi oli rohkem, avati nn. täiendavad jaod. Selleks võetud lisaõpetajale tuli palka maksta kohalikust eelarvest.

Kooli ülalpidavate elanike lastel oli õppimine tasuta, teistelt võeti väikest õppemaksu.

Ministeeriumikooli lõpetajad võisid astuda õpetajate seminaridesse riigi teenistusse või mujale. 8. detsembril 1886. aastal selgitas kuraator seda tüüpi maakoolide küsimust. Kuraator nägi ministeeriumikooli sidet erialakoolidega, nagu osutas edasiõppimise võimalustele raudteekoolis, õpetajate seminarides jm.[1]

17. mai 1887. aasta "Ajutiste täiendavate eeskirjade" kohaselt allusid ministeeriumikoolid otseselt rahvakoolide direktorile ja inspektoritele. Õpetamine pidi toimuma seal vene, eesti või läti keeles, kusjuures viimasel õppeaastal pidi vene keel õppekeelena sisse viidud olema kõigis ainetes peale usuõpetuse ja kirikulaulu. Kaheklassiliste ministeeriumikooli II klassis kehtis sama nõue. Luteriusu ja rooma-katoliku usu koolide muutmist ühe- või kaheklassilisteks ministeeriumikoolideks tehti vallakogukondade taotluse alusel, kusjuures see kogukond pidi kas või osaliselt võtma kooli üleval pidamise enda peale.[2]

Linna töörahva üheks alghariduslikuks koolitüübiks oli elementaarkool, millele oli alus pandud 4. juuni 1820. aasta määrustikuga. Neid koole peeti ülal samuti osalt valitsuse, osalt linnade, ühistute jt. poolt.[3] Ajutiste täiendavate eeskirjade kohaselt allusid elementaarkoolid otseselt rahvakoolide direktorile ja inspektoritele. Elementaarkoolide juhtimisest võtsid osa ka lin-

---

[1] Циркуляры за 1886, № II, lк. 327-333.
[2] Циркуляры за 1887, № 7, lк. 311-344.
[3] Samas, Nr. 7, lk. 311-344.

nade koolikolleegiumid.[1]

31. juuli 1887. aasta korralduses selgitas kuraator elementaarkoolidega ühenduses üles kerkinud küsimusi, kuna baltisaksa mõisnike seisuslikud organisatsioonid ja linnavalitsused asusid linnade ja kogukondade poolt finantseeritavate koolide puhul seisukohale, et nimetatud liik koole ei pea alluma Rahvahariduse Ministeeriumile.[2] Seda põhjendati asjaoluga, et neid ei peeta ülal riigi poolt. Kuraator oli määratlenud juba 17. märtsi 1886. aasta korraldusega õppeasutuste kaks kategooriat: avalikud ja erakoolid. Kõik linna- ja kogukondade poolt üleval peetavad koolid luges kuraator avalike koolide hulka kuuluvaiks, kuna nende juhatajad määrati ametisse valitsusasutuste poolt vastavate teenistuseeskirjade alusel ning nendele koolidele on antud kõik kroonukoolide õigused. Elementaarkoolide kursus pidi vastama 1872. aasta põhimääruse kohaselt linnakooli I klassi kursusele, et õpilased võiksid elementaarkooli lõpetamise järel astuda linnakooli II klassi või äärmisel juhul esimese klassi vanemasse jakku.[3]

Kuna aga Eesti- ja Liivimaal linnakoole ei olnud, siis oli kuni 1885. aasta lõpuni võimatu suurel hulgal elementaarkooli õpilastel oma haridust neis kooles jätkata. Kuid ka siin viidi läbi olulisi muudatusi. Nimelt reorganiseeriti saksakeelsed kreiskoolid, mis olid kõrgema astme algkoolid, vene õppekeelega linnakoolideks. "Tsirkulaarid"peegeldavad sedagi lehekülge Eesti ja laiemalt võttes, Baltimaade, kooliajaloos. Kreiskoolide muutmise kohta linnakoolideks üldist korraldust "Tsirkulaarides" avaldatud ei ole. Küll aga on tsaari käskkiri 23. detsembrist 1885. aastast

---

1 Циркуляры за 1887, № 7, lк. 3II-344.

2 Samas, № 8, lk. 420-422.

3 Циркуляры за 1886, № 3, lк. 87-90.

Valga, Võnnu (Cesise), Aispede, Haapsalu, Viljandi ja Rakvere kreiskoolide ümbermuutmise kohta kolmeklassilisteks linnakoolideks.[1] Sellele järgnes terve rida uute linnakoolide asutamise ja reorganiseerimise korraldusi. Kõigis linnakoolides viidi siis venekeelne õpetus.

Baltimaadel rakendamiseks avaldati Riia õppekonna kuraatori 1886. aasta veebruarikuu "Tsirkulaaride" lisas 31. mai 1872. aasta ülevenemaaline linnakoolide põhimäärus. Linnakoolidesse oli lubatud võtta lapsi kõikidest seisustest algshariduse ja religioosse kasvatuse saamiseks. Linnakoole peeti üleval riigi, linnade, seisuste või eraisikute poolt ja jaotati ühe-, kahe-, kolme- või neljaklassilisteks. Kui ülalpidaja soovis viiendat ja kuuendat klassi, kinnitati need klassid. Koole juhiti otseselt kuraatori poolt ja nad olid rahvakoolide inspektorite järelvalve all.[2] Ette oli nähtud koostöö linna koolikolleegiumidega, mille koosseis, õigused ja kohustused Baltimail olid kindlaks määratud 4. juuni 1820. aasta Tartu õppekonna üldiste määrustega. Koolikolleegiumis nähti ette üks liige õppekonna kuraatori poolt nimetatud ametnikest, luteriusu vaimulik ning koos nendega üks vaimulik mõnest teisest usust. Linna koolikolleegiumid võtsid osa ka alama astme koolide juhtimisest.[3] Loa linnakooli avamiseks andis kuraator. Õppeaeg kestis kuus aastat. Üheklassilistes linnakoolides oli kolm jagu, kus õpiti kaks aastat. Kaheklassilistes koolides kestis õppetöö I klassis neli aastat, II klassis kaks aastat. Kolmeklassilistes linnakoolides õpiti igas klassis kaks aastat, neljaklassiliste koolide I ja II klassis aga neli aastat, III

---

[1] Циркуляры за 1886, № I, Iк. 6.

[2] Samas, Nr. 2. (Приложение).

[3] Циркуляры за 1887, № 7, Iк. 3II-344.

ja IV klassis kummaski üks aasta.

Linnakooli võisid lapsed astuda alates 7. eluaastast. 10-14-aastastelt lastelt nõuti peast palve lugemist, tähtsamate sündmuste teadmist vanast ja uuest testamendist, lugemise, kirjutamise ja arvutamise oskust. Õpilasi võeti kooli aasta alguses katsetega ja ka õppeaasta keskel. 10-13-aastased lapsed võisid astuda pärast nelja-aastast edukat õppimist gümnaasiumidesse ja reaalkoolidesse. Õpilased, kes soovisid saada õpetajateks, pidid kuni 16- aastaseks saamiseni õppima koolis veel ühe aasta, mille järel neil oli õigus astuda õpetajate instituutidesse.

Linnakoolides õppimise eest võeti õppemaks,,mille suurus määrati kindlaks rahvakoolide inspektori poolt ja kinnitati kuraatori korraldusega. Iga klassi lõpul olid üleminekueksamid ja kooli lõpetamisel lõpueksamid. Linnakoolide programmid, instruktsioonid õpetuse ulatuse ja meetodite kohta ning õppeasutuste juhtimise kohta andis Rahvahariduse Ministeerium.

Õpetajaid oli linnakoolides vastavalt klasside arvule. Ühe-klassilistes linnakoolides oli üks õpetaja, õpetaja abiline ja usuõpetaja. Kui klassis oli üle 50 õpilase, siis määrati iga 30 uue õpilase puhul üks abiõpetaja. Koosseisuline õpetaja pidi õpetama kõiki aineid peale usuõpetuse, laulmise ja kehalise kasvatuse. Laulmise ja kehalise kasvatuse andmiseks pidi palgatama üle-koosseisuline õpetaja. Igas ühe- ja kaheklassilises linnakoolis oli üks õpetaja koolijuhatajaks, kolme- ja neljaklassilistes koolides aga peale selle vanema astme õpetaja kooliinspektoriks.[1]

Seoses kreiskoolide ümbermuutmisega linnakoolideks suleti järk-järgult nende endised klassid. 1886. aastal lubati linnakoo-

---

[1] Циркуляры за 1886, № 2. (Приложение).

lides õpetada veel endiste kreiskoolide programmide järgi, et võimaldada vanemate klasside õpilastel kooli kursuse lõpetamist. 20. märtsi 1887, aasta kuraatori korraldusega määrati üksikasjaliselt kindlaks ühelt koolitüübilt teisele ülemineku kord. Samal aastal koostati kõikide kreiskooli õpilaste nimekirjad ning pedagoogilistel nõukogudel tuli otsustada, kuidas need õpilased kooli lõpetavad: kas lühendatud kursuse korras või antakse välja neile lihtsalt tunnistused eelnevate kursuste lõpetamise kohta. Kuraator toonitas, et nüüdsest peale jääb eksisteerima ainult üks õppeasutus, s.o. linnakool.[1] Seoses kreiskoolide tegevuse lõpetamisega lõpetati kuraatori 1886. aasta 8. veebruari korraldusega ka kreiskooliõpetaja kutseeksamite korraldamine.[2]

Reformidega ühenduses kehtestati venekeelne asjaajamine koolides ja viidi vene keel õppeainena sisse kõikidesse koolitüüpidesse. Juba 1886. aastal nõudis kuraator venekeelset asjaajamist ja aruannete esitamist vene keeles.[3] Vene keele kiiremaks äraõppimiseks anti 1886. aasta maikuu "Tsirkulaaride" lisas välja vene keele ja grammatika instruktsioon iseõppijatele.[4] Kuraatori 2. jaanuari 1887. aasta korraldusega viidi erakoolide õppeprogrammi sisse vene keel. Samas rõhutas kuraator, et vene keele õpetamisel poistele ja tüdrukutele ei tohi mingit vahet teha. Ta tunnistas sellise vahetegemise ebanormaalseks, märkides, et "naine on esimene ja peamine kasvava põlvkonna kasvataja... seepärast pole

---

[1] Циркуляры за 1887, № 3, lк. 145-146.

[2] Циркуляры за 1886, № 2/ lк. 46-47.

[3] Samas, № 3, lk. 87-90.

[4] Samas, Nr. 5.

vaja teha vahet poiste ja tüdrukute vahel riigi keele õpetamise küsimuses."[1]

7. juuni 1887. aasta kuraatori korraldusega viidi venekeelne õpetus sisse linnade kroonu algkoolides ehk elementaarkoolides.[2] Emakeelt võis esialgu kasutada abivahendina, kusjuures ainult usuõpetuse ja kirikulaulu õpetamine jäid emakeelseks. Selle korraldusega viidi vene õppekeelele Eestimaa kubermangu Paldiski, Rakvere, Paide, Lihula ja Haapsalu, Liivimaa kubermangu Eesti alal Põltsamaa, Kuressaare, Valga ja Tartu I elementaarkool, samuti Tartu I (saksakeelne) õpetajate seminar.

Seoses elementaarkoolide õppeprogrammide muutmise ja nendes saksakeelse õppetöö asemel venekeelse õppetöö kehtestamisega algasid baltisaksa aadli ja bürgerite vastuaktsioonid. 7. juuni 1887. aasta kuraatori tsirkulaarile järgnes kohe kiire reaktsioon. Linnavalitsused, milliste eesotsas seisid baltisaksa mõisnikud ja bürgerid, hakkasid elementaarkoole likvideerima, teatades, et nüüdsest peale linnavalitsused enam neid koole ei finantseeri. Sellega ühenduses on kuraator välja andnud 5. septembri 1887. aasta korralduse, kus ta toonitas linnade ja alevite kohustust ülal pidada linna-algkoole ning mitte neid sulgeda.[3] Teatavasti peeti neid koole vastavalt nende koolide põhimäärusele 4. juunist 1820. aastast ülal linna kulul, kusjuures teatud lisa said nad ka riigilt. Kuraator selgitas, et põhimääruses oli lubatud neid koole sulgeda ainult sel juhul, kui oli leitud uus koolimaja või koht, kus kooli pidada. Kui seda aga ei olnud, tuleb linna koolikomisjonil leida aasta jooksul uus võimalus, kuid enne ei tohi mitte min-

---

[1] Циркуляры за 1887, № I, lк. 19-22.

[2] Samas, Nr. 6, lк. 269-270.

[3] Циркуляры за 1887, № 9, lк. 445-447.

gil juhul koole sulgeda.

Üheks nähtuseks, mis avaldus reformide läbiviimisel ja kajastub "Tsirkulaaride" lehekülgedel, on baltisaksa mõisnike ja bürgerluse esindajate massiline avalduste tulv erakoolide avamiseks siis, kui avalikes algkoolides 1887. aastal hakati nõudma venekeelset õppetööd, baltlaste poolt ülal peetavais erakoolides aga seda nõuet veel kehtestatud polnud. Seoses sellega pani kuraator oma 9. mai 1888. aasta korraldusega uute erakoolide avamise seisma, märkides, et Tartu õppekonnas on niigi erakoole, mille arv ulatus 350-ni, liiga palju.[1] Uute erakoolide avamist ei pidanud ta võimalikuks seepärast, et rahvakoolide inspektoreid olla liialt vähe.

23. mai 1889. aasta kuraatori korraldusega viidi venekeelne õpetus sisse ka erakoolidesse.[2] 31. oktoobril 1889. aasta korraati seda ministri korraldusega,[3] kuna ilmselt kuraatori korraldusele ei allutud.

Baltisaksa aadli vastuaktsioonid koolireformidele avaldusid kõige resoluutsemal kujul selliste koolitüüpide osas, kus nende ideeline mõju ja majanduslik mõjuvõim oli suurem. Selliseks koolitüübiks olid ka luteriusu kihelkonnakoolid. Kuraatorile teatati 1887. aasta septembris, et vastukaaluks 17. mai 1887. aasta ajutistele eeskirjadele oli Liivimaa kubermangus üks osa kihelkonnakoole täiesti suletud, teine osa muudetud leeriks ettevalmistavateks koolideks ning peaaegu kogu kubermangus ei töötanud septembri algul ükski kihelkonnakool.[4] Viidates 1819. ja 1860. aas-

---

[1] Циркуляры за I888, № 5, Iк. 23I-233.

[2] Циркуляры за I889, № 6, Iк. 3I8.

[3] Samas, Nr. 11, 1k. 655-656.

[4] Циркуляры за I887, № 9, Iк. 447-448.

ta Liivimaa talurahva seaduste sätetele, rõhutas kuraator, et kihelkonna kooli ülalpidamine on tehtud igale kihelkonnale kohustuslikuks ning nende hävitamine oli seadusevastane. Kuraator selgitas, et seepärast ei ole kirikukonventidel õigust ära võtta kihelkonnakoolide hooneid ega maad, mida Liivimaal suures osas oli tehtud. Edaspidi lubas kuraator vastavalt 17. mai ajutistele eeskirjadele muuta kihelkonnakoole 2-klassilisteks ministeeriumikoolideks, kusjuures koolihooned pidid alles jääma.

Kuna olukord muutus üsna kriitiliseks ja tsaarivalitsus siiski tahtis koole, kus nn. muulased riigikeelt õppida saaksid, siis tehti teatud järeleandmisi haridusministri 30. septembri 1887. aasta korraldusega lubati Liivimaa kubermangu kihelkonnakoolides esialgu, s.o. kolme aasta jooksul, õpetada läti- ja eestikeeles.[1] Üleminekut venekeelsele õpetusele kihelkonnakoolides pidi toimuma selle aja jooksul ja järk-järguliselt.

Suurte muudatustega õppekeele osas tekkis ka terav õpetajate kaadri probleem. 15. jaanuari 1888. aasta tsirkulaaris oli kuraator sunnitud linna algkoolidesse lõplikku venekeelse õpetuse sisseviimist pikendama selle aasta augustini, kuna paljud õpetajad ei osanud vene keelt.[2] Kuid 6. oktoobri 1888. aasta korralduses oli kuraator resoluutsem. Linna algkoolide õpetajad ja õpetajannad vahetati ümber nendega, kes olid võimelised õpetama vene keeles. Osale õpetajatele anti uus tähtaeg - järgmise aasta august. Kui nad selle ajaga ei suutnud omandada rahuldavalt riigikeelt, kuulusid nad vallandamisele. Kuraator käskis viivitamatult vallandada need õpetajad, kes oskasid vene keelt, kuid tegid takistusi ette võetud muudatuste läbiviimisel. Koolikolleegiumi-

---

[1] Циркуляры за 1887, № 10, Iк. 481-483.

[2] Циркуляры за 1888, № I, Iк. 19-21.

del keelati vahetada õppekonna poolt esitatud kandidaate õpetaja kohtadele.[1] Alates 1889. aasta suvest oli otsustatud korraldada õpetajate vene keele kursusi. Esimesed sellised korraldatigi 1889. aastal Viljandi ja Võru linnakoolides.[2]

"Tsirkulaarides" kajastuvad paremini kui kuskil teistes allikates seoses reformidega tehtud muudatused õppeprogrammides.

Analüüsides valla-, kihelkonna-,ministeeriumi- ja linnakoolide õppeprogramme, võib nendes võrrelda reformieelsetega tähelda olulisi erinevusi. Liivimaa 1874. aasta ja Eestimaa 1878. aasta valla- ja kihelkonnakoolide õppeplaanides[3] olid võrreldes 1890. aastal Rahvahariduse Ministeeriumi poolt kehtestatud ajutiste õppeplaanidega[4], järgmised erinevused:

---

1 Циркуляры за I888, № IO, Iк. 52I-522.

2 Циркуляры за I889, № 5, Iк. 300-30I.

3 Vt. E. Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost. Tartu 1968, lk. 24.

4 Циркуляры за I89I, № IO, Iк. 426.

Õppeaine	Vallakoolid						Kihelkonnakoolid			
	I õ.-a.		II õ.-a.		III õ.-a.		IV õ.-a.		V õ.-a.	
	1878	1890	1878	1890	1878	1890	1878	1890	1878	1890
Usuõpetus	5	(5)6[x]	5	(5)6[x]	5	(5)6[x]	4	4	4	4
Emakeel	12	8	10	5	8	5	5	3	2	3
Vene keel	-	8	-	7	2	7	3	6	3	6
Aritmeetika	6	6	6	6	6	6	5	5	4	5
Geograafia	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Ajalugu	-	-	-	-	-	-	2	3	2	3
Looduslugu	-	-	-	-	-	-	-	2	3	2
Laulmine	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2
Ilukiri	-	-	-	2	-	2				
Joonistamine	-	-	-	-	-	-	1	3	2	3
Joonestamine	-	-	-	-	-	-				
Võimlemine poistele		-		2		2	-	2	-	2
Käsitöö tütarl.		2		2		2	-	2	-	2
Saksa keel	-	-	-	-	2	-	5	-	6	-
Aiatöö	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
Kokku:	29	33 (32)[x]	29	33 (32)[x]	31	33 (32)[x]	33	32	34	32

[x] Sulgudes toodud nädalatundide arv Liivimaal kehtinud tunniplaani järgi, sulgudeta Eesti- ja Kuramaal kehtinud tunniplaani järgi.

Olulisemateks muudatusteks vallakoolide õppeplaanis oli emakeele tundide arvu vähendamine (30 nädalatunnilt 18 nädalatunnile) ja vene keele õpetamise praktiliselt vallakooli sisseviimine (oli

2 nädalatundi, hakati õpetama 22 tundi nädalas). Küllaltki oluliseks ja õpilastele raskusi valmistavaks kujunes Venemaa geograafia õpetamine vene keeles II ja III õppeaastal, kus seda kummaski klassis õpetati varem ja ka 1890. aasta õppeplaani järgi 2 tundi nädalas.

Kihelkonnakoolides lõpetati 1890. aasta programmidega saksa keele õpetamine (11 tundi nädalas) ja vähendati emakeele tundide arvu 1 võrra, kuna seevastu vene keele tundide arvu suurendati tunduvalt (6-lt 12-le). Ülejäänud muudatused olid väiksema tähtsusega, kui mitte arvestada, et kogu õppetöö (peale usuõpetuse ja emakeele tundide) pidi toimuma vene keeles.

Alates 1887. aastast püüdsid tsaari tšinovnikud valla-ja kihelkonnakoolide arvu vähendada või osalt neid muuta ministeeriumikoolideks. Seda põhjendati väitega, et viimased olevat "kõige otstarbekamad riigikeele levitamisel ja juurutamisel Baltimaade muulastest maaelanikkonna hulgas". Kuid vaatamata tsaarivõimude poolt püstitatud reaktsioonilistele eesmärkidele osutus 5-aastase õppekursusega ministeeriumikool, võrreldes pärisorjusega ajast pärinevate koolitüüpidega progressiivsemaks, kapitalismi ajastu koolitüübiks.[1] 2-klassiliste ministeeriumikoolide õlevenemaaliselt kehtestatud ja Baltimaadel rakendatud ~~xxx~~ õppeplaan oli järgmine:[2]

---

[1] E. Laul, Kool ja rahvaharidus. Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 226.

[2] Циркуляры за 1886, № 3. (Приложение).

Õppeaine	I klass		II klass		
	I õ.-a.	II õ.-a.	III õ.-a.	IV õ.-a.	V õ.-a.
Usuõpetus	6	6	4	4	3
Vene keel, koos ilukirjand.	7	7	10	8	6
Aritmeetika	5	5	6	6	6
Ajalugu	-	-	-	2	3
Geograafia	-	-	-	2	4
Looduslugu					
Joonestamine	-	-	4	4	4

Ministeeriumikooli I klassis, mis oma õppeaja poolest võrdus vallakooliga, õpetati vene keelt 2 tundi nädalas rohkem ja aritmeetikat 2 tundi nädalas vähem kui vallakoolis. Emakeelt ministeeriumikoolis üldse ei õpetatud, seevastu õpetati 4 tundi nädalas joonistamist, mis vallakoolis üldse puudus.

Kui võrrelda kihelkonnakooli IV ja V õppeaasta kursust ministeeriumikooli vastavate kursustega, siis selgub, et ministeeriumikoolis õpetati vene keelt ja aritmeetikat kumbagi 2 tunni võrra rohkem kui kihelkonnakoolis, ajalugu 1 tunni võrra vähem, geograafiat 1 tunni võrra rohkem kui kihelkonnakoolis. Ilukirja, joonistamise ja joonestamise 6 ühise tunni asemel kihelkonna koolides õpetati ministeeriumikoolides 8 tundi joonestamist. Ka 2-klassilise ministeeriumikooli II astmes, s.o. II klassis puudus emakeel kui õppeaine.

Kõrgema astme algharidusliikeks koolideks linnades olid linnakoolid. Nende eesmärgiks oli anda linnaelanike alamatele kihtidele veidi kõrgemat kui algharidus ja varustada neid mõningal määral ka rakenduslike teadmistega. "Tsirkulaarides" Baltimaade lin-

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

nakoolide jaoks avaldatud ja ülevenemaaliselt kasutusel olnud linnakoolide õppeplaan oli järgmine:[1]

Õppeaine	1-kl. kool	2-kl.kool		3-kl. kool			4-kl. kool			
	I kl.	I kl.	II kl.	I kl.	II kl.	III kl.	I kl.	II kl.	III kl.	IV kl.
Usuõpetus	6	6	2	6	3	2	6	3	2	2
Vene keele - lugemine ja kirja õppimine			-	8	-	-	8	-	-	-
Vene keel, kiriku slaavi kiri			4	-	6	4	-	6	5	4
Aritmeetika	22	22	5	4	6	5	4	6	5	5
Rakendusgeomeetria			-	-			-			
Joonestamine, joonistamine			6	-	4	6	-	4	6	6
Venemaa ajalugu ja geogr.			3	-	2	3	-	2	3	3
Looduslugu			4	-	3	4	-	3	3	4
Kokku:	28	28	24	18	24	24	18	24	24	24

Selles õppeplaanis tehti 18. aprilli 1886. aasta kuraatori korraldusega täpsustusi.[2] I klassis lisati vene keele lugemise 8 tunnile 3 tundi vene keele kirjutamist. Kirikuslaavi keele lugemist lubati ära jätta luteriusulistelt õpilastel II klassis, see eest võis tõsta I klassis vene keele lugemise tundide arvu 10-le, kuna II klassis pidi iga õpilane valdama vabalt vene keelt. Usuõpetuse õpetamine toimus kõikides klassides emakeeles. Emakeelt võidi õpetada fakultatiivse õppeainena. Saksa keele õpetamist lubati ainult

---

[1] Циркуляры за 1886, № 2. (Приложение).

[2] Samas, № 4, lk. 114-117.

II klassi vanemas jaos erilise tasu eest. Õppeplaanis ei märgitud käsitöö, puutöö ja raamatupidamise tunde, mille eest/hoolitsema õpetajad-inspektorid. Kuraator pidas vajalikuks I-III klassini kaks tundi nädalas ilukirja õpetamist.

Teatud määral omanäoliseks linnakooliks kujunes Eesti Aleksandri-linnakool, mis avati 20. augustil 1888. aastal Põltsamaa lähedal Kaarlimõisas. 1888. aasta septembrikuu "Tsirkulaarides" mainiti seda sündmust tagasihoidlikus teadetenurgas.[1] Avamispäevaks oli nimekirjas 99 õpilast, hiljem kasvas õpilaste arv 118-ni.

Eesti Aleksandri-linnakool alustas oma tegevust esialgu kahe noorema, I ja II klassiga. 1888. aasta novembris jagati II klass, millesse oli võetud 69 õpilast, kahte iseseisvasse jakku, mille järel toimus õppetöö kolme omaette klassikomplektiga. Järgmise õppeaasta algul asutati juurde neljas klassikomplekt.- III klassi esimene jagu. 1890. aasta sügisel pandi käima viies ja seega viimane klassikomplekt - III klassi teine jagu. 1896. aasta sügisel jaotati I klass kahte jakku, kus õpetamine toimus ühes klassis. Kuuejaolisena töötas kool 1900. aasta kevadeni. Sama aasta sügisel suleti noorem klass kahe jaoga seoses põllutöökooliks muutmise kavatsusega.[2]

Esimene enam-vähem lõplik õppeplaan kujunes koolil välja 1890/91. õppeaastaks. See oli järgmine:[3]

---

1 Циркуляры за 1888, № 9, lк. 508-510.

2 H. Kruus, Eesti Aleksandrikool. Tartu 1939, lk. 253.

3 Samas, lk. 254.

Õppeaine	I klass	II klass		III klass		Kokku
		1. jagu	2. jagu	1. jagu	2. jagu	
Usuõpetus	3	2	2	3	2	12
Vene keel	4	5	5	5	6	25
Aritmeetika	4	3	3	2	2	14
Geomeetria	-	3(2)	3	3	4	13
Üldajalugu	-	2	2	2	2	8
Vene ajalugu	2	1	1	1	1	6
Maateadus	2	2	2	2	2	10
Looduslugu	-	2	2	4(5)	4	12
Eesti keel	2	2	2	2	2	10
Ilukiri	1	1	1	1	1	5
Joonistamine	2	1	1	1	1	6
Saksa keel	2	2	2	2	2	10
Aiatöö	-	-	1	1	1	3
					Kokku:	134

H. Kruus leidis, et üldiselt oli Eesti Aleksandrikooli õppeained ja õppeplaan linnakoolide õppetöö alusel, kuid olulisemaks erinevuseks oli eesti keel kohustusliku õppeainena.[1] Tegelikult olid erinevused võrreldes isegi 4-klassiliste linnakoolidega veelgi suuremad. Ka saksa keelt (NB! 10 nädalatundi) ja üldajalugu (8 nädalatundi) teistes linnakoolideski õpetatud. Tunduvalt ulatuslikum kui teistes linnakoolides oli Eesti Aleksandri-linnakoolis ühtekokku võttes ka Vene ajaloo ja Venemaa geograafia õppekursus (8 nädalatundi 16 vastu). Oli ka teisi. väiksemaid erinevusi. Näiteks Eesti Aleksandri-linnakoolis õpetati geomeetriat

---

1 H.Kruus,Eesti Aleksandrikool,lk.255.

13 tundi nädalas ja joonistamist 6 tundi, (kokku 19 tundi). Nende ainete asemel oli teiste linnakoolide õppekavades rakendusgeomeetria, joonestamine ja joonistamine kokku 16 nädalatunnigа. Seega oli Eesti Aleksandri-linnakooli kursus tunduvalt ulatuslikum ja mitmekülgsem kui tavaliste linnakoolide (isegi 4-klassiliste linnakoolide) kursus ning andis õpilastele nendest tupikkoolidest edasi õppima minemiseks hoopis paremad eeldused kui mistahes teised linnakoolid.

1891. aastal kehtestati uus linna algkoolide õppeplaan eraldi poisslaste ja eraldi tütarlaste koolidele.[1]

	POEGLASTE				TÜTARLASTE			
Õppeaine	I õ.-a.	II õ.-a.	III õ.-a.	IV õ.-a.	I õ.-a.	II õ.-a.	III õ.-a.	IV õ.-a.
Usuõpetus	4	4	4	4	4	4	4	4
Vene keel	10	7	6	6	10	7	6	6
Aritmeetika	6	6	5	5	4	5	4	4
Venemaa ajalugu	-	-	2	2	-	-	2	2
Venemaa geograafia	-	-	2	2	-	-	2	2
Loodusteadus	-	2	2	2	-	-	-	2
Joonestamine, joonistamine	-	-	2	3	-	2	2	2
Laulmine	2	2	2	2	2	2	2	2
Võimlemine	2	2	2	2	2	2	2	2
Käsitöö	-	-	-	-	4	4	4	4
Ilukiri	-	2	2	2	-	-	-	-
Kokku	24	25	29	30	26	26	28	30

[1] Циркуляры за 1891, № II, Iк. 465-466.

Kohalikke keeli lubati õpetada fakultatiivselt väljaspool õppeplaani ette nähtud aega.

Linnaalgkoolide õppekursus vastas enam-vähem kihelkonna- ja ministeeriumikooli õppekursusele, kusjuures poeglaste linnaalgkoolides õpetati aritmeetikat 5 tunni võrra rohkem kui tütarlaste linnaalgkoolides.

1890. aasta 8. veebruari korralduses märkis kuraator, et venekeelse õpetuse sisseviimine toimuvat ikka väga aeglaselt. Õpetajad kasutavat veel halvasti oma oskusi vene keeles ja seetõttu jäävat haridusministri korraldused enamasti täitmata. 1890. aastal möödus ka kolmeaastane vene õppekeelele üleminekuks ettenähtud tähtaeg ning kuraator Kapustin oli arvamusel, et tuleb kiiresti lõpetada kahe õppekeele kasutamine koolides, kuna see raskendavat tublisti õppetööd. Õpetajate vallandamise kohta märkis kuraator: "Saagu mittesobivad teada oma mittesobivusest ja loobugu vabatahtlikult asjust, mille jaoks pole neid kutsutud, uue aja ülesande täitmiseks leitakse uued inimesed."[1] 5. märtsi 1891. aasta tsirkulaaris möönis kuraator, et linnaalgkoolidesse lubati venekeelne õpetus koos loaga kasutada emakeelt abivahendina. See olevat toonud aga just ebaedu ja terve aasta kaotust, kuna järgmise aasta algul ei osanud lapsed vene keelt sõnagi. Kuraator osutas õigesti õpetuse puudustele: mehaanilisus ja elava keele kasutamise puudumine.[2] Silmas pidades ainult venestuspoliitilisi eesmärke, ei võetud arvesse pedagoogiliselt paremaid võtteid ega laste vanust ning keeleõpetuse minimaalsemaidki teadusliku aluseid. Vene keele ja vene keeles õpetamine toimus kepidistsipliini põhimõtteil.

1890. aasta lõpul töötati välja uued ajutised maakoolide

---

[1] Циркуляры за 1890, № 2, Iк. 122-125.

[2] Циркуляры за 1891, № 3, Iк. 150-152.

õppeplaanid Baltimaadele, mis 15. oktoobril 1891. aastal kuraatori korraldusega koolidesse sisse viidi.[1] Linnaalgkoolidesse viidi 1891/92. õppeaastal samuti sisse uus õppeplaan, kuna sel õppeaastal mindi neis koolides lõplikult üle venekeelsele õpetusele.[2] 14. jaanuari 1891. aasta kuraatori korraldusega lubati koolides kasutada ainult neid õpikuid, mis olid Rahvahariduse Ministeeriumi ja kuraatori nõukogu poolt koostatud õpikute ja metoodilise kirjanduse nimekirjas. Sellist ranget korda põhjendas kuraator õppevahendite ja pedagoogilise kirjanduse laie levikuga. Kuna õppevahendeid olevat rohkem, tuleb välja otsida paremad ning kontrollida õpikute vastavust tänapäeva koolile.[3] Nagu järgnevate aastate "Tsirkulaaridest" nähtus, ei vastanud kuraatori sõnade kohaselt "tänapäeva koolinõuetele" just emakeelsed - läti- ja eestikeelsed raamatud.[4]

90-ndail aastail oli tsaarivalitsuse kohalikes haridusasutustes peamiseks küsimuseks vene keele õpetamise tõhustamine Baltimail nii alg-, kesk- kui erakoolides. Kutsuti kokku mitmesuguseid komisjone, et arutada vene keele kiire levitamise, elanikkonna venestamise küsimusi ning koos sellega tsaarile truualamlike töörjade kasvatamise raskusi. 15. aprillil 1893. aastal teatas kuraator uutest suundadest vene keele õpetamisel. Leiti, et juba algklassides tuleb õpilastele anda küllaldane sõnavara ning harjumused vene kõnekeele praktiliseks kasutamiseks. Kõige sobivamaks meetodiks peeti nn. praktilis-analüütilist, kus suur osa

---

[1] Циркуляры за 1891, № 10, lк. 426.

[2] Samas, Nr. 11, lk. 466; vt. tabelit lk.

[3] Samas, Nr. 1, lk. 52.

[4] Vt. näit. Циркуляры за 1894 и 1895.

tunnist tuli pühendada lugemisele, ümberjutustamisele ja päheõppimisele. Kuraator püstitas nõude, et õpilased peavad koolis nii omavahel kui ka õpetajaga rääkima ainult vene keeles.[1]

15. augustil 1893. aastal andis kuraator oma korralduses ülesrahvakoolide õpetajate suvekursuste kohta 1891.-1892. aastal. Kursuste eesmärgiks oli aidata eestlastest ja lätlastest rahvakoolide õpetajail omandada vene keelt ning tutvustada neid vene keele õpetamise meetoditega. Kursuste ülevaate lõpul on põhjendatud venekeelset õpetust küllaltki osavalt. Esialgu toodi vene keele armastuse ja ilu kohta käivaid mõtteteri Lomonossovilt, Turgenevilt jt. ning seejärel lisati demagoogiliselt: "Meie isa on tsaar, ja kui see nii on, kuidas võib see olla, et meie ei tunne seda keelt, mida räägib meie isa".[2] 1894. aasta "Tsirkulaarides" jätkati õpetajate suvekursuste aruannete publitseerimist. Otsiti järjest uusi meetodeid, et õpilased I klassist alates omandaksid vene keele ning jäädi lõpuks nn. naturaalmeetodi juurde. Uue meetodi lühike juhis töötati välja rahvakoolide inspektorite kongressil. Oldi arvamisel, et just naturaalmeetodi abil omandavad lapsed kõige paremini elava vene keele.[3]

Nimetatud meetodit rakendades tuli algusest peale täiesti möödaminnes lapse emakeelest siduda venekeelne sõna vahetult vastava mõistega. Rangelt keelati ühegi sõna emakeelde tõlkimine.

Elava iseloomustuse sellisest õpetamisest andsid oma mälestustes Vihula ministeeriumikooli õpetajad Eliisabet ja Juhan Kallak. "Meetodi eesmärgiks oli, et lapsed hakkaksid algusest peale ka vene keeles mõtlema ja unustaksid nii hoopis oma ema-

---

1 Циркуляры за 1893, № 4, lк. 165-168.

2 Samas, № 7, lk. 305-335.

3 Циркуляры за 1894, № 2, lк. 79-102.

keele." Keelatud oli sõnade tõlkimine ja ka igasuguste sõnaraamatute kasutamine. Kasutusel olid nn. "slovotolkovatel'id" (sõnaseletajad), kus venekeelseid sõnu seletati teiste venekeelsete sõnade abil. Sagedasti olid need seletused mitu rida pikad ja õpilased tuupisid pähe sõna koos pika seletusega ilma, et nad kummastki oleks aru saanud."[1]

Suvekursustel oli demonstreeritud naturaalmeetodi kasutamist. Tunnis õpiti venekeelse sõna "ЗВУК " tähendust. Üks õpetaja tegi klassitahvli taga igasuguseid häälitsusi ja helisid, mille peale lapsed pidid ütlema sõna "ЗВУК ". Tunni lõppedes näitasid õpilased tahvli taga olnud õpetajale: "Näe, "zvuk" tuleb!"[2]

Need näited illustreerivad vahest kõige paremini tsaaritsinovnikute poolt üleskiidetud õppemeetodeid. Üldse valitses õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise eesmärgil korraldatud rahvakoolide õpetajate suvekursustel range sõjaväeline distsipliin ning need kursused teenisid õpetajaskonnas tsaarivõimu vastu truualamliku meelsuse kasvatamise eesmärke.[3]

"Tsirkulaarid" sisaldavad, nagu juba märgitud, oma mitteametlikus osas ka informatiivset materjali ja seda ka koolide olukorra kohta.

Algkoolide üldisest olukorrast on 1895. aastal novembrikuu "Tsirkulaarides" ära toodud õppeasutuste aruannete alusel koostatud kokkuvõtted. 1894. aastal oli Riia õppekonnas üldse algkoole 3021, neist 129 linnaalgkooli, 465 õigeusu maakooli, 2034 luterlu maakooli ning 393 kiriku-, era- ja juudikooli.[4] Paremate

---

[1] E. ja J. Kallak, Ülevaade Vihula ministeeriumikooli ajaloost, lk. 15-16. Säilitamisel VÕT kogus.

[2] Samas, lk. 16-17.

[3] Samas, lk. 14.

[4] Циркуляры за 1895, № II, Iк. 487-514.

õppimisvõimalustega olid kroonu poolt ülal peetavad linnakoolid ning ministeeriumikoolid maal. Neil koolidel olid enam-vähem rahuldavad õpperuumid, vajalikud õppevahendid ning õppetöö toimus rahuldavalt. Kuraator kiitis eriti ministeeriumikooli õpetajaid, "kes valdasid hästi vene keelt, tundsid hästi kõiki koolis õpetamise eeskirju ja viisid asja edukalt ja püüdlikult edasi."[1]

Linnakoolides oli selleks ajaks üldiselt saksa keele asemel sisse viidud venekeelne õpetus. Ainult mõnes aines toimus see kohati ka veel eesti ja läti keeles. Kuraatori arvates valdasid linnakoolide õpetajad vene keelt rahuldavalt. Paljusid seda tüüpi koole finantseeriti linnade poolt ning neid juhiti linnakoolikolleegiumide kaudu. Suurem osa linnakoole oli muidu materiaalselt rahuldavas olukorras, kuid enamikul puudusid siiski õppevahendid ning kooliraamatukogud.[2]

Luteriusu rahvakoolide olukord oli, kuidas kuskil, väga erinev. Kuraatori arvates olenes seisukord valla- või kihelkonnakoolis elanikkonna majanduslikust olukorrast ja sellest, kui palju koole ülalpidavad asutused oma kohust täitsid. Näiteks Tartu ja Võru maakondades oli vallakoolide olukord, välja arvatud mõned erandid, väga halb. Kui mujal Liivimaal ning Kuramaal olid õpetajate palgad 200-300 rubla aastas, siis Tartus ja Võrumaal olid need väga madalad. Siin said õpetajad vaevalt 100 rubla aastas. Väljapääsu arvas kuraator leidvat osa koolide sulgemises, kuna neid olevatki palju.

Vene õigeusu abi- ja kihelkonnakoolid, mis asetsesid osaliselt ka linnades, olid kuraatori arvates rahuldavas seisundis. Õppekonna juhtkond ei lugenud rahuldavaks aga seda, et paljudes

---

[1] Циркуляры за 1895, № II, lк. 508.

[2] Samas, lk. 509-510.

nendes koolides viidi õppetööd läbi ikka veel emakeeles. Puudumise põhjustena toodi esile seda, et lastel pole võimalik koolis ööbida ja koolimajad ei rahuldanud tihti kõige tagasihoidlikumaidki nõudmisigi. Peale selle olevat õpilaste puudumise põhjusteks ka talupoegade suhtumine, kes töötavat õppekonna juhatusele vastu. Selle eest trahviti ning eriti rängalt on tehtud seda 1894. aastal Tallinna ja Pärnu maakondades, kus koguti trahve 750 rubla ümber.[1]

XIX-XX sajandi vahetusel jätkus juba 80-ndail aastail alanud valla- ja kihelkonnakoolide muutmine ministeeriumikoolideks.[2]

Uueks nähtuseks, mis kajastub "Tsirkulaarides", oli algkooliõpetajate kongresside korraldamine, mida lubati ministri korraldusega 2[illegible]detsembrist 1899. Kuraator kinnitas arutatavate küsimuste programmi, mille olid esitanud rahvakoolide inspektorid või koolinõukogud. Programmis ei tohtinud olla küsimusi, mis oleksid puudutanud koolide administratiivset juhtimist või valitsusasutuste tegevust. Kongresse lubati korraldada ühe rahvakoolide inspektsiooni piirkonnas ning õpetajaid mujalt ei tohtinud seal olla. Kongressidest võisid osa võtta valitsusasutuste esindajad, kes andsid vahendid kongresside korraldamiseks. Kongressid pidid toimuma õppetööst vabal ajal ja mitte kauem kui 7 päeva. Ühes kubermangus ei tohtinud olla üheaegselt kaht kongressi korraga, kuna siis oleks rahvakoolide direktoril olnud võimatu neil mõlemal viibida. Kehtestatud eeskirjade rikkumise korral oli rahvakoolide direktoril või inspektoril õigus kongress sulgeda. Kartes radikaalseid otsusi, ei lubatud kongressil vas-

---

1 Циркуляры за 1895, № II, lк. 507-513.

2 Циркуляры за 1900, № I, lк. 20.

tu võtta mittemingisuguseid otsuseid. Kokkuvõtte tööst pidi tegema kongressi juhataja või rahvakoolide direktor, kes seejärel oli kohustatud viivitamatult esitama ettekande kuraatorile. Viimane esitas selle edasi Rahvahariduse Ministeeriumile.[1]

1901. aasta aprillikuu "Tsirkulaaride" lisas avaldati ülevaade Liivimaa kubermangu õpetajate kongressist, mis toimus 19.-22. juunini 1900. aastal Riias. Arutati küsimusi, mis puudutasid eelkõige õpetamisega seotud probleeme. Püüti lahendada õpetamise otstarbekuse küsimust üheklassilises koolis, kus õpetaja pidi töötama kolme jaoga. Arutati vallakoolidesse vastuvõtmist neist lastest, kes ei olnud varem saanud koduõpetust ning neljaaastase koolikursuse sisseviimist, kus on kaks õpetajat. Üheks kesksemaks küsimuseks oli ka vene keele õpetamise küsimus, eriti naturaalmeetodi rakendamine vanemates klassides. Arvati, et tuleks tähelepanu pöörata geograafiliste terminite tutvustamisele, õppekäikudele kooli ümbruses jne. Inspektor Pravdin ei lubanud läti koolis kasutada lätikeelset geograafilist kaarti, kuna õpetamine toimus teatavasti vene keeles. Nii peeti lubamatuks lätikeelsete kohanimede, nagu Daugava, Jelgava jne. kasutamist ja nõuti vastavalt Zapadnaja Dvinaa, Miitavi jne. kasutamist. Arutati ka õpilaste toitlustamise, ja teenindamisega seotud küsimusi.[2]

"Tsirkulaarides" kajastuvad arusaamatused tsaarivõimude ja kohalike baltisakslaste vahel ka XX sajandi algul. Nii oli Kuramaal arvatud luteriusu kool pastori loal, mis aga 1. septembri 1900. aasta ministri korraldusega edaspidi rangelt kee-

---

1 Циркуляры за 1900, № I, Iк. II-I4.

2 Циркуляры за 1901, № 4. (Приложение).

lati, kuna niisugune õigus olla ainult õigeusu koolide osas.[1] 19. aprillil 1902. aastal juhiti haridusministeeriumist tähelepanu sellele, et vallakooli usuõpetaja määratakse ametisse rahvakoolide inspektori, mitte aga valla kogukonna poolt.[2]

Seoses Vene-Jaapani sõjaga võeti küllalt palju rahvakooliõpetajaid sõtta ning nende asemele hakati 1904.-1905. aastal algkoolidesse õpetajateks võtma naisi, milleks anti ka vastav luba.[3]

1905.-1907. aasta revolutsioonilised sündmused sundisid tsaarivõimusid tihti ja küllalt põhimõtteliselt ning seadusandlikuski korras reageerima revolutsioonilistele sündmustele ning rahvahulkade nõudmistele. Seda tegid ka Rahvahariduse Ministeeriumi süsteemi asutused, mistõttu Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaarid" kajastavad selle ajastu sündmusi küllaltki palju.

18. juunil 1905. aastal oli tsaar sunnitud andma käskkirja, milles lubati Baltimaade algharidusliikes koolides õpetada kohalikes keeltes. Käskkirjas rõhutati, et usuõpetus, kirikulaulmine ja kohalike keelte õpetamine oli siiani emakeeles. Nüüd lubatakse ka aritmeetika õpetamisel üheklassilistes koolides ja algkooli esimestes klassides kasutada vene keele kõrval emakeelt.[4] Tegelikult oli haridusminister oma korralduses 6. detsembrist 1896 asetanud rõhu hoopis teisiti, rõhutades, et vallakoolides tuleb õpetamisel peale emakeele kasutada ka vene keelt.[5] 14. aprilli 1899. aasta ministri korral-

---

[1] Циркуляры за 1900, № 10, 1к. 532-534.

[2] Циркуляры за 1902, № 5, 1к. 179-180.

[3] Циркуляры за 1904, № 3, 1к. 134-137.

[4] Циркуляры за 1905, № 6/7, 1к. 246.

[5] Циркуляры за 1897, № 1, 1к. 12.

dusega pidi vallakoolide esimestes klassides õpetus toimuma vene keeles ning lõplikult pidi viidama see sisse järgneva talve jooksul.[1]

Kõrvutades neid korraldusi, võime 18. juuni 1905. aasta käskkirja hinnata kui ilmselt järeleandmist. Sellele järgnes 9. oktoobril 1906. aastal kuraatori korraldus, millega lubati emakeelset õpetust algkoolide esimesel kahel õppeaastal. Emakeeles lubati nüüd õpetada kõiki aineid peale riigikeele.[2] 22. veebruarist 1906. aastal lubati ministri korraldusega muulaste koolides õpetada usuõpetust vastavalt nende usutunnistusele.[3]

1906. aastal viidi linnakoolidesse sisse eesti keel kui õppeaine, Läti alal läti keel ning mõnes paigas ka saksa keel. 12. veebruarist 1906. aastast lubati Valga linnakooli eesti ja läti keele tunnid[4], 19. veebruarist Tallinna Katariina II 4-klassilisse linnakooli 6 tundi[5], 30. maist Tallinna 4-klassilisse[6], 15. juulist Võru linnakooli eesti keel[7], 9. augustist saksa keele tunnid jne.[8] Emakeelt lubati linnakoolides siiski õpetada ainult mittekohustusliku õppeainena ja eri tasu eest. See oli siiski teatud järelandmine, kuna varem seda üldse ei lubatud.

---

1 Циркуляры за 1899, № 6, lк. 230-231.

2 Циркуляры за 1906, № 2, lк. 49-50.

3 Циркуляры за 1907, № 8/9, lк. 334-335.

4 Циркуляры за 1906, № 3, lк. 127-134.

5 Samas, Nr. 3, lk. 126.

6 Samas, Nr. 6, lk. 283.

7 Samas, Nr. 7/8, lk. 370.

8 Samas, lk. 387.

Üheks küllaltki oluliseks järelandmiseks emakeelsele õpetusele oli ka eestikeelsete õpikute lubamine koolidesse ning kooliraamatukogudesse tsaari käskkirjaga 29. novembrist 1906. Emakeelsete õppevahendite ja raamatute läbivaatamise kohustus pandi kuraatori nõukogule, kelle otsused teatati Rahvahariduse Ministeeriumile. Kooli pedagoogilistele nõukogudele anti õigus valida õpikuid ja õppevahendeid Rahvahariduse Ministeeriumi ja kuraatori nõukogu poolt heaks kiidetute hulgast.[1]

Revolutsiooni aastail tehti kooli- ja hariduselus ka teisi väiksema tähtsusega muudatusi. Nii lubati 2-klassilistes maakoolides hakata rakendama 2-klassiliste ministeeriumikoolide õppeprogramme, kuigi neid maakoole peeti üleval ainult kohalike summadega.[2] Ühtlasi anti sellistele koolidele ka kõik need õigused, mis olid 4. juuni 1875. aasta põhimäärusega antud ministeeriumikoolidele. Sellega avardati teatud osa maakoolide õppekursust, mis haaras praktiliselt ka kihelkonnakooli kursuse.

24. veebruari 1907. aasta ministeeriumi korraldusega tunnistati linnakoolide avamisel kõige eelistatumaks neljaklassilised linnakoolid. Linnakoolide esimese kahe jao asemel aga leiti olevat õige avada linnaalgkoole.[3]

24. märtsi 1907. aasta tsaari käskkirjaga seati algkoolide juurde sisse hoolekogud, kes pidid hoolitsema õppeasutuse heakorra ja majanduslike olude parandamise eest.[4] Ministri kor-

---

1 Циркуляры за 1906, № II/12, lк. 504.

2 Samas, Nr. 4/5, lk. 213-215.

3 Циркуляры за 1907, № 3/4, lк. 76-77.

4 Samas, Nr. 5/6, lk. 114-116.

raldusega 23. aprillist 1907. aastal võis hoolekogusid sisse seada kõigis linnakoolides, milliseid väheselgi määral peeti ülal linnade, külade või seltside poolt. Hoolekogusid kroonukoolidel ei tohtinud olla. Uus institutsioon pidi leidma vahendeid koolide majandusliku olukorra parandamiseks, vaestele abi määramiseks ja hoolitsema koolieealiste laste eest, et neil oleks kõigil võimalik koolis õppida. Neil oli õigus kooli tarbeks koguda makse ja annetusi.[1] Vaevalt et needki loodud hoolekogud suutsid midagi olulist koolide majanduslike raskuste ületamiseks ära teha.

3. juuni pöördega 1907. aastal algas Venemaal Stolõpini reaktsiooni ajajärk. Reaktsiooni olukorras ei teinud tsaarivalitsus enam mingeid järelandmisi isegi mõisnikele. 3. oktoobri 1907. aasta tsaari käskkirjaga jäeti rahuldamata Eestimaa rüütelkonna peamehe Dellingshauseni taotlus anda rahvakoolide juhtimine uuesti seisuslike kooliorganite ainuvalitsuse alla. Nagu käskkirjast nähtub, oli neis küsimusis toimunud vaidlus ning tsirkulaaris toodi ära kõik seadusandlikud aktid, mis pidid tõestama selle taotluse ebaseaduslikkust.[2] See on omalaadne väikene juriidiliste allikate kogu, mida uurija saab oma töös eduga kasutada.

1. novembril 1907. aastal muudeti algkoolide õppeplaane ja programme.[3] Ministri korraldusega tuli nüüdsest alustada geograafia õpetamist valla- ja linnaalgkoolides ning 1-klassilistes ministeeriumikoolides, samuti 2-klassiliste ministeeriumikoolide I klassi kolmandast õppeaastast 3 tundi nädalas. Sel-

---

[1] Циркуляры за 1907, № 5/6, Iк. I4I-I42

[2] Samas, Nr. 12, lk. 450-457.

[3] Samas, Nr. 11, lk. 427-429.

lele lisandus III jaos 1 tund nädalas Venemaa ajaloo selgitavat lugemist. See tund lisati vene keelele.2 tundi ilukirja kolmandal õppeaastal jäeti ära. Emakeele tundidele lisati II õppeaastal üks tund nädalas eesmärgiga, et seal loetaks artikleid, mis tutvustavad õpilasi elementaarsete geograafiliste teadmistega. Vastavalt 9. oktoobri 1906. aasta ministri tsirkulaarile pidi õpetamine toimuma kõigis algkoolides maal ja linnas peale riigikeele emakeeles. Vene keele tundide arv valla-, linnaalgkoolide, 1-klassiliste ministeeriumikoolide ja 2-klassiliste ministeeriumikoolide I klassi esimesel kahel aastal pidi olema 10 tundi nädalas, millele lisati kaks tundi, et nendes harjutada vene keeles kõnelemist. Aritmeetikas tuli vene keelt kasutada 4 nädalatunnis.

1907. aasta 5. novembri ministri korraldusega kehtestati muulaste algkoolidele uued eeskirjad. Nende järgi loeti algkooli ülesandeiks"aidata kaasa õpilaste kõlbelisele ja vaimsele arengule ning lähendada muulasi vene rahvale üldise isamaaarmastuse pinnal". Algkoolid pidid olema 1- ja 2-klassilised, kus õppeaineteks kinnitati usuõpetus vastavalt usule, emakeele, vene keel (vestlus, lugemine, kiri) aritmeetika ja laulmine, 2-klassilistes koolides veel Venemaa ajalugu ja geograafia, looduslugu, joonestamine ja geomeetria alused. Emakeel oli esimesel kahel aastal õppekeeleks, kuid viimastel aastatel loeti selleks vene keelt. Vene keele õppimine ei tohtinud alata mitte hiljem kui esimese õppeaasta teisel poolaastal ning vene keele grammatika õppimine alates teisest õppeaastast. 2-klassilistes koolides võis II klassis sisse seada puutöö ja käsitööklassid. Kooli võeti muulasi, kes oskasid vene keelt ning vanematesse klassidesse ja üheklassiliste koolide vanematesse jagudesse ka ve-

neljasi, kes ei vallanud õpilaste emakeelt. Õppeplaan oli järgmine:[1]

Õppeaine	1-kl. koolis		2-kl. koolis
	I-II õ.-a.	III-IV õ.-a.	II klass
Usuõpetus	4	4	4
Vene keel	12	12	10
Emakeel	6	6	4
Aritmeetika	6	6	4
Laulmine	2	2	1
Venemaa ajalugu	-	-	2
Geogr. ja looduslugu	-	-	3
Joonest. ja geom. alused	-	-	2
Kokku:	30	30	30

11. märtsi 1908. aasta ministri korraldusega taastati üleminekueksamid, sealhulgas ka linnakoolides.[2] Sellega muudeti 22. mai 1906. aasta ministeeriumi korraldus, milles otsustati üle viia eksamiteta õpilased, kellel olid rahuldavaid hindeid, kuna eksamid korraldati ainult mitterahuldavalt edasijõudvatele õpilastele.[3]

1909. aastal muudeti 1-klassiliste ministeeriumikoolide ning 2-klassiliste ministeeriumikoolide I klassi kursus 4-aastaseks.[4]

---

[1] Циркуляры за 1908, № I, Iк. 24-29.

[2] Samas, Nr. 2/3, 1k. 106-107.

[3] Циркуляры за 1906, № 6, Iк. 280.

[4] Циркуляры за 1909, № I/2, Iк. 25-26.

20. septembri 1911. aasta ministri korraldusega keelati kasutada algkoolides õpikuid, mis polnud heakskiidetud Rahvahariduse Ministeeriumi või vaimulike ametkonna poolt.[1]

Tsaari käskkirjaga 25. juulist 1912 organiseeriti senised linnakoolid kõrgemateks algkoolideks.[2] Senised küllaltki erineva õppeajaga linnakoolid olid omamoodi vahelüliks alg- ja keskkoolide vahel. Nüüd kujundati nad kõrgemateks algkoolideks linnades, mis pidi andma õpilastele lõpetatud alghariduse. Kõrgemaid algkoole võis avada kroonu kui ka linnade ja seltside poolt. Koolid võisid olla eraldi nii poistele kui ka tüdrukutele. Samuti lubati asutada ka segakoole. Õppetöö kestis 4 aastat igas klassis üks aasta. Kõrgemate algkoolide õppeplaan oli järgmine:[3]

Õppeaine	I kl.	II kl.	III kl.	IV kl.
Usuõpetus	3	2	2	2
Vene keel koos kirikuslaavi kirjaga	5	5	5	4
Aritmeetika	4	4	3	3
Geomeetria	-	2	3	4
Ajalugu ja geogr.	4	4	4	4
Looduslugu	4	3	3	4
Joonistamine joonestamine	4	3	4	3
Kokku:	24	24	24	24

[1] Сборник распоряжений за 1911, lk. 362.

[2] Циркуляры за 1912, № 7/8, lk. 242-266.

[3] Циркуляры за 1913, № 2, lk. 89-90.

Programmi kohaselt hakati kõrgemates algkoolides õpetama vene keelt ja kirjandust, aritmeetikas ka algebra aluseid, loodusõpetust koos füüsikaga. Õppeplaanist on välja jäetud laulmine, gümnastika ning tütarlaste käsitöö, mis põhimääruses ainetena ära märgiti. Mittekohustuslike ainetena võis sisse seada võõr- ja kohalike keelte tunnid, käsitöö, puutöö ja põllumajanduse tunnid. Kõrgemate algkoolide juures võis avada ka lisaklasse ja kursusi, nagu pedagoogilisi, posti-telegraafi kursusi, põllumajanduse- ja puutööklasse.

Kõrgematesse algkoolidesse võeti vastu 10-13 aasta vanuseid õpilasi kõikidest seisustest ning uskudest, kusjuures nad pidid olema lõpetanud 1-klassilise ministeeriumikooli. Kõrgemates algkoolides, nagu endistes linnakoolideski, võeti õppemaksu.

Praktiliselt olid kõrgemad algkoolid tupikkoolid, kust ei saanud edasi minna keskhariduslikesse koolidesse. Kõrgema algkooli lõpetaja võis astuda keskkooli viiendasse klassi, kui tegi täiendavad eksamid antiik- ja võõrkeeltes.[1] Neid aineid aga ei õpetatud kõrgemates algkoolides. Nende koolide asutamisega tuli valitsus vastu linnakodanluse keskkihtidele, püüdes ühtlasi ära hoida, et nende lapsed ei "risustaks" gümnaasiumi.[2]

Süveneva reaktsiooni üheks kõige markantsemaks väljenduseks on 14. juuni 1913. aasta "Muulaste algkoolide eeskirjad".[3] "Tsirkulaarides" avaldati selle ees haridusministri Kasso seletuskiri, kus viimane rõhutas, et viieaastane emakeeles õpetami-

---

1 Циркуляры за 1912, № 7/8, lк. 250-266.

2 A. Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost, lk. 47-48.

3 Циркуляры за 1913, № 7/8, lк. 295-298.

se praktika näitavat, et vene keele õppimine ja õpetamine olla lubamatult tahaplaanile jäänud. Algkoolis alustatavat riigi keele õpetamist liiga hilja ning pärast kooli lõpetamist õpilased ei omandavat praktilise keele harjumusi, mistõttu õpilased lahkuvat koolist vene keelt omandamata."Selline asjade olukord", kirjutas Kasso, "ei vasta riigi huvidele ega ole vääriline vene keelele kui riigikeelele, millel peab olema igas koolis vajalik koht." Kasso sõnade järgi tuli muulaste algkoolides kiirendada venekeelse õppetöö sisseviimist alates esimestest õppeaastatest. Õppekondade kuraatoritelt nõuti tähelepanu pööramist riigikeele õpetamisele muulaste koolide kõigis jagudes. Nõuti, et õpetajate määramisel vakantsetele kohtadele eelistataks vene päritoluga isikuid, vaatamata sellele, kas nad oskavad õpilaste emakeelt.[1]

"Muulaste algkoolide eeskirjadega" õieti 1907. aastal kehtestatud õppeplaani ei muudetudki. Tsaarivõimud hakkasid vaid nõudma vene keele õpetamise tugevdamist ja algklassides venekeelset õppetööd, s.o. tagasipöördumist revolutsioonieelse korra juurde.

Õpetamine 1-klassilistes koolides võis siiski toimuda esimesel kahel aastal ja 2-klassilistes koolides esimeses klassis emakeeles. Vene keele ja aritmeetika õpetamine 1-klassilistes koolides alates kolmandast õppeaastast ning 2-klassilistes koolides ka teiste ainete õpetamine pidi igal juhul toimuma vene keeles. Vene keele õpetamine pidi algama muulastel esimese aasta kolmandast kuust. Laulmise tunnid pidi nüüd toimuma vene ja

---

[1] Циркуляры за 1913, № 7/8, Iк. 293-295.

emakeeles ning kirikulaulmine vastavalt jumalateenistuse keele-le.

Õppeprogrammid muulastele koostati õppekonna juhtkonna poolt ning esitati teadmiseks Rahvahariduse Ministeeriumile.

Õpetajateks ning õpetajannadeks võisid olla vene alamad. Muulaste puhul pidi õpetaja olema samast rahvusest, mis õpilased. Vene päritoluga I klasside õpetajad pidid oskama laste emakeelt. Selle klausliga muutis haridusminister Kasso oma seletuses praktiliselt ära.[1]

Nende eeskirjadega likvideeriti 1905.-1907. aasta revolutsiooniga kätte võidetud ning alustati uuesti aktiivset reaktsioonilist poliitikat emakeelse hariduse vastu Baltimail ja mujal.

Seoses I maailmasõja puhkemisega hakati tsaarivalitsuse poolt represseerima poliitiliste vastaste, nagu saksa ja austria päritoluga õpilasi. Nad jäeti ilma õigusest käia kroonukoolides.[2]

1915. aastal keelati saksa kolonistidele maavaldamise omamine piiriäärsetes rajoonides. Eraalgkoolides hakati nõudma riigikeele kasutamist.[3] Kuna see osutus liiga raskeks, siis võis esimestel aastatel siiski kasutada veel saksa keelt, kuigi seda tsaarivalitsus ei pidanud soovitavaks. Õpetajad, kes ei osanud riigikeelt, vallandati seoses saksa päritoluga ja võimetusega kasutada õpetamiseks mõnd teist kohalikku keelt lisakeelena.[4] Suleti Baltisaksa haridusseltside poolt ülalpee-

---

1 Циркуляры за 1913, № 7/8, Iк. 295-298.

2 Циркуляры за 1914, № 10, Iк. 608-609.

3 RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2664, leht 20.

4 Samas, s.-ü. 1249, lehed 37-38.

tavad eraalgkoolid Viljandis, Eidapere mõisakool jne.[1]

Ajutine Valitsus jätkates tsarismi reaktsioonilist haridus-poliitikat, samuti ei lubanud õpetada emakeeles, kuna siis jäävat riigikeel tahaplaanile.[2] Rõhutati, et riigikeel peab Riia õppekonna algkoolides säiluma ning selle õpetamist tuleb alustada I õppeaasta teisest poolest. Ajutise Valitsuse poliitika rahvus- ja õppekeele küsimus ei erinenud õieti tsaarivalitsuse omast kuigi palju.

Veebruarirevolutsiooni järel aga hakati visalt taotlema mitmesuguseid muudatusi, sealhulgas algshariduslike koolide üleminekut äsja loodud Eesti kubermangu omavalitsuse kätte. 9. juunil 1917. aasta kuraatori tsirkulaariga teatati, et linna alg- ja kõrgemate algkoolide, õigeusukoolide ja erakoolide üleminekul omavalitsusasutuste kätte jäävad need ikkagi vahetult alluma rahvakoolide direktoritele ja inspektoritele.[3] Selle vastu astusid teravalt välja Eesti kodanlus ja baltisaksa-del. Nii oli Ajutine Valitsus sunnitud tsaarivalitsuse järel vähe ka alghariduse osas süsteemi tegevust mõneti ümber korraldama, kuid endine süsteem jäi tegevusse ja/~~likvideeriti~~ see alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

---

[1] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2664, leht 16.

[2] Samas, s.-ü. 2998, leht 93.

[3] Samas, lehed 69-70.

III. KESKHARIDUSLIKE KOOLIDE TEGEVUSE KAJASTUMINE TSIRKULAARIDES

Baltimaadel, sealhulgas Eestis, oli 1880-ndateks aastateks kindlailmeliselt välja kujunenud keskhariduslike koolide võrk ja süsteem, millel oli sarnaseid jooni, kuid ka erinevusi võrreldes Ülevenemaalise keskhariduse süsteemiga, eriti õppeplaanide ja õppetöö sisu, vähem koolitüüpide osas. Üheks põhilisemaks koolitüübiks selles süsteemis oli poeglaste gümnaasiumid.

1871. aastal avaldati reaktsiooniline gümnaasiumide põhimäärus, mis kehtis (mõningate muudatustega õppeplaanis) kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Selle põhimääruse järgi muudeti senised reaalgümnaasiumid ja klassikalised poeglaste gümnaasiumid klassikalisteks. Gümnaasiumi kursuse kestuseks määrati kaheksa aastat (seni oli seitse klassi, kusjuures viimane oli kaheaastane).[1]

1872. aastal avaldati reaalkoolide põhimäärus. Teatavasti olid reaalkoolid mittetäieõiguslikud keskkoolid 6-7-aastase õppeajaga ja professionaalse kallakuga vanemates klassides. Ettepaneku selle koolitüübi loomiseks tegi reaktsiooniline haridusminister D.A. Tolstoi. Nende loomisega taheti mitteaadlisoost isikuid gümnaasiumist ja ülikoolist eemale hoida ning anda kaubandus- ja tööstusettevõtete teenindavale personalile mõningane etteval-

---

[1] N. Konstantinov, J. Medõnski, M. Šabajeva, Pedagoogika ajalugu, lk. 274.

mistus keskhariduse alal.[1]

1870. aastal avaldati "Tütarlaste gümnaasiumide määrus". Olenevalt sellest, milline ametkond tütarlaste gümnaasiume avas ja ülal pidas, jagunesid need haridusministeeriumi (nn. ministeeriumi) tütarlaste gümnaasiumideks ja keisrinna Maria asutuste tütarlaste gümnaasiumideks. Tütarlaste gümnaasiumides oli seitse klassi ja kaheksas täiendus- (pedagoogiline) klass. Õigust ülikooli astumiseks tütarlaste gümnaasiumid ei andnud.[2]

1880-ndate aastate koolireformidega muudeti ka keskhariduslike koolide seniseid seadusi. Side algohariduslike õppeasutuste ja keskhariduse süsteemi vahel puudus. Algharidusliku kooli lõpetamise järel polnud ettevalmistuse puudulikkuse tõttu võimalik haridust jätkata gümnaasiumis ega reaalkoolis.[3]

Enne 80-ndate aastate koolireformi oli Eestis 10 poeglaste keskhariduslikku õppeasutust. Gümnaasiume töötas Tallinnas kaks, Tartus, Narvas, Pärnus ja Kuressaares ning Viljandis, igas üks. Peale nende tegutsesid Tallinnas Rüütli- ja Toomkool, Tartus Treffneri (asut. 1883) ja klassikaline eragümnaasium. Kõigis neis oli õppekeeleks saksa keel, väljaarvatud vene õppekeelega Narva gümnaasium ja Tallinna Aleksandrigümnaasium. Tsaarivalitsuse reformide esmaseks sammuks Balti kubermangus oli alates 1885. aastast kõigis gümnaasiumides ja progümnaasiumides vene keele, Venemaa geograafia ja ajaloo tundide arvu suurendamine.[4]

---

[1] N. Konstantinov, J. Medõnski, M. Šabajeva, Pedagoogika ajalugu, lk. 276.

[2] Samas, lk. 277.

[3] E. Laul, Kool ja rahvaharidus, lk. 231.

[4] Samas, lk. 231.

10. aprilli 1887. aasta tsaari käskkirjaga pidi Tartu õp-pekonna keskhariduslikesse õppeasutustesse sisse viidama vene-keelne õpetus. Tsirkulaaris märgiti, et kuigi mõned Tartu õppe-konna keskhariduslikest õppeasutustest olid linnade ja aadel-konna ülalpidamisel, kuid kasutasid kroonukoolide õigusi ja eeliseid, tuli venekeelne õpetus neis sisse viia ilma ühegi erandita.[1] Tsaari 10. aprilli käskkirja alusel andis kuraator oma korralduse 16. aprillist venekeelse õpetuse sisseviimise kohta. Uus õppetöö korraldus pidi algama juba samast õppeaas-tast. Kuraator nõudis gümnaasiumide direktoreilt andmeid õpeta-jate kohta, kes oleksid selles suhtes võimelised ümberorientee-ruma.[2]

Konkreetsemad eeskirjad selliselt õppetöö korraldamiseks tõi haridusminister ära oma korralduses 17. juulist 1887. Õpe-tajaid lubati määrata kohale tingimusel, et nad valdavad vene keelt. Ajutiselt jäeti kohale õpetajad, kes olid töötanud üle 25 aasta ning pidid järk-järgult üle minema venekeelsele õpe-tamisele. Ühtlasi anti luba kolme esimese aasta jooksul üle-koosseisuliste õpetajate kasutamiseks, et vanemad õpetajad saak-sid pensioni välja teenida. Kõikides ainetes pidi venekeelse õpetuse sisseviimine toimuma viie aasta jooksul peale antiik-keelte, kus lubati lisaks veel kaks aastat. Tartu ja Pelgava gümnaasiumides pidi algama õpetus vene keeles alates I klassist, välja arvatud usuõpetus. Teistes gümnaasiumides pidi venekeel-ne õpetus toimuma kõikides klassides, kusjuures igal aastal lisati üks aine, mida hakati õpetama vene keeles. Pärast nelja

---

[1] Циркуляры за 1887, № 4, Iк. 157-158.

[2] Samas, lk. 185.

aastast pidid toimuma eksamid VI klassi kursuse ulatuses ja pärast viit aastat gümnaasiumide ja reaalkoolide lõpueksamid vene keeles, välja arvatud eksamid antiikkeeltes, milleks anti aega seitse aastat.[1]

Kuraator tegi oma korralduses 17. aprillist 1887 muudatusi ka 1879. aasta eeskirjade 19. paragrahvis, mis käsitles küpsustunnistuse saamist ja küpsuseksameid. Küpsustunnistus anti õpilasele, kellel olid vähemalt"rahuldavad" hinded, välja arvatud vene keel, Venemaa ajalugu ja geograafia, milles pidid teadmised vastama "heale". Kui õpilasel oli Venemaa ajalugu "rahuldav", siis pidi vene keeles ja üldajaloos olema "väga head".[2]

Üheks olulisemaks reaktsiooni avalduseks Venemaa haridus-poliitikas oli gümnaasiumide ja progümnaasiumide ettevalmistusklasside sulgemine tsaari käskkirjaga 11. aprillist 1887.[3] Selle sammu eesmärgiks oli luua kindel tõke alamatest kihtidest laste pääsule gümnaasiumidesse ja kõrgematesse koolidesse. Eelnevalt oli ministeeriumi korraldusega 11. detsembrist 1886 tehtud gümnaasiumi direktorile ja neljaklassiliste progümnaasiumide inspektoreile ülesandeks koguda mitmesuguseid andmeid õpilaste sotsiaalse päritolu kohta. Vastavatesse tabelitesse tuli märkida õpilaste arv põhi- ja paralleelklassides ning ettevalmistusklassis. Viimase puhul tuli ära näidata õpilaste seisuslik ja usuline kuuluvus ning vanus. Nõuti ka I klassi õpilaste arvu jaotatuna esialgse ettevalmistuse järgi. Andmed tuli saata haridusminister Deljanovile.[4] Niisugusel alusel oli

---

[1] Циркуляры за 1887, № 9, Iк. 410-412.

[2] Samas, Nr. 4, lk. 186-187.

[3] Samas, Nr. 7, lk. 309.

[4] Циркуляры за 1886, № 12, Iк. 362-366.

tsaarivalitsusel lihtne teha andmestikust tema jaoks vajalikke kokkuvõtteid ja järeldusi. Kogutud andmetel oli Venemaa 9386 ettevalmistusklassi õpilasest 3122 nn. "madalamast seisusest".[1] Haridusminister tuli andmete alusel järeldusele, et ettevalmistusklassid raskendasid nendel lastel, kes olid saanud "parima perekondliku ja koduse kasvatuse", astumast gümnaasiumi I klassi.[2]

Sellele järgnes 18. juuni 1887. aasta tsirkulaar alamatest kihtidest laste mittelubamise kohta gümnaasiumidesse. See tsirkulaar sai kuulsaks nn. "köögitüdrukute laste" tsirkulaarina. Tartu õppekonna kuraatori "Tsirkulaarides" seda avaldatud ei ole. Kuraator Kapustin aga kirjutas gümnaasiumidesse võtmise kohta ise samasisulise korralduse 1. juulil 1887. aastal.[3] Demagoogiliselt sidus kuraator õpilaste ebaedu eksamitel nende klassivälise kasvatusega. See olevat kurb, kui õpilasel pole vahendeid korralikult õppimiseks. Sellised noorukid võiksid kuraatori arvates minna teistesse õppeasutustesse, kus neil oleks palju vähem raskusi ja nad saaksid hariduse, mis vastaks täielikult nende praktilisele tegevusele. Kuraator viitas haridusministri korraldusele 18. juunist 1887, kus hõuti, et kuraatorid pööraksid tähelepanu sellele, et gümnaasiumidesse pääseksid ainult need lapsed, kes olid saanud "õige" koduse kasvatuse ja kellel oleks kõik vajalik õppeprotsessiks. Gümnaasiumide direktoreile tehti ülesandeks pöörata tõsist tähelepanu madalamatest kihtidest õpilastele, kes olid juba gümnaasiumidesse pääsenud ning võtta tarvitusele abinõud, et haridusministri

---

[1] П.А. Зайончковский, Российское самодержавие в конце XIX столетия, lк. 348.

[2] Samas, lk. 348.

[3] Циркуляры за I887, № 7, Iк. 353-357.

vastava ettekirjutuse täitmine ei veniks pikale ajale. Käsk oli võimalikult kiiresti puhastada gümnaasiumid nende õpilaste ebasoodsast mõjust.[1]

Sama eesmärki teenis 3. aprilli 1887. aasta korraldus haridusministrilt, kus nõuti õpilaste seisuslike tiitlite kasutamist, nagu vürst, krahv, parun jne. nii ametlikel tunnistustel kui igapäevaselt koolis. Nende ärajätmine eemaldavat õpilaste mõistusest esivanemate väärikuse.[2]

30. mai 1888. aasta tsaari käskkirjaga tehti muudatusi ettevalmistusklasside kohta käivas esialgses seaduses. Kui riigikassale oli antud korraldus lõpetada eelarve korras summade eraldamine ettevalmistusklassidele, siis edaspidi assigneeriti sealt ettevalmistusklasse neis paikkondades, kus elanikkonna enamus ei rääkinud vene keelt. Kui need klassid Venemaal veel kusagil säilisid, siis pidi neid ülal peetama õppemaksudest ja kohalikest laekumistest, kusjuures riigi kulul ainult mittevene elanikkonnaga piirkondades. Gümnaasiumide ja progümnaasiumide esimesse klassi võidi võtta ettevalmistusklassist ainult vabade kohtade olemasolu korral ja üksnes eksamitega. Õppemaksu suurust ettevalmistusklassides hakati määrama haridusministeeriumi poolt vastavalt kohalikele oludele. Samas tõsteti tunduvalt nõudeid gümnaasiumide I klassi vastu võetavate õpilaste teadmiste suhtes. Nii nõuti eksamil vene keele kiiret lugemist, oskust lühikesi jutte ümberjutustada, teha etümoloogilist valikut, kirjutada vene keeles etteütlust, lugeda kirikuslaavi keelt ning teada peast luuletusi.[3]

---

[1] Циркуляры за 1887, №7, Iк. 353-357.

[2] Samas, Nr. 4, lk. 167-168.

[3] Циркуляры за 1888, № 6, Iк. 267-268.

Muulasel oli neid nõudeid väga raske täita, mistõttu ettevalmistusklassides õppimise võimalus oleks oluliselt kergemdanud nende oskuste omandamist õpilasele võõras keeles.

5. juuli 1888. aasta ministeeriumi korraldusega säilitati ettevalmistusklassid Tallinna ja Riia Aleksandigümnaasiumide juures.[1] 20. juulil 1888. aastal keelduti aga samasuguste ettevalmistusklasside avamisest Tartu ja Jelgava gümnaasiumide juures. Nendes linnades lubati avada erilisi õppemaksuga üleval peetavaid algkoole.[2] 15. juuli 1888. aasta kuraatori korraldus võimaldab pilgu heita selliste algkoolide tekkeloole. Nad olid tekkinud gümnaasiumide juures, nagu seda oli ka 1854. aastal Tartu gümnaasiumi juurde tekkinu. Kuna neil ei olevat oma põhimäärust, siis on neid kutsutud ettevalmistusklassideks, mida nad tegelikult polnud. Kuraator leidis, et neid võib viia ettevalmistuskoolide nime alla.[3] Sisuliselt tähendas niisugune selgitus ikkagi õigustust ettevalmistusklasside piiramise poliitikale ning takistuste loomist elanikkonna vaesemale osale gümnaasiumi pääsemiseks.

Tugevdati ka järelvalve režiimi õpilaste üle ja täiendati sel eesmärgil vastavaid eeskirju. 21. jaanuari 1887. aasta ministeeriumi korraldusega keelas tsaarivalitsus keskkooliõpilaste osavõtu ükskõik millistest ühingutest, mis polnud lubatud õppekonna valitsuse või Rahvahariduse Ministeeriumi poolt. Kui avastatakse õpilase osavõtt kasvõi ühest koosolekust või vaidlusest, ilma et ta kuuluks sellesse ühingusse, visatakse õpila-

---

1 Циркуляры за 1888, № 7, lк. 352-353.

2 Samas, Nr. 8, lk. 398-399.

3 Samas, Nr. 6, lk. 279-281.

lane koolist välja.[1] Samasisuline oli ka Riia õppekonna kuraatori korraldus 7. maist 1887.[2] Siin motiveeriti keskkooli õpilaste käitumise jälgimise tugevdamist nooruki ebakindlusega, kes ei oskavat ise endale õiget teed valida.

Uue hariduspoliitikaga ei olnud rahul balti aadelkond, kellele ei olnud kehtestatud nõudmised vastuvõetavad. Nii näiteks andis kuraator 8. oktoobril 1887 korralduse keskhariduslikele erakoolidele, kus käskis teatada 1. detsembriks andmed selle kohta, millised aineid ja millistes klassides hakatakse õpetama järgneval õppeaastal vene keeles.[3]

15. juunil 1888. aastal oli läbivaadatud haridusministeeriumis Eestimaa rüütelkonna taotlus säilitada Tallinna Rüütli- ja Toomkoolile tema endised erilised eeskirjad, mille kohaselt jääks õppeasutus 7-aastase õppekursusega saksakeelseks gümnaasiumiks.[4] Kuna aga baltisaksa aadli püüdlused olid vastuolus uue hariduspoliitilise suunaga, siis seda taotlust ei rahuldatud. Põhjenduseks toodi, et selle kooli õpilased allusid sõjaväekohustusele võrdselt kroonugümnaasiumide õpilastega ning seoses Tartu õppekonnas üleüldise venekeelse õpetuse seadusega olid sunnitud seda tunnistama kõik keskhariduslikud koolid. 27. juulil 1889. aastal andis tsaar käskkirja Tallinna Rüütli- ja Toomkooli sulgemise kohta.[5] Sama otsus langetati Viljandi Maagümnaasiumi kohta 23. maist 1889. aastal.[6] Samas selgitati suletud gümnaasiumide kasvandike võimalusi üle minna teistesse õppeasutustesse. Kuraatori sõ-

---

1 Циркуляры за 1887, № I, lк. II-I2.
2 Samas, Nr. 5, lk. 236-239.
3 Samas, Nr. 10, lk. 499.
4 Циркуляры за 1888, № 7, lк. 349-350.
5 Циркуляры за 1889, № 8, lк. 444.
6 Samas, Nr. 6, lk. 318.

nade kohaselt oli gümnaasiumide arv Riia õppekonnas rohkem kui küllaldane ja õpilaste arv oli vähene (kahes gümnaasiumis ei ületa 100 piire). Kuid sellegipoolest toovat õppeasutuste sulgemine kaasa teatud ebameeldivusi, seepärast lubati neid gümnaasiume töötada veel kolm aastat,osal õpilastel neist koolidest lubati jätkata kümnes teises Riia õppekonna gümnaasiumis, kusjuures neid võeti vastu ilma katseteta ja muude takistusteta.[1]

Õppeplaanid gümnaasiumides viidi 1971.aasta ülevenemaalistele õppeplaanidele üle 10. mai 1888. aasta kuraatori korraldusega.[2] Sellel oli teatud progressiivne tähendus, sest Baltimaades oli gümnaasiumide programm veel elukaugem ja ülekoormatud antiikkeelte õppimisega. Tundide üldarv 1871. aasta õppeplaani kohaselt oli gümnaasiumi ulatuses 207, Tartu gümnaasiumis aga 236, Tallinna gümnaasiumis 225,Viljandi gümnaasiumis 256 jne. Ladina keele tundide arv kogu gümnaasiumi kursuse ulatuses oli 1871. aasta õppeplaani kohaselt 49 tundi. 1885. aastal õpetati Tartu gümnaasiumis aga 55 tunni ulatuses ladina keelt, Viljandi gümnaasiumis aga 59 tunni ulatuses. Kreeka keele suhtes oli olukord küll vastupidi, sest 1871. aasta põhimääruse kohaselt oli 36 tundi nädalas, Tartu gümnaasiumis aga 29, Tallinna gümnaasiumis 27 ja Viljandi gümnaasiumis 33 tundi.[3] 1888. aastal avaldati "Tsirkulaarides" Tartu ja Jelgava gümnaasiumide esimese kolme madalama klassi tunniplaan, mis oli koostatud õppekonna valitsuse poolt.[4] I klassis oli senise 29 tunni asemel

---

[1] Циркуляры за 1889, № 12, lк. 712-713.

[2] Циркуляры за 1888, № 5, lк. 236.

[3] Циркуляры за 1886, № 6. (Приложение).

[4] Циркуляры за 1888, № 5, lк. 233-236.

uue plaani kohaselt 26 tundi nädalas, II klassis 31 tunni asemel 28 ja III klassis 32 tunni asemel 29.

24. aprilli 1890. aasta tsaari käskkirjaga viidi Riia õppekonna gümnaasiumid 30. juuli 1871. aasta põhimääruse alusele. Põhiliselt viidi nendele alustele neli kooli - Tartu, Jelgava, Tallinna ja Riia gümnaasiumid. Fakultatiivsete ainetena lubati läti keelt Riia ja Jelgava gümnaasiumis, Tartu ja Tallinna gümnaasiumides aga eesti keelt. Samas toodi ära ka assigneeringud ning märgiti, et summasid saab täiendada suletud Bērzaine (Birkenruh), Kuldiga gümnaasiumide ning Tallinna Rüütli- ja Toomkoolilt vabanenud krediitide arvel.[1] 12. juunil 1890. aastal kehtestati uus poeglaste gümnaasiumide õppeplaan, mis oli järgmine:[2]

Õppeained	Ettevalm. klass	Klassid								Tundide üldarv	
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	1890.a	1871.a.
Usuõpetus	4	2	2	2	2	2	2	2	2	16	
Vene keel, kirjandus, loogika	6	5	4	4	3	3	3	3	4	29	24
Ladina keel	-	6	6	5	5	5	5	5	5	42	49
Kreeka keel	-	-	-	4	5	6	6	6	6	33	36
Matemaatika	6	4	4	3	4	4	4	3	3	29	
Füüsika	-	-	-	-	-	-	2	3	2	7	37
Ajalugu	-	-	-	2	2	3	2	2	2	13	12
Geograafia	-	2	2	2	2	-	-	-	-	8	10
Prantsuse keel	-	-	3	2	3	3	2	3	3	19	19
Saksa keel	-	-	3	3	3	3	3	2	2	19	19
Ilukiri, joonist.	6	4	4	2	-	-	-	-	-	10	

[1] Циркуляры за 1890, № 5, lк. 246-260.

[2] Samas, Nr. 7, lk. 329-330.

Kokku mõlema uue võõrkeele õppijaile	22	23	28	29	29	29	29	29	29	225	
Prantsuse keele õppijaile	22	23	25	26	26	26	26	26	27	206	207
Saksa keele õppijaile	22	23	25	27	26	26	27	27	26	206	

Uute tunniplaanide sisseviimisega vähendati 10 tunni võrra antiikkeelte õpetamist, kusjuures suurendati vene keele ja kirjanduse, kirikuslaavi kirja õppimise tunde. Samuti suurendati ajalootundide arvu, vähendati aga geograafia õpetamist. Endiselt jäi gümnaasiumides püsima klassitsism. Juba 1871. aasta õppeplaanist kõrvaldati loodusteadus, mida ka nüüd ei taastatud. Keemiat ei õpetatud üldse, füüsikat väga väheste tundide arvuga. Geograafiat õpetati ainult esimeses neljas klassis, kus kursus oli väga puudulik ja suunatud esmajoones geograafiliste nimetuste päheõppimisele.

Poeglaste õppeasutuseks oli ka reaalkool 1872. aasta põhimäärusega. 1881. aastal avati Eestis kaks saksa õppekeelega reaalkooli, üks Tallinnas ja teine Tartus.[1] Seoses venekeelse õpetuse sisseviimisega keskhariduslikesse koolidesse esitati see nõue ka reaalkoolidele. Tallinna linnapea G. Gloy taotles Tallinna reaalkooli muutmist erakooliks, soovides säilitada sel teel saksa keele õppekeelena. Haridusministeeriumist nõuti aga venekeelse õpetuse sisseviimist, sest Tallinna reaalkool kuulus nn. "avalike õppeasutuste" hulka ning oli linna ülalpidamisel ja kroonukoolidega ühised õigused ning mingil juhul ei lubatud muuta seda erakooliks.[2]

---

1 E. Laul, Kool ja rahvaharidus. Eesti NSV ajalugu II kd., lk. 232.

2 Циркуляры за 1888, № 7, Iк. 354.

9. juunil 1888 anti välja täiendav seadus reaalkoolide kohta.[1] Sellega muudeti endised 5-klassilised reaalkoolid 6-klassilisteks. Peale selle lubati reaalkoolide juures ettevalmistusklasside avamine. Vastavalt kohalikele vajadustele võidi jaotada V-VI klassid põhi- või kommertsklassideks. Põhiklassidele lisaks lubati asutada täiendusklasse, mis võimaldasid edasiõppimist kõrgemates tehnilistes koolides. Reaalkoolid võisid olla nii riiklikud kui ka eraõppeasutused. Üks õpetajatest täitis inspektori kohustusi. Tema määras ametisse direktor ja kinnitas rahvakoolide inspektor.

Reaalkoolidesse lubati õpilasi kõikidest seisustest ja uskudest. Ettevalmistusklassi võeti 8-10-aastaseid lapsi, kes oskasid lugeda, kirjutada vene keeles, arvutada tuhandeni ning oskasid palveid. Esimesse klassi võisid astuda 10-13-aasta vanused lapsed, kellelt nõuti vana ja uue testamendi tundmist, kiiresti lugemist ja loetu ümberjutustamist vene keeles, diktaadi kirjutamist, luuletuse peast lugemist ja kirikuslaavi keeles lugeda oskamist ning esimese nelja aritmeetilise tehtega arvutamist. Reaalkoolides, nagu gümnaasiumideski, kandsid õpilased vormiriietust. Reaalkoolis säilitati õppemaks, mis on täiesti tüüpiline klassikoolile. V. I. Lenin kirjutas: "Klassikool ei tunne seisusi, ta tunneb ainult kodanikke. Ta nõuab kõigilt õpilastelt ainult ühe, et ta maksaks enda õpetamise eest".[2]

Reaalkooli nelja esimest klassi lõpetanud õpilase haridus võrdus kreiskooli lõpetanute või teiste taoliste koolide

---

1 Циркуляры за 1888, № 7, lк. 303-318.

2 V. I. Lenin, Narodniklike teostamatute plaanide pärlid. Teosed, 2. kd., lk. 414.

lõpetanute tasemega. Kui õpilane ei suutnud lõpetada üht klassikursust ka teisel aastal, siis heideti ta koolist välja.

Isikud, kes ei õppinud reaalkoolides, võisid katsed teha kogu kursuse ulatuses kõigis ainetes võrdselt reaalkooli õpilastega. Edukalt sooritanud isikuile anti võrdne tunnistus reaalkooli õpilastega.[1] Siinkohal oleks huvitav ära tuua keskhariduslike koolide andmed lõpetanute kohta 1888. aasta kevadel Riia õppekonnas.[2]

Õppeained	Põhiõpilased	Nn. kõrvalisedisikud	Läbikukkunud	
			Põhiõpilased	kõrvalisedisikud
Pärnu gümnaasium	5	-	1	-
Kuressaare gümnaasium	5	-	-	-
Viljandi "	-	-	-	-
Tallinna kubermangu gümnaasium	6	11	1	7
Tallinna Aleksandrigümnaasium	11	1	2	-
Tallinna Rüütli- ja Toomkool	11	-	-	-
Holmanni eragümnaasium Tartus	17	-	9	-
Tartu gümnaasium	26	26	5	16
Eesti alal kokku:	81	38	18	23
Riia õppekonnas kokku:	200	52	47	30
Tartu reaalkool	5	-	2	-
Tallinna reaalkool	10	-	2	-
Eesti alal kokku:	15	-	4	-

[1] Циркуляры за 1888, № 7, lк. 303-318.

[2] Samas, Nr. 8, lk. 398-399.

Sellest nähtub, et läbikukkujate arv on suurem nn. kõrvaliste isikute osas, kus läbikukkujad moodustasid ühe kolmandiku.

Reaalkoolide õppeplaan kehtestati 1888. aastal järgmine;[1]

Õppeained	Klassid				Põhiosakond			lisaklass	Kommertsosakond		
	I	II	III	IV	V	VI	kokku		V	VI	kokku
Usuõpetus	2	2	2	2	2	2	12	2	2	2	12
Vene keel	6	5	4	3	3	3	24	4	3	3	24
Saksa keel	6	6	4	3	4	4	27	5	6	6	31
Teine võõrkeel	-	4	4	4	3	3	18	-	5	5	22
Geograafia	2	2	2	2	-	2	10	2	-	2	10
Ajalugu	1	1	2	2	2	4	10	4	2	2	8
Matemaatika	4	5	5	5	5	4	28	3	2	3	24
Füüsika	-	-	-	2	3	3	8	2	3	3	8
Looduslugu	-	-	2	2	3	-	7	2	3	-	7
Joonistamine	3	3	3	3	3	3	26	3	-	-	16
Joonestamine	-	-	2	2	2	2		2	-	-	
Ilukiri	2	2	-	-	-	-	4	-	-	-	4
Kaub. raamatupidamine	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	8
Kokku:	25	29	30	30	30	30	174	29	30	30	174

Reaalkooli õppeplaan oli võrreldes poeglaste gümnaasiumi õppeplaaniga mahult ulatuslikum, elulähedasem ja progressiivsem. Reaalkooli õppeplaanis puudusid antiikkeeled, tunduvalt ulatuslikum oli võõrkeelte õpetamine (gümnaasiumis 38 tundi, reaalkoolis 53). Samuti õpetati reaalkoolides gümnaasiumi kursuse ulatuses füüsikat. Peale selle õpetati reaalkoolis loodusteadust,

---

[1] Циркуляры за 1888, № 7, Iк. 315.

mis gümnaasiumi õppeprogrammis üldse puudus. Suurt tähelepanu pöörati ka joonistamisele ja joonestamisele (viimast gümnaasiumides ei õpetatud). Vene keelt ja kirjandust, ajalugu ja geograafiat õpetati reaalkoolides samas ulatuses kui gümnaasiumideski.[1]

Hoolimata sellest, et matemaatika ja füüsika kursus oli ulatuslikum kui gümnaasiumides ja et õppeplaanis oli loodusteadus, ei võetud reaalkoolide lõpetajaid ülikooli (isegi mitte füüsika-matemaatika teaduskonda, kus oli olemas loodusteaduse osakond). Reaalkoolide lõpetajad võisid astuda ainult kõrgematesse tehnilistesse ja põllumajanduslikesse õppeasutustesse.[2]

1888. aasta suvel keelati aga Rahvahariduse Ministeeriumi korraldusega gümnaasiumide õpilaste eksamiteta üleminek reaalkoolidesse.[3] Samas seati reaalkoolidesse sisse ettevalmistusklassid ja esimesse kahte klassi viidi sisse uus õppeplaan ja programm, mis toodi ära ka "Tsirkulaarides".[4]

Õppeplaanis toimunud muudatused olid peamiselt reaalkooli V-VI klassi osas. V klassis olid muudatused järgmised: usuõpetust suurendati 1-2-le tunnile, vene keelt 2 tunnilt 3-le, saksa keelt 3-4-le. Matemaatikat vähendati 6-lt tunnilt 5-le, füüsikat 4-3-le, loodusõpetus 4-3-le, joonistamist 2-le, joonestamist 3-le tunnile. VI klassis suurendati saksa keele tundide arvu 3-4-le, geograafiat 1-2-le, ajalugu 3-4-le, mate-

---

[1] N. Konstantinov, I. Medõnski, M. Šabajeva, Pedagoogika ajalugu, lk. 276.

[2] Samas, lk. 276-277.

[3] Циркуляры за 1888, № 10, 1к. 522-523.

[4] Samas, Nr. 8, lk. 427-430.

maatikat aga vähendati 5-lt tunnilt 4-le ja füüsikat 4-3-le. Loodusloo 3 tundi jäeti hoopis ära, joonestamist suurendati 2-3-le.[1]

Neile reaalkooli õpilastele, kes varem õppisid ainult saksa keelt, s.t. üht võõrkeelt, tuli nüüd uute plaanide kohaselt V ja VI klassis tugevdada veel joonistamise ja joonestamise õpetamist kuni 30 tundi nädalas.[2]

Muudatused viidi läbi ka õpetajate koosseisudes. Uute koosseisude puhul oli õpetajaid 9 endise 11 asemel, millest üks oli vene keele õpetaja, kolm võõrkeelte õpetajat, kaks matemaatika, üks ajaloo, üks füüsika ja loodusloo, üks joonistamise ja joonestamise õpetaja.[3]

Riia õppekonna reaalkoolide suhtes arutati uue reaalkoolide seaduse sisseviimist, kuna oli tekkinud jällegi konflikt kohalike baltisakslastega. Haridusministeeriumi selgituses vastati, et vaatamata ühele osale reaalkoolidest, milliseid peeti ülal Baltimaadel linnade poolt, kuulusid kõik need koolid riiklike õppeasutuste hulka ja pidid kõiges alluma õppekonna valitsusele.[4]

1889. aastal avati Tartu reaalkoolis ettevalmistusklass,[5] VI klassist moodustati aga lisaklass.[6] Samasugused muudatused viidi sisse ka Tallinna reaalkooli 1890. aastal.[7]

---

1 Циркуляры за 1890, № 8, lк. 421-430

2 Циркуляры за 1891, № 2, lк. 84-85.

3 Циркуляры за 1888, № 8, lк. 427-430.

4 Samas, Nr. 11, lk. 578-579.

5 Циркуляры за 1889, № 5, lк. 300.

6 Samas, Nr. 8, lk. 449-450.

7 Циркуляры за 1890, № 4, lк. 213.

Tsaari käskkirjaga 8. jaanuarist 1891 viidi Riia õppekonna reaalkoolid üldistele 1888. aasta alustele.[1] Riia õppekonnas määrati reaalkoolides vene keele, kirjanduse ja kirikuslaavi kirja õppimiseks 27 tundi (ülevenemaaliselt 24 tundi) nädalas ning saksa keelele 24 tundi nädalas (ülevenemaaliselt 27 tundi). Iga reaalkooli juurde pidi loodama kolleegium, kuhu kuulusid linnapea, koolidirektor ja viis liiget, mille kolm liiget nimetas linnavolikogu ja kaks liiget määrati kuraatori poolt. Edaspidi nõuti ka ühtset venekeelset lõputunnistust.[2] Seega oli praktiliselt 1891. aastal Riia õppekonna reaalkoolid viidud ülevenemaalistele alustele.

Poeglaste haridusest tunduvalt halvemini oli korraldatud tütarlaste keskharidus. Sellele vaatamata, et naised moodustasid enam kui poole elanikkonnast, asutati esimesed tütarlaste gümnaasiumid Eestis alles 80-ndate aastate algupoole Tallinnas ja Narvas.[3] Pärnusse asutati tütarlaste gümnaasium Pärnu I järgu tütarlaste linnakooli alusel.[4] Tütarlaste gümnaasiumid erinesid poeglaste gümnaasiumidest väiksema nõudlikkuse ja õppeprogrammide piiratuse poolest.

1887. aastal oli Riia õppekonnas 12 II järgu ja 5 I järgu tütarlastekooli, milliseid peeti ülal linnade poolt. Siia hulka kuulusid veel 3 tütarlaste kooli, milledel olid erilised põhikirjad. Kuraator Kapustin märkis 1887. aasta sügisel, et varematel aegadel olid kõik tütarlaste keskhariduslikud koolid viidud eraõppeasutuste kategooriatesse ning neis muu-

---

1 Циркуляры за 1891, № 1, lк. 10-12.

3 E. Laul, Kool ja rahvaharidus. Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 233.

2 Циркуляры за 1891, № 2, lк. 96-99.

4 Циркуляры за 1894, № 12, lк. 518.

deti omaalgatuslikult õppeplaane ja klasside koosseise. Selline era- ja avalike koolitüüpide segiajamine oli kuraatori arvates lubamatu ja ta esitas haridusministrile projekti I järgu tütarlaste õppeasutuste jaoks.[1] Tsaari 16. juuli 1888. aasta käskkirjaga viidi kõik Riia õppekonna tütarlaste õppeasutused, milledel oli rohkem kui neli klassi, vahetult kuraatori alluvusse.[2]

17. aprilli 1890. aasta tsaari käskkirja kohaselt nõuti venekeelset õpetust ka Riia õppekonna tütarlaste õppeasutuses, välja-arvatud õpilaste ema-keel ja usuõpetus, mida õpetati saksa või nn. kohalikes keeltes.[3] Esialgselt tuli venekeelne õpetus sisse viia I klassi, siis järgnevatesse. Kui õppeasutus oli üle viie klassi, tuli õppetöö ikkagi lõplikult viia vene keelele 1895/96. õppeaastaks.

Keskhariduse andmisel langes küllaltki suur osa erakeskkoolidele. 1886. aasta aprillikuu "Tsirkulaarides" lisas avaldati eraõppeasutuste seaduste ja korralduste kogu.[4] Selle järgi jaotati erakoolid kolme järku. I järgu koolides pidi olema vähemalt 6 klassi, II järgu koolides vähemalt 3 klassi ning III järgu koolid olid 1- ja 2-klassilised. Erakoolides võisid selle omanikud õppeaineid ise valida, kuid tingimata pidi õppeplaanis olema usuõpetus, vene keel, Venemaa ajalugu ja geograafia, kui üldse õpetati ajalugu ja geograafiat.

I järgu poeglaste eragümnaasiumi õppekursus lähenes kroonu poeglaste gümnaasiumi kursusele. Samuti võis luua ka kroonu

---

1 Циркуляры за 1887, № 10, Iк. 502-504.

2 Циркуляры за 1888, № 8, Iк. 387.

3 Циркуляры за 1890, № 5, Iк. 242-245.

4 Циркуляры за 1886, № 4. (Приложение).

reaalkooli määruse alusel erareaalkoole. Erakoolidena olid lubatud ka tütarlaste gümnaasiumid ja progümnaasiumid, kuid iga sellise tütarlaste kooli juures pidi olema hoolekogu-kuratoorium.

Eraprogümnaasiumid ei olnud üldse lubatud. Poeglaste eragümnaasiumi ja reaalkooli nimetusi võis anda ainult Rahvahariduse Ministeerium. Tartu õppekonnas oli üks eragümnaasium - Kollmanni gümnaasium Tartus. Eraõppeasutuste puhul oli lubatud kasutada ainult nimetusi I või II järgu koolid.[1]

Poeglaste eragümnaasiumidest võis astuda ülikooli, kui sooritati nõutavad eksamid eragümnaasiumides õppekonna ametnike juuresolekul. Küpsuseksameid oli õigus teha neil õpilastel keskhariduslikes erakoolides, kes olid õppinud õppeasutuses kolm viimast aastat. Eksameid võisid need õpilased anda nii era- kui kroonugümnaasiumide juures oma õpetajate ning õppekonna esindaja juuresolekul. Kui eragümnaasiumid ei pidanud nendest nõuetest kinni, võeti neilt õigus kanda gümnaasiumi nimetust ning läbi viia küpsuseksameid.

Eragümnaasiumide lõpueksamid viidi läbi eriliste eksamikomisjonide poolt nii kroonu- kui eragümnaasiumide juures. Tunnistusel pidid olema allkirjad kõikidelt komisjoniliikmetelt ning õppekonna kuraatori kantselei pitsat. Ainult niisugused tunnistused kehtisid võrdselt riiklike küpsustunnistustega ja nendega lubati astuda poeglaste eragümnaasiumidest kõrgematesse koolidesse ja ülikooli. Eksamid tuli teha kogu gümnaasiumi kursuse ulatuses.

1880-ndate aastate reformidega hakati erakoolidele esita-

---

1 Циркуляры за 1886, № 12, Iк. 379-380.

ma suuremaid ühtlustatud nõudmisi ja tugevdati tunduvalt järelva valvet nende üle. Erakoolide üle teostasid järelvalvet rahvakoolide direktori ja inspektorid vastavalt 17. mai 1887. aasta Ajutisele täiendavatele eeskirjadele".

1886. aasta aprillis märkis kuraator oma korralduses, et edaspidi pidas ta erakoolide avamisel veel võimalikuks saksakeelset õpetust, kuid nõudis mõnede õppeainete õpetamist vene keeles.[1] Kapustin selgitas erakoolide küsimust, milliseid taheti avada seltside ja seisuste poolt. Erakooli juhtimiseks tuli leida isik, kes vastutaks õppekonna kuraatori ees. Seisused ja seltsid võisid küll koolidele vahendeid anda, kuid antud isik ise oli allutatud õppekonna valitsusele, Kuraator toonitas, et erakool pole mingi üldise õppeasutuse tüübi ettevalmistavaks astmeks, vaid tal peavad olema oma iseseisev kava ja programm. Õppekond piiras erakooli ainult õpetamise üle oleva kontrolliga. Sellise seletuse andis kuraator seoses baltisaksa aadli taotlustega muuta oma korporatiivsed koolid saksakeelseteks erakoolideks, mis ei kuuluks õppekonna valitsuse kontrolli alla. Õppekonna korralduste ignoreerimisest andis tunnistust ka 1889. aasta ministeerimi korraldus, millega muudeti Kollmanni eragümnaasium Tartus lihtsalt eraõppeasutuseks, kuna poolteise aasta jooksul ei tehtud midagi 10. aprilli 1887. aasta seaduse täitmiseks, millega nõuti venekeelset õpetust keskhariduslikes koolides. Õppetöö toimus seal ikka veel saksa keeles. Selle korraldusega jäeti õppeasutus ilma neist õigustest, mis olid ette nähtud klassikalistele eragümnaasiudele.[2] 23. mail 1883. aastal anti tsaari käskkiri venekeelse

---

[1] Циркуляры за 1886, № 4, Iк. 119.

[2] Циркуляры за 1889, № 6, Iк. 318.

õpetuse järk-järguliselt sisseviimise kohta erakoolidsse. Selles näidati ära konkreetsed ülesanded, et alates esimesest klassist I ja II järgu poeglaste- ja tütarlaste eraõppeasutustes tuli vene keel sisse viia, laiendades seda ka vanematele klassidele, kus venekeelne õpetus tuli sisse viia üksikute ainete kaupa.[1]

1889. aasta detsembris nõudis kuraator eespool toodud korralduse elluviimist neis erakoolides, kus õppetöö algas 1. jaanuarist.[2]

Edaspidi võttis õppekonna valitsus erakoolide suhtes kasutusele ranged abinõud. 1890. aasta suvel, kui selgus, et igal pool ei täidetud 23. mai 1889. aasta tsaari käskkirja, vaid suleti madalamad klassid ning kõrgemates klassides toimus õppetöö muudatusteta, tunnistati sellised koolid viivitamatult sulgemisele.[3] 1892. aastast peale lubati avada erakoole ainult neil isikuil, kellel oli rahuldav vene keele oskus.[4]

2. veebruaril 1893. aastal laiendati Riia õppekonnas tsaari käskkirjaga erakoolide üldisi seadusi ning juhiti veelkord tähelepanu 23. mai 1889. aasta seadusele, mille järgi õpetus pidi toimuma ainult vene keeles.[5]

Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaride" järgi otsustades viidi 80-ndate aastate keskel alustatud reformid keskhariduse alal ellu 90-ndate aastate alguseks. Järgnevatel aastatel suurema ja põhimõttelise tähtsusega seadusandlikke akte haridusministeeriumi tasemel ei olnud. "Tsirkulaarides" avaldati

---

1 Циркуляры за 1889, № II, 1к. 655-656.

2 Samas, Nr. 12, 1k. 714-715.

3 Циркуляры за 1890, № 8, 1к. 434-435.

4 Циркуляры за 1892, № 5, 1к. 195-196.

5 Циркуляры за 1893, № 2, 1к. 75-76.

sellest peale ainult väiksema ja puhtpraktilise tähtsusega reformide elluviimist garanteerivaid korraldusi ja seletusi. Näiteks anti 1891. aastal välja eeskiri gümnaasiumi ja progümnaasiumi eksamite kohta, mida "Tsirkulaarides" pole avaldatud, küll aga on mitmeid seletusi selle kohta.[1]

Eriti raske oli eksamite tegemine neile, kes ei õppinud kroonu koolides ja keda tolleaegse terminoloogia kohaselt "kõrvalisteks isikuteks" nimetati. Nad võisid eksameid teha ainult teatud, selleks otstarbeks otseselt määratud kroonuõppeasutuste juures võrdsetel alustel nende õpilastega. 1892. aasta novembri kuus tegi kuraator Lvrovski kokkuvõtteid eksamite tulemustest gümnaasiumides ja reaalkoolides ning andis korralduse täita rangelt küpsuseksamite eeskirju. Selles märkis kuraator, et paljudes eksamitöödes olid vead parandamata jäetud, hindeid motiveerimata jne. Vene keele kirjalikes töödes esines palju viga ja kuraator polnud rahul eksamikomisjonide tööga, kuna liiga kergesti olla eksamitel õpilasi läbi lastud.[2]

Reaalkoolide puhul tekkis küsimusi seoses lisaklasside sisse seadmisega. Reaalkooli lisaklassi võis astuda õpilane, kellel ei olnud möödunud reaalkooli lõpetamist üle ühe aasta.[3] Õpilaste võtmisel reaalkooli kehtestati samad eeskirjad nagu need olid gümnaasiumidel. Nii toimusid kõik üleminekueksamid õppeaasta lõpul ja vakantsete kohtade puhul lubati vastuvõtueksamid sooritada ka õppeaasta algul.[4]

---

[1] Циркуляры за 1892, № 4, Iк. 160-161.

[2] Samas, Nr. 11, lk. 432-440.

[3] Samas, Nr. 8, lk. 308-311.

[4] Циркуляры за 1891, № 9, Iк. 359-363.

29. aprillil 1895. aastal kehtestati reaalkoolidele uued eksamite eeskirjad, mis olid analoogilised gümnaasiumidega.[1] Pedagoogilistele nõukogudele anti õigus otsustada õpilaste klasist klassi üle viimine. Samal ajal kitsendati aga õpilaste üleminekut lisaklassi, mida seletati sellega, et nagu nii kõik lisaklassi lõpetajad ülikooli ei pääse ning sel juhul oleks õigem, kui õpilased kohe peale VI klassi lõpetamist astuksid sõjaväe- või tsiviilteenistusse. Õpilastel, keda võeti lisaklassi, pidi olema keskmine hinne vähemalt "3,5" ja vene keele hinne ning venekeelse kirjandi hinne vähemalt "kolm". Vastavalt läbitud klassidele anti tunnistused: 1) mis tõendasid lisaklassi lõpetamist, 2) reaalkooli üldkursuse lõpetamist ja 3) kommertsklasside lõpetamist. Kitsendused üleminekuks lisaklassi kaotati reaalkoolides 1898. aasta alguses, kui oli avatud rida uusi kõrgemaid tehnilisi õppeasutusi Harkovis, Peterburis ja Moskvas.[2]

1890-ndate aastate keskpaiku lihtsustati nn. kõrvalistele isikutele eksamite sooritamist gümnaasiumides ja reaalkoolides neil juhtudel, kui edasipääs ülikoolidesse kehtivate eeskirjade kohaselt automaatselt oli takistatud. Nii võisid need isikud anda eksameid reaalkooli viie esimese klassi ulatuses, kusjuures nende astumisel kesktehnilistesse õppeasutustesse ei peetud vastuvõtu eksameid enam vajalikuks.[3] Gümnaasiumides lubati "kõrvalistel isikutel" teha eksameid esialgu 4 klassi ulatuses, seejärel V-VI klassi ning lõpuks ka VII-VIII klassi ulatuses.[4]

---

[1] Циркуляры за 1895, № 7, Iк. 285-289.

[2] Циркуляры за 1898, № 3, Iк. 143-145.

[3] Циркуляры за 1895, № 7, Iк. 285-289.

[4] Samas, Nr. 6, lk. 246.

Varem nõuti eksameid korraga kogu 8 klassi ulatuses. 1897. aastal lubati isikuid, kes elasid linnades, kus polnud reaalkoole, teha eksameid ilma antiikkeelteta. Ainult gümnaasiumiõpilastele seda seadust ei laiendatud.[1] 1898. aasta maist alates lubati tütarlastel, kes olid välja kasvanud vastavast vanusest, teha eksameid VI ja VII gümnaasiumi klassi ulatuses. Neid lubati eksamitele koos vastavate klasside õpilastega, kuid ei lubatud astuda neisse õppeasutustesse.[2]

1895. aastal muudeti reaalkoolide õppeplaani ja -programme, kusjuures tundide üldarv igas aines jäi samaks.[3] Tehti teatud täiendusi reaalkoolide ajaloo, geograafia ja loodusloo õppekavades ning kinnitati aineeksamid vastavalt uuele sisule.[4] 1896. aastal algul selgitati ministeeriumi poolt mõningaid arusaamatusi, mis olid ilmnenud uute õppeplaanide ja programmide kasutusele võtmisega reaalkoolides, konkreetselt matemaatika, füüsika ja prantsuse keele programmis.[5] 1898. aastal on rakendatud abinõusid poeglaste gümnaasiumides füüsika paremaks õpetamiseks. Selle tõhustamiseks hakati füüsika õpetajatele esitama suuremaid nõudmisi ning täiendama õppevahendeid.[6]

31. märtsi 1899. aasta ministeeriumi korralduse alusel hakati Riia õppekonna gümnaasiumides lubama üleminekut ühest klassist teise ilma eksamiteta. Eksamiteta lubati edasi viia õpilasi, kelle hinne kõigis ainetes oli "rahuldav" ja neljas peaai-

---

1 Циркуляры за 1897, № 5, lк. 284-285, 290-291.

2 Циркуляры за 1898, № 8, lк. 370-371.

3 Циркуляры за 1895, № 10, lк. 395-397.

4 Samas, lk. 401-404.

5 Циркуляры за 1896, № 9, lк. 485-495.

6 Циркуляры за 1898, № 10, lк. 496-498.

nes - vene, ladina ja kreeka keeles ning matemaatikas mitte alla "hea". Kui õpilasel oli mingi mõjuv põhjus, siis võidi teda eksamitest vabastada ka sel juhul, kui tal olid kõik ained rahuldavad.[1] Samadel tingimustel hakati õpilasi 1900. aastal üleminekueksamitest vabastama poeglaste gümnaasiumides ja progümnaasiumides ja reaalkoolides ning tütarlastegümnaasiumides ning progümnaasiumides. See ei kehtinud ainult lõpueksamite kohta.[2]

"Tsrikulaarid" võimaldavad jälgida ka üksikute keskhariduslike koolide kohta käivaid ettekirjutusi ja korraldusi.

1894. aastal muudeti Pärnu gümnaasium 30. juuli 1871. aasta ülevenemaalise määruse alusel tegutsevaks õppeasutuseks.[3] Määrati kindlaks gümnaasiumi õpetajate koosseisud ja õppeplaan. Fakultatiivse ainena lubati õpetada eesti keelt ja vana-heebrea keelt. Pärnu gümnaasium läks osaliselt riigi eelarvele. 1899. aastal jaotati Tallinna Aleksandri gümnaasiumi ettevalmistusklass kahet jakku - vanemaks ja nooremaks.[4] Samuti võis jagada kahte jakku ka reaalkoolide ettevalmistusklasse, mis püsisid samadel alustel kui poeglaste gümnaasiumide ja progümnaasiumide ettevalmistusklassid.[5] 1901. aastal lubati Kuressaare gümnaasiumis hakata õpetama fakultatiivse ainena eesti keelt.[6]

Teatud muudatusi tehti ka ühes või teises õppeaines. 1900. aasta augustis viidi gümnaasiumidesse ja progümnaasiumidesse sisse uued programmid antiikkeeltes.[7] Uute programmide puhul

---

1 Циркуляры за 1899, № 4/5, Iк. 192.

2 Циркуляры за 1900, № 4, Iк. 171-172; № 5, Iк. 243.

3 Циркуляры за 1894, № 7, Iк. 285-289.

4 Циркуляры за 1899, № 6, Iк. 236.

5 Samas, Nr. 3, lk. 145-146.

6 Циркуляры за 1901, № 12, Iк. 511-512.

7 Циркуляры за 1900, № 10, Iк. 502-518.

pöörati tähelepanu nüüd ka uuele eesmärgile - antiikautorite lugemisele, mõistmisele ja tõlgendamisele varasema grammatika tuupimise asemel.[1] Vanade keelte ja kirjanduse õpetamise eesmärgiks oli suunata õpilaste tähelepanu ja mõtted kaugesse minevikku, et nad mitte ei viibiks kaasaegses tegelikkuses.

14. veebruari 1902. aasta ministeeriumi korraldusega kaotati üldse üleminekueksamid keskhariduslikes koolides, kui õpilasel olid aastahinded kõigis ainetes "rahuldavad". Kui õpilasel oli mitterahuldavaid hindeid, tuli tal sooritada eksam neis ainetes. Katsete mittesooritamise korral jäeti õpilane klassikursust kordama.[2]

"Tsrikulaarid" on asendamatuks allikaks, kui otsitakse vastust küsimusele: millised eeskirjad olid tsaari ajal kehtestatud keskhariduslike koolide õpilaste järelvalve osas nii koolis kui ka väljaspool kooli. Õpilasi pidid jälgima koolivaheaegadel haridusministeeriumi ametkonda kuuluvad isikud ja kooli pedagoogilise nõukogu liikmed. Keskkooli õpilaste lubamisel teistesse paikkondadesse tuli kuraatori kantseleisse teatada täpne peatumiskoht. Vastavatel isikutel oli õigus jälgida avalike kontsertide külastamist õpilaste poolt ning keelata neil esinemised avalikes kohtades.[3]

1902. aastal lõpetati abiturientidele salajaste iseloomustuste andmine kõrgematesse koolidesse astumisel.[4]

XX sajandi algul elavnes Venemaal üliõpilasliikumine, mis köitis ka eesrindlikult meelestatud keskhariduslike koolide õpi-

---

1 Циркуляры за 1900, №10, Iк. 502-518.

2 Циркуляры за 1902, № 3, Iк. 108-III.

3 Samas, Nr. 8, lk. 314-315.

4 Samas, Nr. 9, lk. 356-361.

laste tähelepanu, tõmmates mõneski kohas kaasa neid.

Revolutsioonilise liikumise esimestest tundemärkidest keskkoolides teatas ministri korraldus 28. juunist 1903, kui kõneldi õppeasutuste distsipliini tõstmise vajadusest.[1] Haridusminister pidi nentima, et viimasel ajal oli tulnud teateid üha suurematest distsipliini rikkumistest. Keskõppeasutuste vanemate klasside õpilaste hulgas kasvasid üha enam valitsuse vastased meeleolud ja laienes valitsuse vastane propaganda. "Tsirkulaarides" tehti järeldus, et seda kõike võis vaadelda õppeadministratsiooni ning pedagoogiliste nõukogude nõrkuse tunnusena võidelda nende vastu. Haridusminister käskis tarvitusele võtta karmid abinõud.

Olude sunnil oli tsaarivalitsus XX sajandi algul tahes-tahtmata teinud muudatusi ka naishariduse alal ja lähendanud tütarlaste gümnaasiume ja teisi tütarlaste koole poeglaste omadele. 1903. aastal viidi sisse tütarlaste gümnaasiumide VIII klassi füüsika õpetamine, e sialgu küll mittekohustusliku ainena ning eelkõige neile õpilastele, kes olid valinud endale pedagoogiliseks tegevuseks matemaatika.[2] Samuti loeti poeglaste gümnaasiumide eksamite eeskirju kehtivaks ka tütarlaste gümnaasiumides.[3] Tütarlaste gümnaasiumide pedagoogilisse klassi lubati üle viia aga ainult neid õpilasi, kellel valitud aines ei olnud hinne alla "nelja".[4]

Riigitruuduse kasvatamiseks ja õpilaste meelsuse selles

---

1 Циркуляры за 1904, № II, Iк. 440-44I.

2 Циркуляры за 1903, № 4/5, Iк. I76-I77.

3 Samas, Nr. 3, lk. 137-138.

4 Циркуляры за 1904, № 3, Iк. I38-I39.

suunas mõjutamiseks oli ka õppevahendite ja raamatute üle sisse seatud range tsensuur, Riia õppekonna kuraatori "Tsirkulaaride" kaudu on see vähemalt osaliseltki jälgitav. 1901. aasta 16. märtsi ministeeriumi korraldusega kinnitati keskõppeasutustele "Rahvahariduse Ministeeriumi poolt heakskiidetud ja kasutamisele lubatud õppevahendite ja raamatute kataloog".[1] Sellele lisati igal aastal täiendusi, kuna ilmus järjest uusi raamatuid ja õppevahendeid. Esines ka nende eeskirjad rikkumisi, sest mõned kirjastajad, kes andsid välja raamatuid, trükiseid ja levitasid ka niisuguseid, mis polnud veel läbivaadatud tsensori poolt. Koolidele anti korraldus kasutada ainult nimetatud kataloogis olevaid raamatuid ja neid, mille lubamine trükiti ära haridusministeeriumi ajakirjades.[2]

Uue, XX sajandi algus tõi teatud muudatusi ka teiste keskhariduslike koolide ajaloos. Seoses kaubanduse ja tööstuse arenguga laienes sel ajal tunduvalt ka kaubandus- ja kommertskoolide võrk. Ühenduses sellega pidi tsaarivalitsus tegema järelandmisi ka seda tüüpi koolides õppivate kodanluse esindajatele. Kui varem kommertskoolidest üldse ei võimaldatud edasipääsu ülikoolidesse, siis 18. detsembri 1902. aasta ministeeriumi selgitusega lubati astuda edaspidi kommertskoolidest ka ülikooli, kusjuures eelnevalt tuli anda eksamid kõigis ainetes kogu gümnaasiumi kursuse ulatuses.[3] Kuigi eksamid olid oma ulatuselt ebainimlikult suured ning praktiliselt õnnestus neid teha väga vähestel, oli sellega nüüdsest peale ka kommertskoolide lõpetajatel nagu reaalkoolide lõpetajatel juba varem, avatud mingil määral tee üli-

---

[1] Циркуляры за 1904, № 4, Iк. 142-144.

[2] Samas, Nr. 7, lk. 260-262.

[3] Циркуляры за 1903, № 4/5, Iк. 185-186.

koolidesse.

Enam ei tehtud ka nii suuri takistusi linnakoolidest ülemineku gümnaasiumide vastavatesse klassidesse. Näiteks lubati võtta gümnaasiumi I klassi linnakoolide õpilasi, kes olid seal lõpetanud kaks klassi. Neid võeti vastu nagu õpilasi ettevalmistusklassidest konkursi korras ja vakantsete kohtade puhul ka ilma eksamiteta.[1]

Vene-Jaapani sõja ja seejärel puhkenud 1905.-1907. aastate revolutsiooni mõjul oli tsaarivalitsus sunnitud tegema järeleandmisi ka hariduspoliitikas, sealhulgas keskhariduslike koolide osas.

19. aprilli 1906. aasta tsaari käskkirjaga lubati Baltimaade erakoolides õpetada kohalikes keeltes.[2] Emakeelse õppekeelega koolid pidid seisma aga täielikult eraülalpidamisel, nad ei tohtinud saada mingisugust abi ei riigilt ega kohalikelt omavalitsusasutustelt. Uue seadusega antud õigust said seetõttu kasutada ainult balti-saksa linnakodanlus ning kodanlus, kelle käsutuses seisid koolide ülalpidamiseks vajalikud materiaalsed ressurssid.[3] Seda taotleski Baltimaadel a adelkond ja 26. aprilli 1906. aasta tsaari käskkirja alusel võisid nüüd Eesti-, Liivi- ja Kuramaa rüütelkonnad hakata asutama poeglaste erakeskkoole.[4] Õppekeeleks neis koolides võis olla saksa keel, välja arvatud vene keele, vene kirjanduse, Venemaa ajaloo ja geograafia tunnid, kus õppekeeleks pidi olema vene keel. Need õppeasutused pidid olema rüütelkondade ülalpidamisel, kuid kuraatori ja Rahvaharidu-

---

1 Циркуляры за 1901, № 7, lк. 282-283.

2 Циркуляры за 1906, № 4/5, lк. 171-172.

3 A. Liim, Võitlus rahvahariduse demokratiseerimiseks Eestis Esimese Vene revolutsiooni perioodil."Nõukogude Kool" 1955, Nr. 12, lk. 716.

4 Циркуляры за 1906, № 6, lк. 259-261.

se Ministeeriumi juhtimisel ja järelvalve all. Taas alustas tööd Tallinna Rüütli- ja Toomkool, mille põhimäärus avaldati "Tsirkulaarides".[1] Ministri 1907. aasta 11. märtsi korraldusega muudeti Hugo Treffneri I järgu erakool poeglaste eragümnaasiumiks, kust õpilased võisid astuda pärast lõpetamist ülikoolidesse ja omasid kroonukoolidega ühesuguseid soodustusi sõjaväeteenistuses.[2] 5. mail 1907.lubati Viljandis avada mõlemast soost lastele saksakeelne I järgu erakool.[3]

Tsaarivalitsus ei suutnud revolutsiooni survele vastu seista ka naishariduse valdkonnas. Siin tehti naistele järelandmisi nii kõrgema kui ka keskhariduse omandamisel. Üheks küllaltki oluliseks muudatuseks naise ematsipatsiooni pikas ahelas oli tütarlaste lubamine poeglaste keskharidŭslike koolide eksamitele 22. veebruarist 1907.[4] Eksameile lubati nii koduse haridusega kui ka tütarlastegümnaasiumide lõpetanuid. Katsed pidid toimuma õppeaasta lõpul koos õppeasutuse lõpetanutega ning üldistel alustel nn. kõrvaliste isikute katsetega. Siinjuures jäid aga püsima küllaltki suured kitsendused. Edukalt eksamid sooritanud tütarlapsele ei antud siiski mitte küpsustunnistust, vaid ainult tõend, mis talle ikkagi tol ajal kehtivate eeskirjade kohaselt ei andnud õigust astuda kõrgemasse õppeasutusse. 1908. aastal lubati tütarlastel teha eksameid poeglaste gümnaasiumide juures üksikute klasside ulatuses, kuid ei lubatud seda enam kogu poeglaste gümnaasiumi kursuse ulatuses.[5] Kuid varsti,

---

1 Циркуляры за 1906, № II/12. (Приложение).

2 Циркуляры за 1907, № 3/4, Iк. 89.

3 Циркуляры за 1912, № 7/8, Iк. 323.

4 Циркуляры за 1907, № 3/4, Iк. 75-76.

5 Циркуляры за 1908, № 7/8, Iк. 268-269.

1912. aasta sügisel tütarlaste õigus teha poeglaste gümnaasiumide juures eksameid tühistati üldse.[1]

Tuginedes 28. jaanuari 1906. aasta tsaari käskkirjadele lubati rahvahariduse ministri poolt käsitada erakoole, mille programm oli lähedane reaalkooliprogrammile, erareaalkoolidena.[2]

See andis neile koolidele aga osaliselt soodustusi ning õigusi, mis oli kroonu reaalkoolidel. Kuid riik neid, nagu mistahes teisigi erakoole, materiaalselt ei toetanud. Sellele vaatamata oli nende koolide osaline juriidiliselt võrdsustamine progressiks keskhariduse arengus.

Revolutsiooni aastail tehti järeleandmisi ka kõrgematesse koolidesse astumisel. 5. juuli 1899. aasta haridusministri korraldusega oli lubatud gümnaasiumide lõpetajail astuda ülikooli ainult oma õppekonnas. 8. veebruari 1906. aasta korraldusega see kitsendus kaotati.[3] Ministri korraldusega 1906. aasta 29. märtsist lubati täiendavatele katsetele ladina keeles neid, kes soovisid astuda ülikooli, kuid olid lõpetanud reaalkooli seitse klassi või saanud gümnaasiumi lõputunnistuse, ilma antiikkeelteta. Sellega vabastati ka täiendavast kreeka keele eksamitest. Täiendavaid eksameid võis teha ka teistes ainetes poeglaste gümnaasiumide programmi ulatuses. Selle seadusega lubati astuda ülikoolidesse olenemata keskharidusliku kooli tüübist.[4]

Revolutsiooni ajal lihtsustati ka reaalkooli küpsuseksa-

---

1 Циркуляры за 1913, № 2, Iк. 97-98.

2 Циркуляры за 1906, № 2[illegible], Iк. 29.[illegible]

3 Samas, lk. 48-49.

4 Samas, Nr. 4/5, lk. 208-210.

mite sooritamise korda. Kui varem pidi eksami komisjonis olema viis inimest ja ilmtingimata valitsusasutuse esindaja, siis nüüd määrati eksamikomisjoni 3 inimest. Komisjoni esimeheks pidi olema koolidirektor või kooli külastamise korral ka rahvakoolide inspektor. Kaks teist liiget olid aine õpetaja ja õpetaja-assistent.[1] Nn. kõrvalistele isikutele anti nüüd õigus eksameid teha koos reaalkoolide põhikoosseisu kuuluvate õpilastega, mis varem oli keelatud.[2]

1905. aasta detsembrist alates hakati lubama tütarlapsi üleminna VIII-pedagoogilisse mitte ainult klassi hinnete alusel.[3] Seda sammu selgitati kui veendumust, et heaks pedagoogiks võib saada ka rahuldavate hinnetega õpilased. Tegelikult mõjutas seda kitsendust kaotama üha suurenev õpetajate vajadus.

Üheks järeleandmiseks oli ka juutide diskrimineerimise ajutine lakkamine. Neid lubati kõikidesse õppeasutustesse ilma kindla protsendimäärata ning lubati asutada neil erakoole.[4]

1906. aasta juunis selgitas rahvahariduse minister õpilaste vastuvõtmist kõrgematesse koolidesse teistest õppeasutustest peale gümnaasiumide. Soodustatud korras, s.o. ilma täiendavate katseteta lubati ülikoolidesse ja teistesse kõrgematesse õppeasutustesse vastu võtta õpilasi kinnistest seisuslikest aadli õppeasutustest, nagu seda olid Aleksandri lütseumid. Täiendavate katsetega ladina keeles kogu gümnaasiumikursuse ulatuses võidi vastu võtta reaalkoolide ja kadetikorpuste lõpetajaid.

---

[1] Циркуляры за 1906, № 4/5, lк. 226-227.

[2] Samas, lk. 228-229.

[3] Samas, Nr. 1, lk. 6-8.

[4] Samas, Nr. 9/10, lk. 447-449.

Vaimulikust seminarist kõrgemasse kooli astujalt nõuti täiendavaid eksameid füüsikas ja ühes võõrkeeles.[1] Vaimulike seminaride IV klassi õpilased võisid üle minna gümnaasiumide VII klassi, tehes eksameid matemaatikas, füüsikas ja kahes võõrkeeles. Sama võimalus oli ka üleminekuks reaalkooli lisaklassi, kusjuures tuli anda eksamid reaalkooli kuue klassi materjalide ulatuses.[2]

Seoses revolutsioonilise liikumise elavnemisega anti välja korraldusi, mis kõnelevad reaktsiooni survest ja revolutsioonilistest meeleoludest koolinoorsoo hulgas.

1905. aastal anti salajane tsirkulaar, mis nõudis telegrammidega õpilasrahutuste kohta andmete edasitoimetamisel šifreeritud teksti kasutamist.[3] 1906. aasta novembris anti korraldus mitte lasta keskõppeasutustes toimuda koosolekuid, kuna need olid haridusministri arvates peamiseks põhjuseks korrarikkumistele koolis. Õpilastel olevat valitud oma õpilasorganisatsioonide vanemad ja delegaadid. Haridusministri korraldusega tehti pedagoogilistele nõukogudele kohustuseks mitte lubada sellis-te õpilasorganisatsioonide tekkimist, kus ühtedel õpilastel on võim teiste üle.[4] 1907. aasta jaanuaris selgitati juhuseid, kus administratiivvõimud olid saatnud kooli salajase tõendi õpilase osavõtu kohta nn. kuritegelikest organisatsioonidest. Pedagoogiline nõukogu pidi igal juhul õpilase koolist välja heitma nii kauaks, kui õpilase süüdiolek kindlaks tehti. Halva käitumisega õpilased pidi kohe alatiseks välja heidetama, teised ajutiselt.[5]

---

[1] Циркуляры за 1906, № 7/8, Iк. 365-367.

[2] Samas, Nr. 6, lk. 287.

[3] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 1197, leht 216.

[4] Циркуляры за 1906, № II/12, Iк. 521-522.

[5] Циркуляры за 1907, № 12, Iк. 498-500.

1907. aasta märtsis kehtestati uuesti ülemineku eksamid keskkoolides.[1] Mais ilmus ministri korraldus, milles nõuti keskkooli õpilaste arvu piiramist, kuna keskkoolid olevat niigi üle koormatud ja niipalju õpilasi polevat vaja.[2]

3. juuni riigipööre 1907 tähistas Venemaal kontrrevolutsiooni pealetungi algust. Nii on täiesti reaktsioonilise alltekstiga 7. juuli 1907. aasta ministri korraldus õppe- ja kasvatustöö olukorra parandamisest õppeasutustes.[3] Selles avaldus kõige enam tsaarivõimude viha õpilaste revolutsioonilise tegevuse vastu, kepidistsipliini olemus ning sõnatu käsutäitja kasvatamise kavatsus. Haridusminister Schwarz kirjutas: "Õpilane on ulakas, distsiplineerimatu, kes ei ole harjunud täitma oma ülesandeid, ei tea oma võlga ega kohust. Õpetamine üksi ei aita. Õpilast tuleb kasvatada selles suunas, et kõik nõutav tuleb tal kahtlematult täita." Haridusminister toonitas veel, et "ei tohi segi ajada seda, mida õpilased võivad ja mida neil on kasulik teada, sellega, mida nad peavad teadma". Nõuti õpilaste üle kontrolli tugevdamist ning Venemaa ajaloo, vene keele ja kirjanduse palju sügavamat tundma õppimist. Otsesele valitsusvastasele tegevusele anti järgmine põhjendus: noorus ei teadvat õieti midagi Venemaa hiilgavast minevikust ning ilma nende teadmisteta ei saavat riigile noortest kasulikke isikuid.

Järelvalve tugevdamise eesmärki teenis korraldus, kus tunnistati keskõppeasutustes kohustuslikuks vormiriiete kandmine ning nõuti, et 1907/08. õppeaastal ei oleks selles suhtes enam

---

[1] Циркуляры за 1907, № 3/4, Iк. 77-78.

[2] Samas, Nr. 5/6, lk. 148-149.

[3] Samas, Nr. 8/9, lk. 295-296.

mingeid järelandmisi.[1] Samas ei lubatud vormiriietust erakoolidesse, kuna need koolid pidavat olema ebapüsivad ning neil olevat juhuslik iseloom.[2]

1907. aasta suvel kehtestati uuesti lõpueksamite tegemise kohta 1891. aasta eeskirjad, mille kohaselt lubati lõpueksamitele ainult neid, kes olid õppinud kolm viimast aastat antud eraõppeasutuses. Nüüd laiendati seda seadust neile erakeskkoolidele nii poeg- kui tütarlaste omadel, kes kasutasid kroonukeskkoolidega ühiseid õigusi.[3] Vastasel juhul võisid õpilased lõpueksameid anda ainult kroonugümnaasiumide juures.[4] Küpsustunnistust ei antud neile, kes olid gümnaasiumi VIII klassi õpilaste nimekirjas, kuid ei käinud õppetundides. Neile anti vaid klassitunnistus.[5] Kitsendati juutide astumist eraõppeasutustesse.[6] Korduseksameid sisseastumisel keskõppeasutustesse ei peetud enam soovitavaks.[7]

2. märtsi 1908. aasta ministeeriumi korraldusega kinnitati keskõppeasutuste üleminekueksamite uued eeskirjad.[8] Üleminekueksameid ei olnud ainult I ja II klassis, ülejäänud kõigis klassides nii poeg- kui tütarlaste koolides tuli anda kirjalikke

---

[1] Циркуляры за 1907, № 8/9, lк. 303-304.

[2] Циркуляры за 1908, № 4, lк. 166-167.

[3] Циркуляры за 1907, № 12, lк. 460-461.

[4] Циркуляры за 1908, № 10, lк. 475-476.

[5] Samas, lk. 476-477.

[6] Циркуляры за 1907, № 12, lк. 510.

[7] Samas, lk. 478-479.

[8] Циркуляры за 1908, № 5/6, lк. 268-269.

ja suulisi eksameid. Eksamid olid kõigis koolitüüpides erinevad. Eksamid tehti kohustuslikeks kõikidele õpilastele ja ainult pedagoogilise nõukogu loal ning mõjuvatel põhjustel ja rahuldava õppeedukusega võis need ära jätta.

Piirati igati eksamite sooritamise võimalusi. Gümnaasiumi ja reaalkooli kursuse ulatuses lubati teistkordsetele katsetele nn. kõrvalisi isikuid kui ka oma kooli õpilasi alles pärast ühe aasta möödumist.[1] Lisakatsetele teatud ainetes lubati isikuid, kes olid lõpetanud keskkooli kursuse vähemalt kaks aastat tagasi.[2] Koduõpetuse saanud naisisikud võisid lõpueksamid sooritada ainult kroonu tütarlaste gümnaasiumide juures.[3] Tütarlastegümmaasiumides piirati VIII klassi pedagoogilisse klassi astumise võimalusi. Sinna võeti tütarlapsi, kellel ei olnud möödunud 7. klassi lõpetamisest mitte rohkem kui üks aasta.[4]

Kuigi kontrrevolutsioon oli tugev, jäid teatud revolutsiooni saavutused püsima. Üheks olulisemaks revolutsiooni saavutuseks oli emakeelsete keskhariduslike koolide rajamine, mida tsaarivõimud likvideerida ei saanud. Niisamuti jäi terve rida soodustusi naishariduse alal vääramatult püsima.

XX sajandi alguses toimus rida muudatusi ka õppeprogrammides ja õppeplaanides. 1902. aastal hakati gümnaasiumides ja reaalkoolides õpetama kolmes esimeses klassis looduslugu, mille programm ja nimekiri vaatlusesemete, katsete ja demonstratsioonide kohta samuti ära toodi.[5]

---

1 Циркуляры за 1908, № 2/3, lк. 134.

2 Samas, Nr. 1, lk. 50-51.

3 Циркуляры за 1907, № 12, lк. 472-473.

4 Циркуляры за 1908, № 4/5, lк. 257.

5 Циркуляры за 1902, № 12, lк. 497-508.

1905. aastal viidi poeglaste gümnaasiumidesse sisse uued õppeained - õigusteadus ja filosoofiline propedeutika. Filosoofilises propedeutikas õpetati VII klassis psühholoogiat ja VIII klassis loogikat.[1] Avaldati ka uute ainete programmid.[2] Uutes ainetes olid ette nähtud eksamid ainult koduse haridusega isikutele.[3] 1906. aastast nõuti poeglaste- ja tütarlaste gümnaasiumides ka hügieeniõpetust.[4]

1906. aastal tuletati veelkord meelde, et kroonu õppeasutuste juures peavad eksamid toimuma rangelt ette nähtud seaduste alusel.[5] Koduse ettevalmistusega isikutel oli lubatud teha eksameid ainult selleks määratud kroonu gümnaasiumide, mitte aga erakoolide juures, mis oli keelatud.[6]

Gümnaasiumid jaotati 1902. aastal kahte kategooriasse. Esimeses (alljärgnevas tabelis märgitud I) oli kohustuslik kahe võõrkeele õpetamine, kusjuures kreeka keelt ei õpetatud. Teises kategoorias (tabelis märgitud II) moodustasid gümnaasiumid, kus oli kohustuslik üks võõrkeel ja kreeka ning ladina keel.

Alates 1902. aastast hakati sisse viima uut õppeplaani I klassist alates, mis 1906/07. õppeaastal lõpetati.[7]

---

1 Циркуляры за 1905, № 6/7, lк. 268-274.

2 Samas, Nr. 8, lk. 319-324.

3 Циркуляры за 1906, № 9/10, lк. 445.

4 Samas, Nr. 4/5, lk. 204-205.

5 Samas, Nr. 3, lk. 142-143.

6 Samas, Nr. 9/10, lk. 447.

7 Циркуляры за 1905, № 6/7, lк. 271-273; Циркуляры за 1906, № 4/5, lк. 207-208.

Õppeained	Ikl	II kl.	III kl.	IV kl.		V kl.		VI kl.		VII kl.		VIII kl.		Kokku	
				I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Usuõpetus	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	16
Vene keel	5	5	4	4	4	3	3	5	3	4	3	4	3	34	30
Ladina keel	-	-	5	5	4	5	5	5	5	5	4	5	5	30	38
Kreeka keel	-	-	-	-	4	-	6	-	6	-	5	-	5	-	28
Matemaatika	4	4	4	4	4	5	4	4	4	3	3	4	3	32	30
Füüsika	-	-	-	-	-	-	-	3	2	4	4	3	2	10	8
Ajalugu	2	2	2	3	3	4	3	3	2	2	2	2	2	20	18
Geograafia	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	10	8
Saksa keel	5	3	3	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2	25	23
Prantsuse keel	-	6	3	4	2	3	3	3	2	3	2	3	3	25	21
Loodus-lugu	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	6
Joonis-tamine	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Joones-tamine	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Prope-dertika	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	4	4
Seaduse-õpetus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	3	-
Kokku:	26	28	28	27	27	27	29	28	29	29	29	29	29		
														Ühtekokku:	222 225

Ministeeriumi korraldusega 1906. aasta 15. maist said ka reaalkoolid uue õppeplaani:[1]

Õppeained	Ettevalmistusklass	Klassid I	II	III	IV	V	VI	Lisa kl.	Kokku	Komerts kl.-d V	VI	Kokku
Uusõpetus	4	2	2	2	2	2	2	2	14	2	2	12
Vene keel	6	5	5	4	4	4	4	4	30	4	4	26
Saksa keel	-	5	4	4	4	3	3	3	26	3x1	3x1	25
Prantsuse keel	-	-	5	5	4	3	2	2	21	3x1	3x1	21
Geograafia	-	2	2	2	2	2	-	2	12	2	2	12
Ajalugu	-	2	2	2	3	3	4	3	19	3	4	16
Seaduseõpetus	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-
Matemaatika	6	4	4	4	6	6	6	5	35	2	3	23
Füüsika	-	-	-	-	-	3	4	3	10	3	4	7
Loodusteadus	-	2	2	2	2	2	3	2	15	2	-	10
Joonistamine	2	2	2	2	2	2	2	2	14	-	-	8
Joonestamine	-	-	-	2	1	-	-	-	3	-	-	3
Ilukiri	4	2	-	-	-	-	-	-	6	-	-	2
Raamatupidamine	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	8
	22	26	28	29	30	30	30	30	203	30	30	173

Õppetöö sisuskeskkoolide osas siiski suuri muudatusi ette ei võetud. 1907. aasta juulis muudeti nõudmisi ladina keeles. Rõhk asetati nüüd ladinakeelsete tekstide lugemisele ja antiikaja autorite tundmaõppimisele.[2] Tütarlaste eragümnaasiumide juures lubati alates 1907. aasta maist ministeeriumi selgitusega

---

[1] Циркуляры за 1906, № 7/8, lк. 322-323.

[2] Циркуляры за 1907, № 8/9, lк. 291-295.

avada VIII klasse.[1] Täieliku lõputunnistuse saamisel pidi lõpueksameil olema üks isik õppekonna juhtivatest ametnikest. Tööti välja Riia õppekonnas ka tütarlaste gümnaasiumide VIII klasside tunniplaanid, praktilise tegevuse plaanid ja eksamite plaanid.[2] 1909. aastal laiendati poeglaste korduskatsete eeskirju tütarlaste gümnaasiumidele.[3] Tütarlaste gümnaasiumide pedagoogilistele nõukogudele anti õigus anda tunnistusi VIII klassi lõpetajatele alates 1909. aastast.[4]

Revolutsioonijärgseil aastail anti välja aeg-ajalt varasemaid korraldusi mõningate väiksemate täienduste, täpsustuste ja muudatustega, millega hoiti neid eeskirju tähelepanukeskpunktis, et neist tingimata kinni peetaks. Nii anti korduvalt välja eeskirju kolme aastasest eelnevast viibimisest erakeskõppeasutuses, et saada lõputunnistust. Korralduses märgiti, et koolid ikka ei teadvat ja seega rikutakse seadust.[5]

1910. aastal anti välja uued keskõppeasutuste üleminekueksamite eeskirjad.[6] Tekstis on öeldud, et nendega muudetakse kõik senised eeskirjad, kuid lähemal vaatlusel ei toimunud üleminekueksamites võrreldes 1906. aasta ja 1908. aasta eeskirjadega üldsegi mingeid suuremaid muudatusi. Ühest klassist teise viidi üle rahuldavate hinnetega kirjalike ja suuliste eksamitega programmide ja õppeplaanide alusel.

---

1 Циркуляры за 1907, № 8/9, lк. 291-295.

2 Samas, lk. 60-70.

3 Циркуляры за 1909, № 6/7, lк. 22-24.

4 Samas, Nr. 9, lk. 308-309.

5 Samas, Nr. 3, lk. 66-67.

6 Сборник распоряжений за 1910, lк. 37-43.

Kroonugümnaasiumides ei lubatud tütarlaste ja poiste koosõpetamist, mida peeti ebanormaalseks, siis selline võimalus oli erakoolidel. Kuid niisugustel erakoolidel ei antud kroonukoolidega sarnaseid õigusi.[1] Eraisikute poolt avatud koolid, mis kasutasid kroonugümnaasiumide, progümnaasiumide ja reaalkoolide õigusi ja eeskirju, võis avada ainult selleks ettenähtud koosseisude alusel.[2] Vastuvõtmisel kõrgemast algkoolist poeglaste keskõppeasutustesse tuli jälgida täpset programmi eksamite andmisel, sest pidevalt oli toimunud muudatusi keskõppeasutuste programmides.[3]

1913. aastal kinnitati uued õppeprogrammid poeglaste gümnaasiumidele üldajaloos ja vene keeles.[4] 1914. aastal kehtestati reaalkoolides uus ajalooprogramm.[5] ja poeglaste gümnaasiumis uus geograafia programm.[6] Ka geograafias kehtestati uued eksamite eeskirjad. Geograafiat iseloomustati selles tsirkulaaris kui gümnaasiumi hariduse üht peamist ainet.[7]

1914. aasta suvel puhkes Esimene maailmasõda. See tõi kaasa hulga uut laadi seadusandlust. 1914. aasta augustis ministeeriumi korraldusega kästi õpilasi vastu võtta koolidesse teistest õppekondadest ja kohtadest seoses põgenemisega sõja eest.[8] Käsitöötundides pidid tütarlapsed õmblema sõjameestele pesu. Sel-

---

1 Циркуляры за 1912, № 7/8, lк. 298.

2 Samas, lk. 299.

3 Циркуляры за 1915, № I/2, lк. 37.

4 Циркуляры за 1913, № 7/8, lк. 306-360.

5 Циркуляры за 1914, № 8, lк. 422-470.

6 Samas, Nr. 7, lk. 364-384.

7 Samas, Nr. 9, lk. 564-565.

8 Samas, Nr. 8, lk. 508.

list tegevust ülistati ja seostati suurte isamaaliste eesmärkidega.[1]

Keiserliku Saksamaa vägede eduka pealetungiga idarindel pöördusid saksa imperialistide pilgud üha ahnemalt Baltimaade poole. Sellega seoses tõusis teravalt päevakorda j a muutus rahvusvahelises ulatuses aktuaalseks ajalooline "balti küsimus". Seda tunnetas ka tsaarivalitsus ja püüdis igati kindlustada Balti kubermangude jäämist tsaari-Venemaa koosseisu. See ilmnes ka hariduspoliitikas. 1914. aastal lubati austria ja saksa alamaid õppeasutuses teenida ainult üleminekul vene kodakondsusesse.[2] 1915. aasta jaanuaris hakati vastava tsaari käskkirjaga nõudma saksa rahvusest laste õpetamist riigi keeles.[3] Suleti baltisaksa haridusseltside koole ning vallandati saksa päritoluga õpetajaid.

Sõda hakkas ajapikku üha selgeilmelisemalt kajastuma hariduselus. Paljud tsirkulaarid kajastavad õppeasutuste evakueerimist, laatsarettideks muutmist, õpetajate võtmist sõjaväeteenistusse, majanduslike raskuste tekkimist kogu haridussüsteemis. Keskkoolide vanemates klassides nõuti sõjalist õpetust, kust pidid osa võtma kõik poeglaste gümnaasiumide ja reaalkoolide õpilased. Kuraatorilt nõuti teateid, kui palju vintpüssi jooniseid vajati veel Riia õppekonnas.[4] 9. oktoobri 1915. aasta kuraatori tsirkulaariga nõuti pedagoogilistelt nõukogudelt individuaalset järelvalvet iga kasvandiku üle.[5] See on seletatav rinde lähedu-

---

[1] Циркуляры за 1914, № 9, lк. 558.

[2] Samas, Nr. 8, lk. 507.

[3] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2664, leht 20.

[4] Samas, s.-ü. 2866, leht 29.

[5] Samas, s.-ü. 1146, leht 537.

sega ning tsaarivalitsuse usaldamatusega Baltimaade rahvaste, eriti baltisakslaste vastu, kelle pilgud olid suunatud rindele kui vabastajale. Kuraatori tsirkulaaris 6. veebruarist 1916 kästi pedagoogilistel nõukogudel luua selline sisemine atmosfäär, mis tagaks normaalse õppetöö ning aitaks moraalsest seisukohast kasutada üleelatud ajaloolist momenti.[1]

Üldise majandusliku olukorra halvenemise ja sõjaliste kulutuste suurenemisega halvenes järjest ka koolide olukord. Raskusiroli õpilaste toitlustamisega. Kuraator tegi 1916. aasta novembris 1916 korralduse organiseerida lastele koolis odavate lõunate andmine.[2] Seejuures pandi lootused tarbijate ühistutele, kes said sõja ajal suuri kasumeid ja võinuksid müüa produkte palju odavamate hindadega kui seda olid väga kõrged turuhinnad.[3] Need lootused aga ei õigustanud end. Sõjategevuse tulemusena kujunes välja majanduslik laos, suurenes rahvahulkade rahulolematus võimudega, kes polnud suuteline olukorda parandama.

Valitsus otsis rahulolematuse vastu hoopis teisi, surve-vahendeid. Koolides tugevdati järelvalvet, 1917. aasta 6. jaanuaril kuraator Štšerbakovile saadetud rahvahariduse ministri korralduses nõuti lastevanemate komitee liikmete valimisel nõuse oleku küsimist administratiivvõimudelt, kuna olevat juhuseid, kus valitud liikmed polnud sobivad poliitiliselt.[4] Vastavalt sellele rakendas kuraator vahendeid, teatades ringkirjadega kohtadele ka poliitiliselt mittesobivatest õpetajatest ja õpilastest, kellest tuli hoiduda.[5]

---

1 RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2846, lehed 22-24.
2 Samas, s.-ü. 2866, leht 174.
3 Samas, leht 187.
4 Samas, s.-ü. 2676, leht 323.
5 Samas, s.-ü. 2866, leht 53.

4. juunil 1916 teatas kuraator ringkirjaliselt koolidele, et õpilastele tuleb seletada - mingit "enneaegset" rahusõlmimist ollalei saa, kusjuures kästi levitada 23. mai 1916. aasta tsaari teatist Venemaa võitlusest võiduka lõpuni.[1] Kuni õpilased pidid uskuma seda võidukat lõppu, pidid nad järjest enam loovutama koolimaju laatsarettide tarbeks. 1916. aastal nõuti igakülgset abi koolimajade muutmisel laatsarettideks,[2] koolimajade-laatsarettide hulga suurendamist ning muuhulgas ka võimalusi, kuidas saaks õppetööd jätkata.[3]

Riia õppekonna kuraatori tsirkulaarides kajastub seegi, kuidas sõja ajal sattusid raskustesse needki koolimajad, mis anti sõjaväelt koolidele tagasi, sest nad olid siis enamasti lõhutud ja reostatud. Näiteks nõudis kuraator oma korralduses 7. oktoobrist 1916. aastast, et sellistel juhtudel tuleb nõuda remondi tegemist ja selliseid hooneid ei tule üldse enne vastu võtta.[4] Sõja olukorras ei suudetud selliste korralduste täitmiseks midagi ära teha. Keskkooli osas tehti järelandmisi ka vormiriietuses. Õpilased võisid kanda kodust rõivastust, mis oleks võimalikult tagasihoidlik.[5]

Sõja ajal tehti muudatusi ka erakoolide koolikorralduses. 23. septembri 1915. aasta haridusministeeriumi tsirkulaariga selgitati eraõppeasutuste organiseerimist keskõppeasutusteks 1. juulil 1914. aasta tsaari poolt kinnitatud eraõppeasutuste eeskirjade kohaselt. Kuraatorid pidid isiklikult üks kord aastas jälgima neis toimuvat õppe-kasvatustööd ning tegema vastavad ettekanded.[6]

---

[1] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2866, leht 6.
[2] Samas, s.-ü. 2685, leht 5.
[3] Samas, leht 40.
[4] Samas, leht 27.
[5] Samas, s.-ü. 2866, leht 88.
[6] Samas, s.-ü. 2677, leht 1.

Kuraatori ringkirjaga 26. augustist 1916. aastast tehti korraldus lisada teatud andmeid taotlusele - muuta erakool täieõiguslikuks gümnaasiumiks või reaalkooliks, nagu-kui palju kasu sellest loodeti sealsele elanikkonnale, koolide arv paikkonnas jne.[1]

Kuraatori ringkirjaga 23. augustist 1916. aastal teatati tsaari poolt kinnitatud 3. juuli 1916. aasta naiskeskõppeasutuste üldise organisatsiooni muudatustest. Edaspidi võis avada tütarlaste gümnaasiume täielikus koosseisus kui ka 3 vanemas klassis (V; VI; VII klass), samuti võisid olla lisaklassid või kursused. Koolijuhatajaks võidi valida ainult kõrgema haridusega või keskkooliõpetaja kutsega naisisikuid. Samas olid lisatud ka nõudmised õpetajatele. Seoses selle seadusega muudeti ka Maria koolid kõrgemateks algkoolideks.[2]

Kuraatori korraldusega 10. juunist 1916 kinnitati Riia õppekonna kuraatori nõukogu moodustatud komisjonide poolt välja töötatud lühendatud programmid keskõppeasutustele usuõpetuse, vene keeles, loogikas, psühholoogias, ajaloos, matemaatikas, kosmograafias, füüsikas ja geograafias.[3] Lühendatud õppeaasta kohta välja antud programmid avaldati trükis ja lisati ringkirjale.[4]

Seoses Veebruarirevolutsiooniga Venemaal toimus teatud nihkeid ka hariduspoliitikas. 21. märtsi korraldusega 1917. aastast kuulutati välja üleüldine amnestia Valitseva Senati seadusega poliitilise iseloomuga asjade puhul. Tööle lubati õpetajaid kõikides koolitüüpides, kes olid vallandatud eelmise valitsuse ajal poliitilise tegevuse pärast.[5] Kuraatori tsirkulaari-

---

[1] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2664, leht 136.

[2] Samas, s.-ü. 1249, leht 88.

[3] Samas, s.-ü. 2866, leht 26.

[4] Samas, lehed 11-24.

[5] Samas, s.-ü. 2906, leht 5.

ga 11. märtsist 1917 paluti koolides lubada koosolekuid õppetööst vabal ajal ja mitte teha takistusi selleks.[1]

Kuraator teatas oma tsirkulaaris 12. juunist 1917 Ajutise Valitsuse 18. mai 1917.aasta seadusest, milles lubati avada 4-klassilisi gümnaasiume ja reaalkoole, laiendades neile kõiki seniseid gümnaasiumide ja reaalkoolide kohta käivad seadused. Neisse võidi võtta õpilasi kõrgematest algkoolidest ilma täiendavate eksamiteta. Teistest koolitüüpidest tulles pidid sisseastujad tegema eksamid kõrgema algkoolikursuse ulatuses.[2]

Sellega vähenesid formaalsed takistused algharidusliikest koolidest keskkoolidesse edasi pääsemiseks. Kuid endise koolisüsteemi püsima jäädes ei tähendanud see sugugi mitte ühtluskooli printsiipide rajamist, sest keskhariduslikesse koolidesse sai mistahes algharidusliikst koolitüüpist edasi õppima minna üksnes eksamite sooritamisel kõrgema algkooli kursuse ulatuses ja seda tüüpi algkoolide juures. See aga oli küllalt ahtake värav keskhariduslikesse koolidesse, kuna kõrgemaid algkoole oli võrdlemisi vähe ja nad asusid ainult linnades ja linnatüüpi asulates. Kõigil, eriti aga maa elanikkonna hulgast pärinevatel õpilastel, tekkis suuri, isegi ületamatuid raskusi kõrgemate algkoolide õppekursuse omandamiseks ja seega ka vastavate eksamite sooritamiseks, mis oleks taganud pääsu keskhariduslikesse koolidesse. Ühtluskooli nõue ja hariduse demokratiseerimise küsimused jäid aktuaalseks ka pärast Veebruarirevolutsiooni.

---

[1] RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2942, leht. 53.

LÕPPJÄRELDUSI

Eesti kooli ja rahvahariduse ajaloo uurimiseks vabakapitalismi ja imperialismi ajajärgul on säilinud allikaid rohkesti ja võrdlemisi täielikult. Nad asuvad valdavas osas Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis, vähemal määral NSV Liidu Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Leningradis, Läti NSV Ajaloo Keskarhiivis ning Tallinna Linna ja Harju rajooni Riiklikus Arhiivis. Üksikuid dokumentaalseid materjale leidub veel riiklikul hoiul mujalgi ja era valduses. Säilinud on massilist statistilist andmestikku, aruandlusmaterjale, kirjavahetust, seadusandlikke dokumente ja eeskirju, samuti uurimistöös arvestatavaid publitseeritud ja publitseerimata memuaare ning muud. Seega pole käesoleva töö teemaks oleva ajajärgu (1886-1917) uurimisel takistuseks mitte säilinud algallikate nappus, nagu seda eriti kaugemate ajajärkude uurimisel tihtilugu esineb, vaid kõik olulisemad allikad on põhiliselt säilinud ja neid on sellisel hulgal, et uurijatel pole vähemalt esialgu võimalik kõiki allikaid läbi töötada ega alati ka mitte nende hulgast kõige olulisemaid leida.

Nende ulatuslike Eesti kooliajaloo allikate ringis on küllaltki oluline koht seadusandlikel ja õppetööd korraldavatel allikatel, mille uurimisele ja iseloomustamisele on pühendatud käesolev diplomitöö. Kuid ka seda liiki allikate ring aastaist 1886 - 1917 on sedavõrd suur, et seda ei olnud võimalik käesolevas töös võtta uurimisele kogu ulatuses. Sellele vaatamata võib ka töös kasutatud materjali alusel teha mõningaid üldisemaid allikat iseloomustavaid järeldusi ja kokkuvõtteid.

Riia õppekonna kuraatori tsirkulaarid on säilinud aastaist 1886 - 1917 kuraatori fondis (nr. 384) ilmselt küllaltki täieli-

kult, kuid nende originaalide leidmine ja kasutamine säilinud materjali tohutu hulga ja korralduse tõttu on erakordselt aega nõudev ja raske töö. Publikatsiooni olemasolles ei ole originaalide otsimine ja nende kasutamine uurimistöö teatud etappidel ei otstarbekas ega mõnel juhul isegi tarvilik. Seda tuleks teha vaid põhjalikumate uurimuste korral või siis sel juhul, kui tekib vajadus mingi seadusandliku akti, s.o. seaduse, tähtsamate määruste või ees- ja ringkirjade jne., tekkeloo ja poliitiliste motiivide väljaselgitamiseks. Kuid seaduse, määruse, eeskirja jne. poliitiline suunitlus,nagu eelnenud analüüsist ka selguma peaks, on tihtilugu avatav allikasisese kriitika abil, ilma et tarvitseks uurida analüüsi alla võetud üksiku publitseeritud (või ka publitseerimata) tsirkulaari saamislugu ja sinna juurde kuulunud lisamaterjale.

Lähtudes sellest, on esimeses peatükis toodud materjali alusel püütud anda Riia õppekonna kuraatori publitseeritud "Tsirkulaaride" endi andmestiku alusel selle allikpublikatsiooni kirjeldus ja üldiseloomustus. Samal viisil on antud selles peatükis ülevaade Riia õppekonna ja tema allasutuste (rahvakoolide direktorite ja inspektorite) kui fondi moodustaja struktuurist ning aja jooksul tehtud muudatustest selles. See peaks võimaldama Eesti kooliajaloo uurijail senisest paremini orienteeruda käsitletava ajajärgu kooli- ja hariduselu juhtimise ja järelvalve süsteemis ning selle funktsioonides.

Tutvunud Eesti NSV raamatukogudes ja Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis säilitamisel oleva Riia õppekonna "Tsirkulaaride" publikatsioonidega ning õppekonna kuraatori fondis säilitatavate dokumentaalsete materjalidega, tuleb järeldada, et publikatsiooni väljaandmine katkes Esimese maailmasõja olukorras 1915.aastal selle aasta esimese, s.o. kaksiknumbriga (nr. 1/2).

Sellest ajast peale kuni Veebruarirevolutsioonini (ôieti kuni fondimoodustaja tegevuse lôpuni 1918.aasta jaanuaris) saavad uurijad Eesti kooliajaloo seadusandlikke ja ôppetööd reguleerivaid materjale kasutada Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fondist nr. 384 (Riia ôppekonna kuraator), kust nende korraldustöös esinevate puuduste tôttu on seotud teatud raskustega.

Töö teises ja kolmandas peatükis kasutatud andmestik ja järeldused peaksid näitama kuivôrd asendamatuks ja samal ajal terviklikuks allikaks on "Tsirkulaarid" alg- ja keskhariduse süsteemi, 1880-1890-ndatel aastatel teostatud reformide, ôppeplaanide ja hariduspoliitika uurimisel, aga ka paljudes küllalt olulistes ja väiksema tähtsusega küsimustes Eesti kooliajaloo uurimisel. "Tsirkulaarides" ja kuraatori fondis leiduvatel seadusandlikel ning ôppetööd reguleerivatel materjalidel on Eesti kooliajaloo uurimise seisukohalt veel laiemgi tähtsus, kuna nad sisaldavad uurimistöös arvesse tulevat asendamatu väärtusega andmestikku ka kôrgema hariduse, rahvakooliôpetajate ôigusliku ja materiaalse olukorra kohta ning muudki informatsiooni, mida aja puudusel käesoleva töö koostamisel ei saanud kasutada.

"Tsirkulaaride" kasutajal tuleb arvestada, et osa (eelkôige salajasi) tsirkulaare ei publitseeritud. Seepärast ei ole "Tsirkulaaridest" kui Eesti kooliajaloo allikast vôimalik anda igakülgset ülevaadet ja iseloomustust seni, kui pole teostatud publitseeritud ja publitseerimata jäetud materjalide vôrdlevat analüüsi, mis oleks môeldav kasvôi pisteliselt näiteks lauajuhendeid kasutades. Kuid ka käesolevas töös kasutatud materjalid lubavad osutada Riia ôppekonna kuraatori "Tsirkulaaridele" kui olulisele, teatud aspektidest täiesti asendamatule, kergesti kasutatavale ja kôige terviklikumale Eesti kooliajaloo seadusandlike materjalide allikpublikatsioonile, mis peaks uurijaile olema kôige eelistata-

vam mistahes teiste selleaegsete seadusandlikke materjale sisaldavate publikatsioonide hulgas.

ЦИРКУЛЯРЫ ПОПЕЧИТЕЛЯ РИЖСКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА КАК ИСТОЧНИК ИСТОРИИ ШКОЛ ЭСТОНИИ /1886 - 1917 гг./

Р е з ю м е

В 1803 году в России создали новую систему школьного образования. Для управления школами было организовано шесть учебных округов, в том числе и Рижский /до 1893 года Дерптский/ учебный округ. Во главе округа стоял попечитель, которому подчинялись все школы округа. С 1886 года начали публиковать циркуляры попечителя Рижского /бывшего Дерптского/ учебного округа. Циркуляры публиковались с 1886 по 1909 гг. и с 1912 по 1915 г. /В 1915 г. только № 1/2 / под названием "Циркуляры по Дерптскому учебному округу" /1886-1893 № 2/ и "Циркуляры по Рижскому учебному округу" /1893 № 3 - 1909; 1912 - 1915 № 1/4 /. Циркуляры за 1910 - 1911 годы публиковались в 1913 году в г. Риге отдельным изданием под заглавием "Сборник распоряжений по Рижскому учебному округу за 1910-1911 гг."

"Циркуляры" представляют из себя опубликованные источники, где каждый документ равен оригиналу и имел силу закона. В "Циркулярах публиковались повеления и указы царя, распоряжения министра народного просвещения, предписания, распоряжения и другие документы попечителя.

Циркуляры являются одним из источников при изучении истории школы Прибалтики. Они отражают в частности и Всероссийскую политику просвещения, но в большинстве случаев распоряжения затрагивают Рижский учебный округ.

До сих пор "Циркуляры" как источник истории школ в научной исторической литературе не рассматривались. В настоящей дипломной работе дан обзор "Циркуляров" с точки зрения источниковедения, в то же время использовались "Циркуляры" как источник при изучении истории общеобразовательной школы Эстонии. История общеобразовательной школы Эстонии рассмотрена в таких пределах как это позволили источники и время.

В интересах цельности в работе использованы и архивные материалы I9I5-I9I7 годов на основе архивного фонда попечителя Рижского учебного округа /№ 384/, находящегося в Центральном государственном историческом архиве Эстонской ССР.

Данная дипломная работа содержит предисловие, три главы, выводы, список использованных источников и литературы.

В <u>предисловии</u> даны характеристика рассматриваемого периода и обзор использованных источников и литературы, а также определяется цель работы.

В <u>первой главе</u> "Общая характеристика циркуляров попечителя Рижского учебного округа как источника истории школ Эстонии" рассматриваются циркуляры с точки зрения источниковедения. Кроме того характеризуется создание и развитие новой школьной администрации - директоров и инспекторов народных училищ.

Во <u>второй главе</u> "Предписания и циркуляры регулирующие деятельность начальных школ" на основании циркуляров изучаются распоряжения и предписания, отражающие развитие законодательства по школам начального образования и на основании этого пытаются дать обзор о начальном образовании того времени.

В <u>третьей главе</u> "Отражение деятельности среднеобразовательных училищ в циркулярах" рассматриваются наиболее существенные

вопросы данного периода в среднеобразовательных училищах.

В заключении обобщаются результаты данной работы и дается оценка циркулярам как источнику истории школ Эстонии.

В списке использованных источников и литературы даны также использованные в работе сокращения архива и литературы.

Данная дипломная работа не претендует на полную основательность.

Несмотря на это в данной работе впервые дан обзор о значении циркуляров как источника истории при изучении истории школ и училищ Эстонии.

KASUTATUD ALLIKAD, KIRJANDUS JA LÜHENDID

Marksismi-leninismi klassikud

1. Lenin, V.I., Narodniklike teostamatute plaanide pärlid. Teosed, 2. kd., lk. 409-437.

2. Lenin, V.I., Rahvahariduse Ministeeriumi poliitika küsimusest. Teosed, 19. kd., lk. 114-123.

3. Lenin, V.I., Semstvo tagakiusajad ja liberalismi hannibalid. Teosed, 5. kd., lk. 19-63.

Algallikad ja publikatsioonid

4. Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv = RAKA, f. 384 (Riia õppekonna kuraator).

x

5. Kallak, E/liisabet/ ja J/uhan/, Ülevaade Vihula Ministeeriumi Kooli ajaloost. (Tartus, 1960). Käsikiri säilitamisel Eesti NSV Haridusministeeriumi Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi kogus, sü. 2338, = VÕT kogus.

x

6. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn 1957.

x

7. Сборник распоряжений по Рижскому учебному округу за 1910-1911. Рига 1913 - Сборник распоряжений за 1910-1911.

8. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1887. Тарту 1886, № 1-6; Рига 1886, № 7/8-12 - Циркуляры за 1886.

9. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I887. Рига I887.
I0. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I888. Рига I888.
II. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I889. Рига I889.
I2. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I890. Рига I890.
I3. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I89I. Рига I89I.
I4. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I892. Рига I892.
I5. Циркуляры по Дерптскому учебному округу за I893 (№ 2) - Циркуляры по Рижскому учебному округу I893 (№ 3). Рига I893.
I6. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I894. Рига I894.
I7. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I895. Рига I895.
I8. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I896. Рига I896.
I9. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I897. Рига I897.
20. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I898. Рига I898.
2I. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I899. Рига I899.
22. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I900. Рига I900.
23. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I90I. Рига I90I.
24. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I902. Рига I902.
25. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I903. Рига I903.
26. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I904. Рига I904.
27. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I905. Рига I905.
28. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I906. Рига I906.
29. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I907. Рига I907.
30. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I908 . Рига I908.
3I. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I909. Рига I909.
32. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I9I2. Рига I9I2.
33. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I9I3. Рига I9I3.
34. Циркуляры по Рижскому учебному округу за I9I4. Рига I9I4.
35. Циркуляры по Рижскому учебному округу за январь-февраль I9I5 г. Рига I9I5.

Käsitlused ja muu kirjandus

36. Elango, A., Eesti kool ja pedagoogilise mõtte ajaloost. Tartu 1968.

37. Kruus, H., Eesti Aleksandrikool. Tartu 1939.

38. Konstantinov, N., Medõnski, I., Šabajeva, M., Pedagoogika ajalugu. Tallinn 1962.

39. Laul, E., Kool ja rahvaharidus. Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II köide. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini. Toimetuse kolleegium: J. Saat (peatoimetaja), A. Vassar (tegevtoimetaja), E. Jansenm H. Kruus, A. Päss. Tallinn 1963, lk. 222-233 - E.Laul, Kool ja rahvaharidus.

Laul, E., Liim, A., Kool ja rahvaharidus. Samas, lk.606-612.

40. Piirimäe, H., Ajaloodokumentide publitseerimine. Tartu 1968.

41. Põld, Peeter, Eesti kooli ajalugu. Tartu 1933.

42. Зайончковский, П.А., Российское самодержавие в конце XIX столетия. Москва 1970.

43. Источниковедение истории СССР XIX - начала XX в. Москва 1970.

Ajakirjandus

44. "Edasi" 20. jaanuar 1918, nr. 15.

45. Liim, A., Võitlus rahvahariduse demokratiseerimiseks Eestis Esimese Vene revolutsiooni perioodil. „Nõukogude Kool" 1955, № 12.

SISU

Sissejuhatus 2

Käsitletava ajajärgu üldiseloomustus - 2. Uute fondimoodustajate tekkimine ja ajajärgu omapära allikate seisukohalt - 3. Kasutatud allikatest ja kirjandusest - 4. Käsitletavast teemast ja töö eesmärgist - 5.

I. Riia õppekonna kuraatori tsirkulaaride kui allika üldiseloomustus 7

Tartu (hilisema Riia) õppekonna rajamine ja varasem koolialane seadusandlus õppekonnas - 7. "Tsirkulaaride" publitseerimise algus ja nende kui allika üldiseloomustus - 12. "Tsirkulaaride" säilitamisest Eesti NSV raamatukogudes ja RAKA-s - 14. Publitseeritud dokumentide liikidest, publikatsiooni struktuurist ja lisadest - 15. Õppekonna kui fondimoodustaja allasutuste (rahvakoolide direktorite ja inspektorite) süsteemi rajamine ja muudatused (1887, 1888, 1889, 1891, 1898, 1900, 1912) selles - 22. Rahvakoolide direktorite ja inspektorite töö korraldusest - 27. Kuraatori tegevusest ja võimupiiridest - 32. RAKA-s säilitatavad tsirkulaarsed materjalid kuraatori fondis aastaist 1915-1917 - 34. Fondimoodustaja tegevuse lõpetamine - 35.

II. Algshariduslike koolide tegevust reguleerivad ettekirjutused ja ringkirjad 36

Baltimaade algshariduslike koolide allutamine Rahvahariduse Ministeeriumile - 36. 1887.a. 17. mai "Ajutised täiendavad eeskirjad" - 37. Ministeeriumikoolide asutamise algus - 39. Elementaarkoolid 1880-ndate aastate reformide ajajärgul - 40. Kreiskoolide reorganiseerimine linnakoolideks - 41. Vene keele õpetamise, venekeelse õppetöö, asjaajamise ja läbikäimise keele sisseviimine Baltimaade algshariduslikesse

koolidesse - 44. Baltisaksa aadli vastuaktsioonidest seoses 1880-ndate aastate reformidega - 46. Reformidega seoses tehtud muudatustest õppeplaanides ja -programmides - 48. Venekeelse õppetöö tulemustest 1890. aastaks ja 1890-ndate aastatel tehtud muudatustest õppeprogrammides - 56. Nn. naturaalmeetodist ja vene keele suvekursused rahvakooli õpetajatele 1890-ndail aastail - 58. Koolide olukorda 1890-ndate aastate keskpaigast kajastavaid materjale "Tsirkulaarides" - 59. Algkoolide õpetajate kongressidest XIX-XX sajandi vahetusel Riia õppekonnas - 62. Rahvakoolide alal tehtud järelandmisi 1905.-1907. aasta revolutsiooni ajast - 63. Avaliku reaktsiooni algus valitsuse poliitikas ja muudatused algharidusliku koolide õppeplaanides - 66. 1907. aasta muulaste algkoolide eeskirjad - 67. Linnakoolide reorganiseerimine kõrgemateks algkoolideks - 69. 1913. aasta muulaste algkoolide eeskirjad ja minister Kasso seletuskiri selle juurde - 70. Koolide olukorra kajastumine tsirkulaarsetes materjalides Esimese maailmasõja ajal - 72.

III. Keskhariduslike koolide tegevuse kajastumine tsirkulaarides 74

Keskhariduslike koolide süsteem enne 1880-ndate aastate reforme - 74. Poeglaste gümnaasiumide ja progümnaasiumide reformimine 1880-ndatel aastatel - 76. Gümnaasiumide ja progümnaasiumide sulgemine - 77. Tallinna Rüütli- ja toomkooli ning Viljandi Maagümnaasiumi sulgemine - 81. Gümnaasiumide õppeplaanide muutmine - 82. Reaalkoolide õppeplaanid ja muudatused nendes - 84. Tütarlaste gümnaasiumide, progümnaasiumide jt. tütarlaste keskhariduslike koolide reformimine - 90. Erakoolid ja nende eri asend keskhariduse süsteemis - 91. Keskhariduse reformimise tulemused 1890-ndate aastate alguseks - 94. Muudatustest keskhariduse süsteemis 1890-ndail aastail - 95. Keskhariduslike koolide õpilaste järelvalvet ja revolutsioonilist liikumist ka-

jastavad tsirkulaarid XIX-XX sajandi vahetusest - 99. Emakeelsete keskhariduslike koolide rajamine jt. muudatusi seoses 1905.-1907. aasta revolutsiooniga keskhariduse süsteemis - 102. Avaliku reaktsiooni algus ja muudatused keskhariduse alal alates 1907.a. keskpaigast - 106. Gümnaasiumide ja reaalkoolide uued õppeplaanid - 109. Uusi muudatusi keskhariduslikku kooli seadlusandluses - 113. Esimese maailmasõja peegeldumine keskhariduslike koolide ajaloos - 114. Mõningatest muudatustest Veebruarirevolutsiooni järel - 118.

Lõppjäreldusi 120

Циркуляры попечителя Рижского учебного округа как источник истории школ Эстонии (1886 - 1917). Резюме. 124

Kasutatud allikad, kirjandus ja lühendid 127